

აპრილი

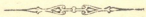
თ ვ ი უ რ ი

ქვემოთ

წელიწადი მეორე

№ XII

დეკემბერი, 1899

ტფილისი

სტამბა ექ. ივ. ხელიძისა. ✶ Тип. Ев. Ив. Хелидзе.

1900

საქართველო

საქართველო

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 12-го Января 1900 г.

№ XII

საქართველო

საქართველო

საქართველო

1900

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

შირველი განყოფილება.

გვ.

I	რჩევა (ლექსი). აკაკისა	1— 2
II	ავადმუროვს მგოსანს (ლექსი) სიღოფანისა	3— 4
III	კარგადმუროვს მგოსანს (ლექსი) აკაკისა	5— 6
IV	თავგანწირული ეძიმი დ. კამკამიძისა .	7— 22
V	საქართველოს დედა-ქალაქი ტფი- ლისი (დასასრული) შ. ჯანაშვილისა .	23— 50
VI	ამირანი (დრამატული პოემა) სევესტი განეხილადისა	51— 98
VII	ისტორია ქართული სტამბისა და მწიგნობრობის ბეჭდვისა ფ. ჭ.—სა.	99—151

შეორე განყოფილება.

I	ხალხური ლექსები, შეკრებილი სოსიკო შერევილადის-შიერ	152—154
II	ანდაჯები (შისივე)	155—156
III	ჯმა (შისივე)	156

„ნათესა უბო პიტიცა რეცა
 „ქონობუდ ეთუიბ არ, ღლ
 კეთილუცეწი ნობ პტენ ცანდ“
 „...სონობრდუ ნი ენ ქოთუბიწხად“

რ ჩ ე ვ ა.

1928

(ზოგიერთების საპასუხად)

„შენი გზა აღმაფრენაა
 და მარტო ჩანგი—ხელობა!
 დაბლა ქვეყანას რას არგებს
 შენი ზრუნვა და მსჯელობა?“

ჰაერში მოჰიკვიკვე ხარ,
 ზე ანატაცი ტოროლა!
 ქვეყანას ზოგიერთები—
 ვეყოფით, თვითო-ოროლა.

ჩვენ დაგვაცადე! ჩვენ ვიცით,
 რაც უნდა ჩვენსა მხარესა.
 შენ წადი და ესაუბრე
 ვარსკვლავებს, მზეს და მთვარესა.“

ასე ურჩევდენ მგოსანსა
 ხონონიკა და ტეტია.—
 ერთი მათგანი ბრიყვია
 და მეორე კი ცეტია:

ჯერ არ იციან არც ერთმა,
თუ „რა ხილია ხურმაო?“
„ჩემზე მეტს რომ იწველიდეს,
დამწიხლოს მე იმ ფურმაო!...“

1867 წ.

ა ნ ე მ ბ

აკაკი.

(ფიქციონალური პოეზია)

აქვითვისთა ანგ იმგნ...
სანთოუღებ — იგმან რატონს ან
სანდგობი სანთ ქაშაყენს ან
სანთოუღებ ან ანდუბებ იმგნ

რამ ცხიკიკონს იმბეც
სანთოუღებ იცატამი ნ
— იმბეცონებ ქაშაყენს
სანთოუღებოთიანთ ათიფოყენ

ათიციე შერე სანთოუღებ შერე
სანთოუღებ სანთოუღებ ანდუ ეთ
ნობლამე ან ითაწ შენ
სანთოუღებ ან ქაშაყენ სანთოუღებ

სანთოუღებ შერე ნობლამე
— ათიციე ან ათიციე
ათიციე იმბეცონს ითიციე
:ათიციე იმბეცონს ან

ახალმშობელს მგოსანს

(გუძღვნი აკაკის)

გამხნევედი სულით, გამხნევედი!
არ, არ გისუსტოს სხეულმა!
არ დაგიმონოს, მგოსანო,
საწუთროს სხივმა წყეულმა!

კიცხვა და ლანძღვა უმართლოთ
ხშირია, ქვეყნის მეფეა!..
შოთამ სთქვა: „ვარდი უეკლოთ
არავის მოუკრეფია!“

სანამ ცოცხალ ვართ—გვდევნიან,
არ მოგვიშლიან კბენასა,
ჩირათ აგდებენ მოყვასის
ღმობიერისაც—წყენასა.

სხვა-და-სხვა ჰირის წყალობით
ჩვენი ცხოვრება—მტვერია,
და კიდევ ადამიანიც,
ადამიანის მტერია!..

დახე ცრუთ ენას, მტერთ შურსა,
სოფლის ჰირსა და ვარამსა!
დიდებულს მგოსანს უვიცნი
ვის გიწუნებენ კალამსა?!

მაგრამ იცინე ჩვეულებრ,
გულში სთქვი, ენა მზიანო:
„წყალნი წაეღენ და წამოვლენ,
ქვიშანი დარჩებიანო!“

გეტყვი, მოხუცო მგოსანო,
თუმც რა მრჯის შენი სწავლებაჟი.
თვით უწყვი, ჩენი საწუთრო
სხვა რაა, თუ არ წვალებაჟი!

მიტომაც გვმართებს მხნეობა
გაკვაჟ-სალ-კლდევდეთ გულითა!
დე გვიცხონ უმართებულოთ,
ნუ დავეცემით სულითა!*)

სილოვან

*) ეს ლექსი იყო დაბეჭდილი „კვალში“ № 49 1894 წ.

კარგადმყოფ მგოსანს

(გუძღვნი სილოვანს)

პასუხად თქვენის წერილის,
მოღვაწევე პატიოსანო,
ნება მიბოძეთ მოგიძღვნათ
თქვენივე ლექსი, მგოსანო!

და გთხოვთ, რომ გადაუკითხოთ
ოპოზიციის სილოვანს,
რომ თვით მან დასდოს სახელი
მის მჩატე ნახტომს რწყილოვანს.

და ჩვენ კი არას შევკადრებთ
მის მაღალ პატიოსნებას,
რადგანც ამყოლი ბევრი ჰყავს
ჩვენში საკუჭო ოცნებას.

აკაკი

თავ-განწიერი ეპიზი.

...თვლიდა, რომ იქნებ ძიუღასიპ იუფიხეც იუღსმეც
 ...თიხეგმობიხეც ძვირუხ .გეფი იტძაქ ცმტძალუკ ძიხეც იმძხლო
 ...ფეშოვტუცს ჯიხეცა პიტძაქ .გეწი ეფიხეც ცმტძაქ მისი
 ...ხო ეფსუღსობი, იუფიქ ძიძმ-ღენ იხიხეც იუღსმეცუღსი მუცი
 ...ცხი თუ ოღსმეც იანოიძ მინიქ ღესი .გეფსომამ ცმტძაქ იგ
 ...რეც-მოს იუფიუფის ოცი ცმტძალუკ ცლოცხ .გეონტძიხსმე
 ...ღმტძაღსმეც თემოცხ ჰლომ მფეიფეშ ეფსუღსობი, იცაქ იუღს
 ...მეფეციანერის სუსხიანი დღე იყო. აღმოსავლეთის ქარი
 ...დილიდამ საღამომდე განუწყვეტლივ ჰქროდა. გზებში ნა-
 ...მქერი იყო შეყრილი. თუმცა თოვლამ ცოტად იკლო,
 ...მაგრამ ქარი ფიფქს თოვლს დაავლებდა ხელს, აიკალა-
 ...თავებდა, მერე შვიბურთავებდა მალა და ისეთი სის-
 ...წრაფით ჰტანტავდა შავრში ილა ამტეგრებდა, რომ თვა-
 ...ლით ველარაფერს უღინახავდით. თოვლი ზოგან სულ ახ-
 ...ვეტილი იყო ქარისაგან, ზოგან კი ისეთი მთები იდგხ,
 ...გეგონებოდათ, მვირასაც ხელით მოუტანია და განგებ აქ
 ...დაუყრიაო. იუღსმეცობიხეც ცუტსა იუფსმეც .გეიფუფიხეც
 ...ცხობიერთს უსიერს მთაში, მალლობ გორაზედ გაშენებუ-
 ...ლი იყო სოფელი „საქარელა“. სოფელი მეტად თხლად
 ...იყო დასახლებული. სოფელს გარშემო ტყეები ჰქონდა
 ...შემორტყმული. აგერ შორს, შორს აღმოსავლეთის მხრით,
 ...მოსახლენებზე კარგა მანძილზე დაშორებული, ბუჩქნარ
 ...ტყეში წამოყუნტული იყო ერთი ქახი, რომელიც დი-
 ...დი თოვლის გამი ძლივს-ცა მოჩანდა.

...დალამდა. ქარი ცოტა ხანს ჩადგა. არსით ხმაურობა
 ...აღარ ისმოდა. ყველანი ტკბილს ძილს მისცემოდნენ. ამ
 ...სიჩუმეს და მყუდროებას მხოლოდ სიცივისაგან შეპყრო-
 ...ბილი ძაღლები წმეტუნე არღვევდა. პატარა მიჭუქყულ
 ...ოთახიდან, რომელიც საჯალაბო სახლს ჰქონდა გვერდზე

მიდგმული, მკრთალი სინათლის შუქი გამოჰკიაფობდა. ოთახში ერთს კუთხეზე ტახტი იდგა. ძლივს გააჩქევდით, რომ ტახტზე ვილაღ იწვა. ტახტის თავით, კედელზედ იყო მიყუდებული ერთი შუა-ხნის ქალი, რომელსაც თავი ტახტზე ჩამოედვა, თავ ქვეშ ხელები დაეწყო და ისე დასძინებოდა. მეორე კუთხეზე იყო მიწოლილი მოხუცებული კაცი, რომელსაც ზევიდან ჩოხა ჰქონდა გადაფარებული და რომლის ხვრინაც ოთახის მყუდროებას არღვევდა.

შუა-ღამე გადასული იყო. ქარი, რომელიც საღამოს ჟამზე ჩადგა, ნაშუაღამეს ისევ ამოვარდა გიჟსავით და კორიანტელს აყენებდა. ხან-გამოშვებით ისე მაგრად დავეტაკებოდა ხოლმე სახლს, რომ, გეგონებოდათ, დანგრევას ჰლამობსო. კედლებში ქარი სისინით შემოარბოდა და თან თოვლის ნანქერი შემოჰქონდა. ტახტზე ვილაღ შეინძრა, ერთიც ხმა მალლა წამოიკვნესა და დაიძახა: „ვაი დედა!“ ამ სიტყვებმა და ტახტის განძრევამ თეკლევც გამოაღვიძა. საწყალი თეკლე გაბოროტებული წამოვარდა ზეზე და სანთელს ხელი წაატანა. სანთელი, რომელიც ძლივსლა ბეჟუტავდა, უნავთობის გამო, ტახტთან მიიტანა, საბანი გადახადა და პატარა დათიკოს ჩახედა.

— დათიკო, რა იყო, გენაცვალე, რაი? მითხარო გენაცვალე, რატომ დაიკვნესე, საღანა გტკივა?— ეხვეწებოდა თეკლე თავის შვილს.

დათიკო ხმას არ იღებდა, მთლად გაშეშებულიყო, ცალ კუთხეზე თავი გადაეკინცა და სიმწუხრის ცხელი ოფლი ასხამდა. სახე გაფითრებოდა და თვალის უპეებო მალლა შეეტრიალებია.

— ოხ, ღმერთო, ჩემო! ბუტბუტებდა თეკლე. ეს ორი დღეა, რაც სხვანაირად იყო და ვიცოდი კაი არაფერი დამემართებოდა...

თუნუქის ლუმელში ცეცხლი ჩამქრალიყო. მცტად სცივოდა. თეკლე მივიდა მამამთილთან და ცოტა მორიდებით გააღვიძა.

— ბატონო, ცოტა ხანს ადექი და ცეცხლს შეუკეთე. დათიკო არის ძალიან ავად და რა გვეშველება — ღმერთმანი?!

საწყალი ბერიკაცი გაბოროტებული წამოვარდა ზეზედ და დათიკოს საწოლთან მივიდა. — რა იყო, ბაბული, რაი? რა გტკივა? ჩასძახოდა დათიკოს ბაბუა მისი, მაგრამ დათიკო ხმას არ იღებდა.

ბერიკაცი ლუმელთან მივიდა და ცეცხლი მალე გააჩაღა. დათიკო ერთი შეიშმუშნა, წამოვარდა ზეზე, საზარელი ხმით დაიკივლა და ისევ ლოგინზე დაეშვა. ხელფეხი მთლად უკანკალებდა და თავ-კისერი უნებურად ემანჭებოდა.

— არიქა, ბატონო, შეილი მიკვდება! დაიყვირა თეკლემ და დათიკოს ხელი წამოატანა. აიყვანა ხელში, კოცნა დაუწყო და ხმის გაცემას ეხვეწებოდა.

— ერთი სიტყვა მაინც გამაგონე, შენი ქირიმე, დათიკო, ერთი; შენი საწყალი დედა არ გეცოდება? სადანა გტკივა, შეილო, მითხარი? ბაეშვი ხმას არ იღებდა. თვალეხი მომაკვდავივით უკან წაელო.

ძნელი წარმოსადგენი იყო თეკლეს მდგომარეობა. ეს ისე უეცრად შეხვდა და მერე ღამე, როდესაც ნაეთიცი-კი აღარ ჰქონდა, რომ სინათლეზე ეყურებინა თავისი ერთად-ერთი შეილისათვის. თეკლე სცდილობდა მარჯვედ ყოფილიყო, მაგრამ უგრძობელი შეილის შეხედვა გულს უთუთქავდა. უნდოდა წასულიყო, მეზობლისთვის შეეტყობინებინა, მაგრამ ისეთი ღამე იყო, რომ თვალში თითხ ვერ მიიტანდით. საწყალი ბერი-კაცი

თვალ-სრემლიანი იჯდა ტახტის ბოლოზე და გულ-გახეთქილი დათიკოს თვალეში მისჩერებოდა.

ბევრი იშფოთა დათიკოჲ, ბევრი იტრიალა და მეტად მოიქანცა. ცოტა მიეძინა. მამლებმა ყვირილი დაიწყეს; გათენებამაც მალე მოატანა. ოთახში სიჩუმე იყო. მეზობლებს შეეტყვოთ დათიკოს ავადმყოფობა და ახალი გათენებული იყო, რომ თეკლესას თავი მოიყარეს. ხალხი იმოდენი შეიკრიბა, რომ სატეობა აღარ იყო. მოსვლისათანავე ყველანი ჯერ შედიოდნენ ოთახში დათიკოს სანახავად და მერე გამოდიოდნენ საჯალაბო სახლში, სადაც შუაცეცხლი იყო გაჩაღებული. დაბალი სადილობა იქნებოდა, როდესაც დათიკოს გამოეღვიძა; ისე იყო ანთებული პირზედ, გეგონებოდათ, ალი უკიღიაო. თეკლეს ეგონა ძილში ყველაფერი გააფლიდა, მაგრამ იმედმა უმტყუნა. რამდენიც უფრო ღრო მიდიოდა, იმდენი უფრო უმატებდა დათიკოს სიცხეს; მისს გულის ცემას კარებთან გაიგონებდით.

გაიესო ოთახი მნახველებით. თეკლე გიჟსავეით დარბოდა და ყველას შველას ეხვეწებოდა. ორი-სამი გზობა გაგზავნეს სოფლის აქამ-დედაკაცებთან, წამლებიც ბევრნაირი მოუტანეს, მაგრამ დათიკოს ავადმყოფობას ნირი ვერ უქციეს.

ამ უბედურებას მეტად აზვიადებდა ცუდი ამინდი. ქარი, რომელიც ნაშუალამევს ამოეწარდა თან-და-თან ძლიერდებოდა. ქარის შიშით კარებს ვეღარ ალბდნენ. ოთახი კომლით ივსებოდა, რაღვანაც ღუმელის ლუღიდან ქარი უკან აბრუნებდა მას.

— თეკლე, მართლა, იცი რა გამახსენდა? უთხრა თეკლეს მახლის-წულმა—სოსომ.

— რაი, შენი ქირიმე, სოსოა?!

— რაი და..... დღეს პარასკევი არ არის?

— პარასკევია... მერე რა გინდა?

— რაი და ყოველ პარასკევობით ჩვენს კანცელარიაში დოქტორი მოდის ხოლმე და მოდი შევატყობინოთ:

— ვინ გითხრა, რომ მოდის ხოლმეო?

— მე თვითონ ვიცი; ჩვენს ეკლესიაზე მამასახლის-მატყვი გამოგვიცხადა, რომ ყოველ პარასკევობით დოქტორი მოვა ხოლმე კანცელარიაში და ვისაც ან ავადმყოფი გყავდესთ და ან თვითონ იყოთ ავად, მოდით და ნახეთო.

— ეგ კარგი დაგემართოს, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ ასე გაშიგონია დოქტორი ქე მოკლავს ავადმყოფს, სასი-ცოცხლო პირი თუ ვერ შეატყოო,—მეორე კიდევ რომ არაფერი უხიმიანოს, ვის აქვს მისი ფულის მიცემის თავი? ის ფეხის ქირას ბევრს ითხოვს და შეიძლება არც კი იკადროს და არ შეიწუხოს ამისთანა ამინდში თავი, უთხრა თეკლემ სოსოს.

— არა, თეკლე, ამბობენ, რომ ძალიან პატიოსანი კაციოა. ფულის ხარბი კაცი როდია თურმე; რამდენსაც მისცემ, იმდენს დაგჯერდება, სულაც რომ არაფერი მისცე, არც არაფერს იმაზე იტყვის. ცოტა თავი შევაბრალოთ და ერთი სამ-მანეთიანი ქე ვაჩუქოთ.

— ან სამი მანეთი სად გამაჩნია მე ბედკრულს!

— თუ ღმერთმა ჰქნა და ამისთანა ამინდში უარი არ გვითხრა და წამომყვა, სამს მანეთს მე ჩემი ჯიბიდან მივსცემ-

— მაგას რაღა აჯობებს, ჩემო სოსო, თუ მიშველით რასმეს, თუ მე ვერ გადაგიხადეთ ღმერთი მაინც გადაგიხდისთ.

სოსო მაშინვე მოახტა ცხენს და წავიდა კანცელა-

რიაში ექიმის მოსაყვანათ. კანცელარიაც არ იყო ძალიან შორს, სულ ექვსი ვერსის მანძილზე თუ იქნებოდა.

— ვინ გნებავს? ჰკითხა იასაულმა სოსოს, როდესაც ეს უკანასკნელი არა-ჩვეულებრივად შევარდა კანცელარიაში.

— დობტურს ვეძებ, შენი ჰირიმე, მიუგო სოსომ.

— რად გინდა დობტური?

— ჩვენს თეკლეს ოტია გრძელიძის ქვრივს, ერთი ვაჟის მეტი არა გააჩნია-რა და ამ ჟამად ისე არის შეწუხებული, რომ ავუსწრებ თუ არა, არ ვიცი! მაჩვენე, შენი ჰირიმე, დობტური, თუ აქ არის. უნდა დავუჩოქო, მოხლებზედ უნდა მოეგებვიო და იქნება შემობრალოს, იქნება წამომყვეს?

— დობტური აგერ ახლა სხვამ წაიყვანა. ჯერ მოვა თუ არა დღეს, ისიც არ ვიცი და თუ მოვიდა, სალამოდის მაინც ვერ მოვა. უთხრა იასაულმა სოსოს.

სოსო მეტად შეწუხდა. დათიკო ისე ავად იყრ, რომ თუ შესაძლებელი იქნებოდა იმისი სიკვდილისაგან დახსნა, მხოლოდ ექიმის საშუალებით. დალონებული შეჯდა ცხენზე სოსო და წავიდა სახლში.

— ქე არ გითხარი, ჩემო სოსო, არ წამოგყვება-მეთქი! იქ იქნებოდა, მაგრამ ამისთანა ამინდში როდი შეიწუხებდა თავს. ვინც ბევრს ფულოს მისცემს წინ-და-წინ იქნება იმას წაყვეს, თორემ ჩვენისთანა ლატაკი კაცი ღმერთსაც დაფიწყებული ჰყავს და კაცსაც. უთხრა თეკლემ დალონებით.

ნახევარი საათის მისული არ იქნებოდა სოსო, კიმკართან ვილაც ცხენოსანი მოვიდა. ცხენოსანს ტანზე ნაზადი ჰქონდა მოხურული და თავი ყაბალახით შეხვეუ-

ლი. კიშკართან სოსო გავიდა. სოსომ უცნობს თავი დაუკრა „გამარჯობა“ უთხრა და ბოლოს ისიც ჰკითხა: „ვინ გნებავსო“?

— ოტია გრძელიძის ქვრივი ამ სახლში ცხოვრობს? იკითხა ცხენოსანმა.

— აქ გახლავს! მიუგო სოსომ.

ცხენოსანს ხმა აღარ ამოუღია. კიშკარი გააღებინა და ეზოში შემოვიდა. სახლის წინ მივიდა და ცხენიდან ჩამოხტა. ყველანი განცვიფრებული დარჩნენ, როდესაც დაინახეს, რომ მათ წინ ექიმის იდგა. ექიმს ცხენი ჩამოართვეს და სახლში შეიყვანეს.

— ავადმყოფი სად არის? იკითხა ექიმმა.

— ოთახში გახლავს, შენი ქარიმე! მიუგო სოსომ და ოთახის კარები გააღო.

ექიმი ცოტა შეწუხდა, როდესაც დაინახა, რომ ჯერ ერთი ოთახში სატეობა აღარ იყო და მერე ღუმელი ისე გაეხურებიათ, რომ ოთახში სიცხის ალი ტრიალებდა.

— უკაცრავად-კი გახლავართ, იქნება კარში გაბრძანდეთ, უთხრა ექიმმა იქ მყოფთ.

ყველანი ხმა-ამოუღებლად ადგნენ და საჯაღაბო სახლში გავიდნენ. ოთახში მხოლოდ თეკლე, სოსო და თეკლეს მამამთილი დარჩნენ. ექიმმა ცოტად ფანჯარა გააღებინა. დათიკო მინანდად იყო მიგდებული, თუმცა არც ეძინა და თვალებიც გახელილი ჰქონდა, მაგრამ სრულს გონზედ აღარ იყო მეტის-მეტი სიცხისაგან. ექიმმა ავადმყოფს საბანი გადახადა, მაჯაში ხელი მოჰკიდა და თვალებში მიაჩერდა. თეკლე იქვე იდგა და ექიმის ყოველ მოძრაობას თვალ-ყურს ადევნებდა. თუმცა ექიმს არც ავიეთქვა და არც კარგი, მაგრამ თეკლემ რაღაც ნაირად სიმამაცის და სიმხნევის მომატება იგრძნო.

— ეს ერთი საბანი ააცალეთ, ორი არ არის საჭირო. უთხრა ექიმმა. თეკლემ აიღო საბანი და გვერდზე დადგა.

ექიმმა ავადმყოფს საბანი გადააცალა და გულზე ყური მიაღო. ამ დროს თეკლე ხან დათიკოს შეხედავდა თვალებში და ხან ექიმს. უნდოდა ექიმისთვის ეთქვა რამე, მაგრამ ვერ გაებედა. ეს ექიმმა შენიშნა.

— თქვენ ნუ გეშინიათ, დამშვიდდით, თქვენი შვილი მალე მოჩჩება, უთხრა ექიმმა თეკლეს.

— ეგ თუ მოჩჩა, მკვდრებიც აღსდგებიან, შენი ჭირიმე!

— რაღაი მე შოვედი, ეხლა აღარაფერი უჭირს, მაგრამ საშიშ მდგომარეობაში-კი ყოფილა. ავადმყოფის მოვლა არ იცით, თქვე უბედურებო და რა გეშეველებათ! წამალს დაგინიშნაეთ, როგორც ღარიგება გექნებათ, ისე ახმარეთ. ჯერ-ჯერობით-კი თვითონ მე მაქვს თან წამოღებული რამდენიმე წამალი და ამას ვახმარ. ამ სიტყვებით მან წაუსვა ავადმყოფს წამლები მტკივან ადგილებზე. ავადმყოფს იმდენად წამალი არ ეფარება, რამდენადაც გონივრული მოვლა, — განაგრძო მან. მართალია, ავადმყოფის ნახვა და ჭირისუფლის ნუგეშის ცემა და გამხნეება კარგია, მაგრამ ავადმყოფის გარს შემოსევა-კი ძალიან მავნებელია. ჯერ პატარა ოთახი და მერე უთვალავი ხალხით გავსილი! ლუმელი ხომ ისე გაგვხურებინათ, რომ გახურებულ თონესა ჰგავდა!.. ამისთანა შეხუთულ ჰაერში კარგად მყოფიც ავად გახდება, თორემ ავადმყოფს რა მოარჩინს? საზოგადოთ ეს უნდა იცოდეთ, რომ როგორც მეტი სიცივეა მავნებელი, ისე მეტი სიცხეც. მეტ სიცხეს ისევ სიცივე სჯობია.

დაღამდა. თუშკა აღარ თოვდა, მაგრამ ქარი თოვლის ჰაერში ანიავებდა. თეკლეს საფიქრებელი და სავალალო ის იყო, რომ ექიმი იმ ღამეს ვეღარსად წაეიდოდა და

მისთვის „სუფთად“ დასაწოლი ბინაც არ ჰქონდა. ბევრი ფიქრის შემდეგ იმ აზრს დაადგა, რომ ოთახში ცალკუთხეზე ტახტი დაედგა ექიმისთვის და იმაზე მოესვენებინა.

ექიმი გარედ გამოვიდა. გაიარ-გამოიარა და საჯალაბო სახლში შევიდა. ყველანი ზეზედ წამოცვივდნენ და გზა დაუცალეს.

— ბრძანდებოდეთ, ბრძანდებოდეთ, რატომ დგობით?— მიაძახა ექიმმა.

— ბატონო, თქვენ აქ ნუ შემობრძანდებით, ისევ ოთახში შებრძანდით და ამაღამაც იქ მოისვენეთ. თუმცა თქვენი საკადრისი ბინა არც იქ არის, მაგრამ ამას მაინც სჯობია. — უთხრა ექიმს სოსომ.

— არც არაფერი აქ მიშავს, ჩემთვის ნუ შესწუხდებით!

საჯალაბო სახლი ორად იყო გაყოფილი, ნახევარზე აღამიანთა სადგომი იყო, ნახევარზე კი საქონლის ღამის გასათევი. შუა ალაგას კერა იყო მიწაში ჩადებული და დიდი ცეცხლი იყო გაჩაღებული. ცეცხლს გარშემო შემოსევოდნენ თეკლეს მეზობლები და დაღონებულნი დათიკოს ავათმყდფობით თავს ლაპარაკით იქცევდნენ, ზოგზს ჩიბუხს გაეკეთებინა და აბოლებდა. ჩვენი ექიმიც იმათ მიემატა. სამ-ფეხა სკამი მიაწოდეს და ზედ დაჯდა. კალოშები გაიხადა და ცეცხლს დაუფიცხა, რადგანაც ზევიდან თოვლი ჩასულიყო და მთლად დაესველებია. ისეთი ცეცხლი გაჩაღდეს, რომ ერთს საყენზე ვერ მიეკარებოდით. წინიდან ყველას ცხელოდა და უკან-უკან იწვედნენ, მაგრამ უკანიდან კი სცივოდათ. ექიმი ცეცხლის სიმხურვალემ მთლად გააწითლა.

— ბატონო, დათიკოსას რას გვეტყვი? — ჰკითხა ექიმს ერთმა ხანში შესულმა კაცმა.

— ვინ დათიკოსა ბრძანებთ?

— აი, იმ ავადმყოფუასას მოგახსენებ, შენი ჭირიმე!

— ჰო, არა უშავს-რა, მორჩება,

— რა არის, ბატონო, მაგისი სატკივარი?

— გაცივებულა და ცოტა უკლდა ანთლებად გადა-
ქცევას. კიდევ კარგი, რომ კარგს დროს მოეუსწარი და
მერე ყმაწვილია, თორემ ცუდთ იქნებოდა მაგისი საქმე.
დღეს კანცელარიიდან სხვამ წაიპყვანა და რომ დაებრუნდი
ამბავი დამახვედრეს, ამა და ამ ქალს შვილი ძალიან ავად
ჰყავსო, ცხენიდანაც კი აღარ ჩამოვმხტარეარ, ისე წაი-
ველი.

— ღმერთმა დიდი ღღე მოგცეს, შენი ჭირიმე! მაგას
თუ ეხლა ეშველა რამე, ვკონებ; თავისს ღღეში აღარა-
ფერა გაგიჭირდესთ, საწყალი დედა მაგისის ლოცვით.
საწყალს მაგის მეტი არა გააჩნია-რა. მამას ორი წლისა
დარჩა ეგ ბივშვი. დედამ იპოდენი სინიდისი მოიხმარა,
რომ არ გათხოვდა, ოჯახი არ გააცივა. წვითა და დაგვით
ჰყავთ ნაზარდი, შენი ჭირიმე! კაციც ის არის ამ სახლში
და ქალიც. თუმცა მამამთილი ჰყავს, მაგრამ აღარც არა-
ფერი იმას შეუძლიან მოხუცებულობის გამო. მაგ ბავშვს
რომ გასჭირვებოდა რამე, თუ ავიყრებოდით და გადავ-
სახლდებოდით, თორემ მაგისი ცოდვით აქ ველარ გავჩერ-
დებოდით. ეხლა, მადლობა ღმერთს, სწორედ მაგის მხსნე-
ლად და პატრონათ გაუჩენიხართ მაგის მფარველ ანგე-
ლოზს.

იქ მყოფთ მეტი სიხალისე შეეცყოთ, როდესაც
ექიმმა დაარწმუნა იგინი, რომ დათიკო ძალე მორჩებაო.
ყველანი განცვიფრებულნი იყვნენ ექიმის უბარლო მო-
ქცევით. იმათ ძალიან უკვირდათ, რომ „ნასტავლმა დოხ-
ტურმა“ იმისთანა სადგომში შესვლა იკადრა, სადაც ნა-

ხევარზე საქონელი ება და მით ცუდი სუნი ტრიალებდა. ცოტა ხნის შემდეგ ექიმი ოთახში შევიდა და ავადმყოფს დახედა. შევიდა და ნახა, რომ ოთახი მთლად გაბურჟულიყო უშუშო სანათის კომლით. ყურთვით, მაგრამ რა გაეწყობოდა. უკეთესი რომ ჰქონოდათ, რაღა დღისთვის შეინახავდნენ, მაგრამ სჩანდა, რომ არ ჰქონდათ. ექიმს შემთხვევით თვითონ ჰქონდა ერთი ღერი სანთელი ამოღო და თეკლეს მისცა.

— ეს ანთე და ეგ სანათი კი დააქვრე. მაგისი მური ავადმყოფისთვის კი არა, კარგადმყოფისთვისაც კი მავნებელია. — უთხრა ექიმმა თეკლეს.

ექიმმა დათიკოს დახედა; ნახა, რომ ტკბილად ეძინა და უტუბზე ცოტა ცივი ოფლი წამოსვლოდა. თეკლეს უთხრა, რომ ღუმელისათვის შეშა აღარ მიემატებია და ნელის ნაბიჯით გარედ გამოვიდა.

— იმეღია, მალე განთავისუფლდება! — დაიძახა ექიმმა, როგორც შეადგა ფეხი საჯალაბო სახლში.

— ღმერთო უშველლე გაქირვებულის შვილს! ყველამ ქულები მოიხადეს და ერთხმად წაშლიძახეს.

— ეს თუნუქის ღუმელიც ხომ სულ საწყალი ხალხის საჭირ-ბოროტოდ გაჩნდა! თქვენ არ შეგიძლიათ ღუმელით სადგომში ზომიერი სითბო დაიკავოთ და ეს ძალიან მავნებელია ჯანმრთელ უბისათვის. ღუმელი რომ ისე გაახურო, როგორც წელან იყო, როდესაც მე მოვედი და მერე იქ ნამყოფი კაცი ამისთანა ამინდში გარედ გამოვიდეს ავად გახდება, აბა რა დავმართება?!

— არა, ბატონო, არც მაგაშია საქმე! — უთხრა ექიმს დათიკოს ბაბუამ.

— აბა რაშია? — ჰკითხა ექიმმა.

— რაღაც სხვა დროებაში შევედით, შენი ჰკირიმე!

რომ ამბობენ დედა-მიწა ტრიალებსო, მართალი ყოფილა. ამ ტრიალმა სადღაც სხვა კუთხისკენ გაგვისროლა, სხვა ჰაერში გაგვავდო. აბა უწინ კი არ იყო ზამთარი და სიცივე!/? აი ამისთანა სახლში ვარ, ბატონო, დაბადებული და გაზრდილი. ფეხშიშველსაც ბევრი მივლია და პერანგის ამარაც იანვრის სუსხიან დღეებში, მაგრამ აგერ ოთხმოც წელიწადზე მივატანე და სურდოც კი არ ვიცი, რანაირი სატკივარია! ცეცხლის პირს რომ დაეწოლილ-ვარ იმ დამეს ერთი პირი საბანს ზევით დაუთოვია ხოლმე, მაგრამ კი არაფერი გაგვკირვებია. ან საგებ-სახურავი სად იყო უწინ ამისთანა?! ქვეშ ღომის ჩალა გვეგო, ზევიდან კი, თუ ვიშოვიდით დაგლეჯილ-დაფლეთილ საბანს, კარგი იყო, თუ არადა ჩოხას გადავიფარებდით და ისე გვეძინა. ან ტანი და ფეხი სად იყო ამისთანა? ცხონებულს ბებია ჩემს ერთი ლურჯი ქათიბის კაბა ჰქონდა და იმ კაბაში დათხოვდნენ ყველა ჩვენი სოფლის ქალები. ეხლა კი ოთხი და ხუთი ხელი თუ არ მომიტანა ქმარმა, ისე როგორ წაყვებით. ეხლანდელმა ახალგაზღვებმა ტიტვილი ფეხი რომ დაადგან ძირს, აი გავცივდი, აი სურდო დაგვემართაო, იძახიან. რატომ ჩვენ კი არ ვცივებოდით მაშინ?!

— ეგ ყველაფერი მართალია, მაგრამ მაშინ სულ სხვა იყო და ეხლა კი სულ სხვა. უწინ ამისთანა სადგომებში ვიბადებოდით და ამისთანავე სადგომებში ვიზრდებოდით, ეხლა სულ სხვას ეხედავთ. ჩვენ, რამდენადაც შეგვიძლია, ვცდილობთ ჩვენი მდგომარეობა გავაუმჯობესოთ; უფრო თბილს სადგომებს ვაკეთებთ, უფრო თბილს ტანსა და ფეხს ვიცვამთ და ამითი ტანიც სითბოს ეჩვევა; რასაკვირველია, სითბოს მიჩვეული ტანი ნაზღვბა და ველარ იტანს სიცივეს, როგორც, მაგალითად, ამისთანა სახლში დაბადებული და აღზრდილი. აი ეგ ბა-

ვშიც თუნუქის ღუმელით გახურებულ ოთახში ნამყოფი გარედ გამოვიდოდა სიცივეში და გაცივდებოდა. მიკვირს-კი, რატომ სოფლის ექიმ-მკითხავი დედაკაცები არ მოიყვანეთ ამ ბავშვის მოსარჩენად?! უთხრა ექიმმა სიცილით იქ მყოფთ.

— ბატონო, ხომ გაგიგონიათ წყალ-წადებული კაცი ხავსს ეკიდებოდაო, სწორედ ასეა ჩვენი საქმე.— უთხრა ექიმს დათიკოს ბაბუამ. აბა ვის მივმართოთ, შენი ჭირიმე, საქმე რომ გაგვიჭირდება, თუ არა სოფლის აქიმებს? კაი დაგემართოსთ, თქვენისთანა დოხტურები რომ ახლოს გვეყვანდნენ! ყველა ნასტავლი დოხტურები, შენი ჭირიმე, სულ ქალაქის ადგილს არიან და სანამდის იქიდგან მოვიყვანდეთ მანამდის ავადმყოფს თავისი დამართება. ან სად გვაქვს ჩვენ საწყლებს ემოდენა შეძლება, რომ ყოველთვის დოხტური მოვიყვანოთ?! აქ, ბატონო, ჩვენს სვიმონას ბიჭს ცოლი ჰყავდა ავად. წაეიდა დოხტურის მოსაყვანად და სანამ სამი წითელი ქალაღი არ მიეცა, გარეთაც-კი არ გამოსულაო: „სად შემოძლია იმ თქვენ სერებში თრიალიო და მერე ამის რანა ამინდშიო“— ეთხრობია იმ დოხტურს. როცა სამი წითელი ქალაღი შეეგზაენა მოსამსახურის ხელით, მერე-კი აღარ ეუარებია. სამი თუმანი, შენი ჭირიმე, იმ დოხტურს მისცა, ბარე ორი-სამი მანეთი გზის ქირა დაეხარჯა, მერე კიდევ წამლების ფასი სხვა იყო; ერთის სიტყვით გაძვრა საწყალს ტყავი. რა ჰქნას საწყალმა კაცმა? ისევე ავადმყოფის სიკვდილს ამჯობინებს ამოდენა ხარჯის გაწევას. აბა მიბრძანეთ, შენი ჭირიმე, ვილას მივმართოთ ამისთანა შემთხვევაში, თუ არა ისევე სოფლის აქიმ-დედაკაცებს?! კი, მართალია, იმათ თქვენისთანა დოხტურებივით არაფერი იციან, მაგრამ მაინც დიდი იმედაა საწყალი გაჭირვებუ-

ლი ავადმყოფის პატრონისათვის. მაინც და მაინც ვერც
იმას ვიტყვი, რომ სულ არაფერს ეუარებოდნენ ავად-
მყოფს.

მოხუცის სიტყვებმა უსულო საკანივით გააშეშეს ჩვენ
ნი ექიმი. ამბავდ პასუხის მიცემაც ძნელია და ან რა უნ-
და ვუთხრა, როდესაც მართალს ამბობსო—ჰტიქრობდა
ექიმი, ველარ წავადა და ველარ შეიძლო საწყალმა ლა-
ტაკმა ჭირისუფალმა ოცი და ოც-და-ათი ვერსიდან ექა-
მის მოყვანა; ველარ შეიძლო ოცი და ოც-და-ათი მანე-
თის მიცემა და დაანებებს თავს. იმ სოფლის ექიმ-დელა-
კაცებს ორი აბაზიც რომ აჩუქონ, მაინც არ დაემდურე-
ბა, როდესაც სასწავლებელში ვართ ბევრს ვყვირით, ვო-
ცნებობთ და როცა გამოვდივართ ცხოვრებაში, მაშინ
სულ სხვა მიმართულებას ვადგებით. გავათავებთ სასწავ-
ლებელს თუ არა, ყოველი ჩვენგანი საცხოვრებლად და
თავისი მოქმედების ასპარეზად ქალაქებს ვირჩევთ და ვე-
ჩვევით ქალაქის თბილს ცხოვრებას. ის-კი გვაფიწყდება,
რომ ქალაქში უჩვენოდაც ბევრი არიან და რომ ჩვენი
სამოქმედო ასპარეზი უფრო შორს არის. გვაფიწყდება
ლაჯაკი მოძმენი, რომლებიც იქ შორს, მთასა და ხეო-
ბებში არიან გაფანტულნი და რომელნიც უმცირების
წყვდიადში არიან გახვეულნი. იმათი ერთად-ერთი იმედი,
ავადმყოფობის დროს, სოფლის მკითხავ-ექიმები არიან:
ეს იმედი რომ იმათ წაართვას, მოუსპოს ვენემ, სამაგი-
ეროც უნდა გაუჩინოს სხვა-რაიმე; ჩვენ-კი ვეუბნებით
სოფლის ექიმ-დელაკაცებს ნუ უჯერითო, იმათ არაფერი
იციანო და მაგიერს იმედს-კი არაფერს ვაძლეეთ!

ამ ფიქრში იყო გართული ექიმი, როდესაც ყველანი
ადგნენ და ვახშავს დაუწყეს მზალება. ვინც იქ დარჩა იმ
ღამეს, ყველამ კარგი ხონჩა მოიტანა და სუფრა მშვენიე-

რად შეამკეს. ექიმი ძალიან გაამხიარულა მათმა გულ-
კეთილობამ და სტუმართ-მოყვარეობამ. ივანშემეს, ექიმმა
მადლობა შესწირა პატივის-ცემისათვის და ოთახში გავადა
ავადმყოფის დასახედავად. დათიკოს ოფლი დასდენოდა
და გამოღვიძებოდა. ძილში ქვალსაც გაველო. თეკლემ
საკმეღი მიუტანა, შექამა ცოტა და ისევ მიიძინა. ექიმს
ოთახში მოსვენება სთხოვეს, მაგრამ არ დასთანხმდა,
რადგანაც ოთახი ისე პატარა იყო, რომ მისი ჰაერი ავად-
მყოფსაც თუ ეყოფოდა. თუმცა ძნელი იყო მისთვის,
ფარდულიან სახლში ღამის გათევა, მაგრამ რაღას იზამდა?
ცეცხლის პირს სკამ-ლოგინი დაუღგეს და დაუგეს. ექიმს
არც ტანი გაუხდია და არც ფეხი, ტანისამოსიანი მიწვა
და ზევიდან ნაბადი გადაიფარა.

დილაზე ადრე ადგა და ცხენი შეაკაზმინა. უკანა-
სკნელად შევიდა დათიკოსთან, რომელიც ლოგინში წა-
მომდგარიყო და დედას რაღაცეებს ეტიტინებოდა. თეკლე
გააზნევა და გამოვიდა გარედ. თეკლეს უნდოდა ექიმის
წინ დაეჩოქა და მუხლები დაეკოცნა, მაგრამ სირცხვი-
ლით ვერ გაეპედნა. გამომშვიდობების დროს თეკლემ
ექიმს ხუთ მენეთიანი გაუწოდა და უთხრა:

— ვიცი, ბატონო, ეს მცირეა, მაგრამ მეტის შე-
ძლება არა მაქვს. სწორედ თქვენგან ნაჩუქარია ჩემი და-
თიკო; მე-კი ვერ გემსახურები შაგის ფასს, მაგრამ ღმერთი
მაინც გადაგიხდის.

ექიმმა ფული არ გამოართვა; დაუბრუნა უკან ფუ-
ლი და უთხრა თეკლეს:

— ჩემი საჩუქარი და დაუფასებელი ნეტარება ის
არის, თუ კი ჩემმა აქ მოსვლამ ტყუილად არ გაიარა.
დათიკო თქვენს შვილია და, რასაკვირველია, გაგეხარ-
დებოდათ შაგისი განსაცდელიდან დახსნა, მაგრამ გარწმუ-

ნებთ პატიოსანი სიტყვით, რომ თქვენზე ნაკლებ ალარც მე მახარებს მაგის კარგად ყოფნა.

იმის შემდეგ ექიმი გამოემშვიდობა ყველას და ცხენზე შეჯდა.

— ჰო, კინალამ დამივიწყდა, სოსო, შენ კანცელარია-მდის უნდა ჩამყვე, — უთხრა ექიმმა. — წამლები უნდა გამოგატანო. წავიდა ექიმი და სოსოც თან გაიყოლა.

— პატიოსანი კაცი კი მინახავს, მაგრამ მაგისთანა ღვთისნიერი აღარაფერი მინახავს! კაცო კი არა, ანგელოზი ყოფილა, ჩემო რძალო, ანგელოზი. რაც მაგან წუხელის იწვალა. სჭვა არც ათს თუმანს დაგვეჯერდებოდა. ცვარი არ დაძინებია საწყალს წუხელი. ტანისამოსიანათ მიწვა სკამ-ლოგინზე. — უთხრა თეკლეს მამამთილმა.

— სწორედ ჩვენთვის გამოუგზავნია ღმერთს, ჩემო ბატონო!

— მაღლობა ღმერთს, შვილო, არ ვყოლივართ ღმერთს დავიწყებული! ისევ ყოფილან იმისთანა კაცები ჩვენში, რომლებსაც საწყალი კაციც ბრალეობიათ. ღმერთმა უ გამოუღიოს ჩვენ საცოდავ ქვეყანას მაგისთანა კაცები! სთქვს იქ მყოფთა, ქუდი მოიხადეს და შეხედეს ზეცას. *)

10 თებერვალი, 1895 წ.

დ. კამკამიძე.

*) დიდის სიამოვნებით ვბეჭდავთ ამ აცირე მოთხრობას, მით უფრო, რომ აქ დასახული მკურხალი (ექიმი), სურვილისაგან გამოწვეული, ოცნების ნაყოფი კი არ არის, ნამდვილი ტიპია. ამ ბოლოს დროს არის ჩვენში ჯგუფი, რომელთაც მართლა საქმით უნდათ გაუწიონ შეძლებისდაგვარ ჩვენ ქვეყანას სამსახური და არა მარტო ცარიელი სიტყვითა და გარეგანი ქცევით, როგორც დღემდის იყო ჩვენში!.. მართალია, ეს ახლად გამოსული ახალგაზდები ისეთ მაღალ საფეხურზე არა დგანან, რომ ყველას თვალში ეჩხირონ და არც სხვებსავეთ მებუჟე და მეგანგაშეები ჰყავთ, რომ უჯეროთ ქვეყანაში სახელი გაითქვან, მაგრამ „საქმემან თქვენმან გამოგაჩინოსთ თქვენ“ — ბრძანებს დიდი მოძღვარი და, შეეველია, ოდესმე ამათაც გაიცნობს ჩვენი ხალხი და მაშინ კი შეიგნებს, თუ როგორი უნდა იყოს ნამდვილი ახალთაობის კაცი. ამ მოთხრობაში დასახული ექიმიც ერთი იმათგანია. ღმერთმა ინებოს, რომ ამათ ძველების ფარისევლობა წინ არ გადაღობებოდეს. რედ.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრის განცხადება

ტფილისი*)

ა. ტაძარა.

ტფილისის ტაძართი შორის ყველაზე უუძველესი არის სიონისა და მეტეხის საყდრები. მათი საძირკველი ჩაიყარა და ბალავარი მოშენდა მაშინ, როდესაც მეფე ვახტანგ გორგასალმა დააფუძნა ქალაქი ტფილისი, მანამდე ციხედა და სოფლად ყოფილი. მას შემდეგ ტფილისში აშენდა მრავალი ეკლესიები, რომელთა მოკლე აღწერას ვურთავთ აქვე მათის დაარსების დრო-ჟამის მიხედვით.

1. მეტეხის ღვთ.-ს მშობლის ტაძრის შენება დასრულებულ იქმნა ვახტანგ გორგასლის დროსვე. იგი დაიდგა მეტეხის ციხის შუაგულს, ბექობზე, საიდანაც მშვენიერად მოჩანს ტფილისის არემარე. მთელი ბექობი მთლიანი კონცხია და ამასთანავე მიუდგომელი და მაგარი, რისგამო დარქვევია მას თვისი სახელიც.**)

*) იხ. «კრებული» № 11, 1899 წ.

***) სწერენ, ვითომ, მეტეხი იყოს ბერძნული მეტოხოს, (Metocho) გარნა ჩვენ გვეჩინა, რომ იგი წარმომდგარა სიტყვიდამ ტეხა (პურის ტეხა, მტრის გატეხა და სხ.), რომლისაგან დაშთენილა ტეხება (ფ. გ.-ჯანიძე, გვ. 112), состоятаться, соперничать და სხ. მტეხი (=მეტეხი), состоязующійся, разбивающій.

ძველადგანვე ყოფილა სასახლის კარის ეკკლესიად. მასში არა ერთგზის მოუსმენია წირვა-ლოცვა თამარ წმინდას, რომელიც მისვე ახლოს ისნის სასახლეში გარდაიცვალა. გაახლებულია მხოლოდ ტაძრის გუმბათი, ხოლო დანაშთენი ისევ ვახტანგის დროისაა. ქვის გუმბათი გაახლა დიმიტრი თავდადებულმა (1289 წ.); მეფე შაჰნავაზმა ტაძარი სათოფ-წაილედ აქცია (1661 წ.), ხოლო მეფე ერეკლე I (ნაზარ-ალი-ხან) გადასცა იგი ყიზილბაშებს ციხითურთ; ერეკლე II გაამშვენა ტაძარი, გარნა 1795 წ. დააზიანეს იგი ყიზილბაშებმა. მის აღმოსაყდრეთის კედელებზე, გარედან, სწვრივ:

მეფემ ერეკლემ ეს ციხე მტერთა წაართო მალაღო;
აილა ჯუარი ქრისტესი, წინ მიიმძღვარა ფარადო;
დაიხსნა ეკკლესიანი, ახლა აქვს სახლის კარადო;
ღუთის მოყვარესა ხელმწიფეს ესე სჭირს ამის გუარადო.
ღუთის სადიდებლად, მეოხედ შეფის ერეკლესია.

1795 წელს, ყიზილბაშების შემოსევის ჟამს, დაიკარგა ტაძრის ხატი, რომლის სამაგიერო გამოგზავნა პეტერბურლიდან ბატონიშვილმა სალომემ, იულონის მეუღლემ. ეკკლესიისავე ეკვედორში, როგორც ესტქვით, არის საფლავი წმ. შუშანიკისა.

2. სიონის ღვთის მშობლის ტაძარი, დედა ეკკლესიაა და სიონად წოდებულია პალესტინის სიონის მიხედვით. ეს სიტყვა (სიონი), რომელიც ნიშნავს კლდეს, ძველათგანვე შეითვისეს ქართველებმა და სიონი უწოდეს აგრეთვე მრავალს ეკკლესიებს:*) როგორც ზემოთაც ესტქვით,

*) სიონი სამშვილდისა (აშენდა 410—434 წ.), სიონი ბოლნისისა (408—410 წ.), სიონი ერწოისა (668—718 წ.), სიონი კავკასიონისა (ყაზიბეგთან, დარიალის ხეობაში), სიონი ატენისა (მის

სიონის საფუძველი ჩაჰყარა მეფე ვახტანგ გორგასანმა, ხოლო მის აშენებას მოუხდნენ მეფენი დაჩი, გურამი და აღარნასე (619—639 წ.). ძველი მატეანე სიონის შენობის დასრულების შესახებ შენიშნავს, რომ ამ დიდს ეკლესიას აშენებდნენ: მეფე გურამის დროს — ნახევარსა ყოველი ერი და ნახევარსა ერისთავნი, ხოლო აღარნასეს დროს (622—628 წ.) — ნახევარსა აშენებდა ყოველი ერი და ნახევარსა ერთი ვინმე დედა-კაცი, და 628 წელს სიონი განასრულეს მკვიდრთა ქალაქისათა.*) სიონი აგებულიყო აგურით, გარნა თლილის ქვით (აღკეთის ქვა) გაახლებულ იქმნა შემდეგს საუკუნოებში. აი მოკლე ნუსხა სიონის თავგადასავლისა: მე-XIII საუკუნეში სიონის გუმბათი ჩამოაგდო ჯალალ-ედდინ სულთანმა, ტახტად დაიდგა და მასზე მჯდომარე სიამოვნებდა ქართველთა აღწყვეტის ხილვით. მე-XIV საუკ. ტფილისსა შემუსრა და და სიონი გააოხრა ლანგთემურმა. 1518 წ. შაჰ-ისმაილმა აიღო ტფილისი, დაანგრია მისნი ტაძარნი და სიონის ღვთისმშობელი მტკვარში ჩააგდო. 1795 წ. აღა-მალომედ-ხანმა გადასწვა სიონის კანკელი და აღგზნებულ ცეცხლის ბოლმა შემურა ძველი მხატვრობა; ყიზილბაშებმა ამავე დროს შეიპყრეს ტფილელი მიტროპოლიტი დოსითეოზი და მტკვარში ჩაახრჩეს. სიონს ძველად ჰქონდა

კედელზე დ. ბაქრაძემ ამოიკითხა: „თვესა აგვისტოსა ხუთსა დღესა შაბათსა ქსა ოგ (853 წ.) ზედა წელსა სარკინოზისა ტფილისი და ატყვევა ბულამ და შეიპყრა, ამირი სააკა მოკლა და მასვე თვესა აგვისტოსა კვირიაკისა დღესა შაბათსა ვეზირა შეიპყრა კახამ და მე მისი თარხუნი“), სიონი უწერისა, სიონი გარეჯისა (VI საუკ.), სიონი წმინდა ანუ ზინაწმინდა (ქობულეთში), სიონი შილდისა (დაინგრა XI საუკ.), სიონი ჭარისა (ააშენა ლეონ მეფემ 1536 წ.).

*) ე. თაყაიშვილი. სამი ქრონიკა. 34, 36, 45.

ერთი ეკვედერი — პეტრე-პავლესი, რომელიც მთავარმართებლის ციციანოვის სურვილით ალექსანდრე ნეველისად შეჰქმეს, ხოლო, 1818 წ. სალაროდ, მის მაგიერე ექსარხოსმა თეოფილაქტემ სხვა ეკვედერი მიუშენა სიონს სამხრეთის მხრით. სიონის ძველი კანკელი, როგორც საზოგადოდ ყველა ძველი ეკკლესიისა, ქვისა იყო ღ დაბალი. შაჰაბაზის შემდეგ (†1628 წ.) ქვის კანკელის მაგიერ გაუკეთეს ხისა, რომელიც, როგორც ესთქებით, გადასწვეს ყიზილბაშებმა 1795 წ. ახლანდელი მისი კანკელი ანდრიატისაა (თაბაშირისა) და როგორც კანკელი და ისე ტაძრის ყველა მხატვრობა დახატულია თავადის გაგარინის-მიერ. იატაკი სიონისა დაგებულია მარმარილოს ქვით. ძველად სიონს სამრეკლო ჰქონდა ჩრდილოეთის მხრივ და ორ-სართულიანი, აგებული 1495 წ. ზემო სართული მოაგდებინეს ყიზილბაშებმა 1795 წ. ახალი სამრეკლო, აშენებული 1816 წ., დგას სიონის წინ, სამხრეთის მხრით.

სიონს აქვს ძვირფასი და წმინდა საუნჯეები; მათ შორის ყველაზე შესანიშნავია ა) ნინოს გაზას ჯვარი, რომელიც უკვე ავწერეთ, ბ) ტაძრის ხატი — დვთისმშობელად; სიონის ძველი ხატი 1522 წელს ყიზილბაშებმა ჩაადგეს მტკვარში, გარნა იგი გამოირიყა წყალმა ნაეთლოუხს, საიდანაც, სპარსელების წასვლის შემდეგ, ისევ მოიტანეს და სიონშივე დასვენეს. 1724 წ., ოსმალთა შეპოსევის ეამს, ხსენებული ხატი დაიკარგა. მის მაგიერ ბატონი-შვილმა გიორგივახტანგის (VI-ის) ძემ შესწირა (1762 წ.) სიონს ახალი ხატი დვთისმშობლისა, მორთული და მოქედლილი დიდითა და ძვირფასის თვლებით (200-მდე ლალია 70 ალმასი, 160 ააგუნდი, 90 ზურმუხტი, 70 ფირუზი, 600 მარგალიტი და სხ.); გ) კახეთს ნინოწმინდის საე-

პისკოპოსო ტაძრის ხატა წმ. ნინოსი, გადმოტანილი სიონის ტაძარში 1825 წელს. ამ ხატის ქვემო მხარეში ინახება წმ. ნაწილები, იგი მოქედლილია ოქროთი და აქვს 37 მწვანე ზურმუხტი, 28 მარგალიტი, 29 წითელი ლალი, რომლისგან ორი ფრიალ დიდებია, და ერთი ოთხკუთხოვანი დიდი იაგუნდი. მოქედლილობის ზემოთ არის წარწერა, რომლითგანაც სჩანს, რომ ეს ხატი ნინოწმინდის ტაძრისათვის შეუწირავს მეფე არჩილს; დ) აქვე ინახებოდა ის ხატი, რომელიც დაიკარგა სპარსთა შემოსევის დროს 1795 წ. ეს ხატი იყო პირი ძველის ხატისა, რომელიც შაჰაბაზმა სხვა საუნჯეებთან ერთად წაიღო სპარსეთს (XVI საუკ.), გარნა 1620 წლის უახლოეს ხანს შეიძინა იგი (ხატი) რუსის ეპარქია სტეფანემ და წაიღო კრასნოგორის მონასტერში (არხანგელის გუბერნია), საცა დაშთა აქამომდე. ამ ხეტს რუსები „ქართველთა ხატს“ ეძახიან ლ მის საოხად ამყენებულია ტაძარი მოსკოვს (ნიკიტსკოვს); ამას გარდა საყურადღებოა აგრეთვე ძვირფასი ნივთები: საპატრიარქო გვირგვინი, რომელიც ღირდა 7,000 მან. და რომლისაგან 1830 წელს გააკეთეს მიტრა; ორი მიტრა ალავერდის ტაძრისა, მოტანილი ტფილისს—ერთი 1818 წელსა და მეორე 1820 წ. (ალავერდის საეპისკოპოსოს გაუქმების წელიწადია); მიტრა მროველ ეპისკოპოსისა; მიტრა მანგლელისა (რუსუდანის დროისა), რომელიც ახლა ინახება მოსკოვის მიძინების ტაძარში; მიტრა სამთავრას მთავარეპისკოპოსისა; ქათალიკოსთა ფოსტლები, რომელსაც იგინი იცვამდნენ წირვის დროს.— სიონის ტაძარში ჰმარხიან: სიონის მაშენებელი კურატვალატი გურამ († 600 წ.), ადარნასე († 639 წ.), რომლის დროს დასრულდა ამ ტაძრის შენობა, იოანე მხარგრძელი თამარ-დედოფლის სპასალარი, მთავარმართებელი პავლე

დიმ. ციციანოვი († 8 თებ. 1806 წ.), ი. ჰ. ლაზარევი, რომელიც მოჰკლა მარიამ დედოფალმა 19 აპრ. 1808 წ. და სხ.

სიონას ეპისკოპოსნი:*) ისაკი (496 წ.?), ანტონი თულასძე, მანგლელ ყოფილი (1047 წ.), გრიგორი I (1258 წ.), იოანე I (1413 წ.), იოანე II (1434 წ.), მანგლელ-ტფილელად წოდებული, დავით (1429 წ.), გრიგორი II (1442 წ.), მანგლელ-ტფილელი, ბართლომე (1444 წ.), ქრისანთე (1445 წ.), ნიკოლოზ I (1460 წ.), რომელიც მოხსენებულია პაპის მიერ ბურგუნდის ლერკოვისადმი წარგზავნის წერილში, იოანე III (1462 წ.), აბრამ (1486 წ.), ფრიად განათლებული კაცი, სიმეონ (1507 წ.), იოანე IV (1518 წ.), დომენტი I (1520 წ.), იოანე V (1541 წ.), ტფილელ-მანგლელა, დანიელი (1577 წ.), ბარნაბა (1592 წ.), იოსებ I (1698 წ.), ნიკოლოზ II (1619 წ.), დომენტი II (1690 წ.), დიონოსე (1621 წ.) ელისე საგინაშვილი (1628 წ.), განთქმული მწერალი და ათონის მოსახლად წასული 1640 წ., კირიაკი, ბარნაბა II, იოსებ სააკაძე (1662 წ.), წასული მოსკოვს, რუსთა პატრიარქის ნიკონის გასამართლებლად შეყრილს კრებაზე დასასწრებლად დამოკლული ბაზალეთის ომში 1688 წ., სიმეონ II (1700 წ.), დომენტი III, ორბელიანი (1701 წ.) ტფილელ-ბოლნელი, ფრიად განათლებული მღვდელ-მთავარი, ნიკოლოზ III (1703 წ.), ღვთისმეტყველი, საეკლესიო საგადიობელთა მწერალი და უმთავრესი მებჭე მეფე ვახტანგ VI-ისა, პავლე (1705 წ.), არსენი I (1713 წ.), ექვთიმე (1718 წ.), ათანასე ამილახვარი (1749 წ.), რომელიც ვახტანგ მეფეს წაჰყვა

*) Древн. Тифл. გვ. 169.

რუსეთს, აშტარხანს არქიმანდრიტობა მიიღო, 1738 წ. მროველობა, 1752 წ. ისევ რუსეთში წავიდა და 1761 წ. მოსკოვს გააწყო ქართული სტამბა, ქრისტეფორე თუმანიშვილი (1762 წ.), ამშენებელი ტფილელების სასახლის მარნისა, რომელსაც აწერია: „ჩვენ თუმანიშვილმან თფილელ მიტროპოლიტმან ქრისტეფორემან ესე ზედაშისა მარანი აღუაშენე. ვისაც ამა მარნიდან ან ზედაშე ან ღვინო მოგართუასთ, ან ეს წერილი აღმოიკითხოთ, ცოდვისა შენდობა გვბოძეთ, თქვენც თქუენის ცოდვისა შენდობა გვბოძოსთ. წელსა ჩღაბ“; ამავე ქრისტეფორემ განამშენა საეკლესიო გალობა; მიქელი (1771 წ.), გერმონე (1784 წ.), რომლის ღროს მოღვაწეობდა მღვდელი მოძღვარი და განთქმული მქადაგებელი და მთარგმნელი იოანე ოსეშვილი, ეფრემ (1786 წ.), „სირი, ფსალმუნთა მსტკნავი“, დოსითეოზი (1787 წ.), დარია დედოფლის მოძღვარი და მტკვარში ჩაბრჩობილი სპარსთა მიერ 12 ენკ. 1795 წ., არსენ II ნაიბაძე, ბატონიშვილის აბდულაბეგის შვილი, იგი სასულიერო სამართალში მესცეს 1810 წელს და გადააყენეს. მოკედა 30 ნოემბ. 1812 წ. და ამ დღიდან მოისპო ტფილელობაც.

3. საყდაჩა წმ. ჯვრისა, ამშენებული იმავე ღროს, რა ღროსაც დაიდვა საფუძველი ქალაქ ტფილისისა, გაოხრებულ იქმნა ლანგთემურისაგან. ახალი ტაძარი ძველის საძირკველზე აგებულია მე-XV საუკუნეში. იგი ძველადგანვე ითვლება სადგურად იერუსალიმში მყოფ ქართველთა მონასტრების ბერებისა—წმ. ჯვრის მონასტრისა (IV—V საუკ.), წმ. მოციქულის იაკობისა, ძმისა უფლისა და წმ. წინასწარმეტყველის ილიასი (განახლებული დადიანის მიერ მე-XIII საუკ.). ამ ტაძარს მეფე სვიმონმა († 1611 წ.) შესწირა სამღებრო სოფ. ღირბს

და სხვა მეფეთაგანაც შეწირული ჰქონდა სოფლები, ყმები და ულუფა, ხოლო მისი წინამძღვარი შემოსავალს უგზავნიდა იერუსალიმის ქართველთა ტაძარს, უფლის საფლავის ტაძრად წოდებულს. აზრი ამ შეწირულობათა და თვით სადგურის დაარსება ტფილისში ის იყო, რომ ამ სადგურის მეოხებით საქართველოს ჰქონდა მუდმივი კავშირი პალესტინასთან. წმ. ჯვრის წინამძღვართაგან ცნობილნი: ა) ნიკიფორე (1635 წ.), რომელიც შემდეგ შეიქმნა მთავარეპისკოპოსად კვიპროსის ვიკვოსის მონასტრისა და მოციქულად წარიგზავნა რუსეთის წინაშე მიხეილ თეოდოროვიჩისა და პატრიარქის ფილარეტისა, ბ) პართენი (1678 წ.), რომელიც გაჰყვა რუსეთს არჩილ მეფეს, გ) ათანასე, თანამედროვე ერეკლე II-ისა და შემდეგ პატრიარქი იერულამისა, დ) ბენედიქტე, ბერძულიდამ ქართულად მთარგმნელი წიგნისა „თეადრონ“ და შემდეგ მიტროპოლიტი ბეთლემისა, ე) თადეოზი, ე) იაკობი, ზ) იეროთეოზი, ც) კესარიოსი, თ) დანიელი († 1859 წ.), ი) პროკოპი, განმაახლებელი ეკლესიისა 1861 წელს და სხ. ამავე ტაძარში დასწერეს თვისი მოგზაურობა საქართველოში პატრიარქებმა: ანტიოქიისამ დოსითეოსმა (1520 წლის ახლოხანს) და იერუსალიმისამ პანისიოსმა (1658 წ.) და დოსითეოსმა 1689 წ.

4. მთაწმინდა არის ფრიად დიდი სათაყვანო ადგილი ქალაქის ყველა მცხოვრებთათვის. მთაწმინდის ტაძარი აღმართულია მთის ფერდობზე და ამ მთასაც ჰქვიან მთაწმინდა. ტაძრიდგან მშვენიერი სახილველია მთელი ქალაქი, იქიდგანვე მოჩანს ზედაზნისა, მახათისა და სამგორის მთები და აგრეთვე მყინვარი. როგორც ზევითაც ვსთქვით, აქ მოღვაწეობდა მამა დავითი (შემდეგ „გარეჯელად“ წოდებული) და მას ჰქონდა მცირე ეკლესია,

რომელიც მე-IX საუკ. გაადიდეს და მონასტრად აღიარეს, ეს უკანასკნელიც განახლებულ იქმნა 1592 წელს დავით და ნიკოლოზ გაბაშვილთა მიერ. გარნა ესეც მოოხრდა და განახლებულ იქმნა 1809 წელს ქვაშვეთის მღვდლის თომა გრიგორიევისაგან. ეს განახლებული ტაძარი კაიხალიკოს ანტონის ბრძანებით აკურთხა არქიმ. ტრიფილიმ 1810 წელს. 1817 წელს გაუკეთდა ვრცელი გზა. ბოლოს გრიგორიევის მიერ აგებული ტაძარიც დაანგრიეს და მის მაგიერ ააგეს აწინდელი ტაძარი. ერს დიდად სწამს ეს სიწმინდე, რომლის მოსალოცად თავს იყრის ერი ყოველ ხუთშაბათს. დღეობა ტაძრისა მოდის ამალღების სწორზე. ტაძრის ეზო-ყურეში ჰმარხიან: ა) დავით († 1824 წ.), რექტორი თელავის სემინარიისა, მეტად განათლებული მოღვაწე მე-XVIII საუკ. დასასრულისა, ბ) დიმიტრი ყიფიანი, გ) რუსის გამორჩენილი მწერალი გრიბოედოვი, დ) მისი მეუღლე ნინა, ასული ჭავჭავაძისა და სხ. ტაძრის გვერდზედ მცირე მალაროა, რომელშიაც გროვდება მთიდგან ნაყვენი წყალი. მთელი მთაწმინდა უტყეო იყო და ტყის გაშენებისთვის მხოლოდ ეხლა ზრუნვენ. მთაწმინდის აღწერას ვასრულებთ 5. ბარათაშვილის ლექსით:

შეძოდაქეა მთაწმინდაზედ

„ჰოე მთაწმინდაე, მთაო წმიდაე, ადგილნი შენნი,
დამაფიქვრელნი, ვერანანი და უდაბურნი,
ვითარ აშვენონ, როს მონამენ ცვარნი ციურნი,
ოდეს საღამოს დაჰშოენ, ამოს, ციაგნი ნელნი!

ვითარი მაშინ იღუმალობა დაისადგურობს შენს არემარეს!
რა სანახავი წარუტყვიეს თვალთა მაშინ შენს ტურფას სერზედ მდგო-
მარეს!
ძირს გაშლილს, ლამაზს, ველსა ყვავილნი მოჰყენენ, ვითა ტაბლას
წმიდასა!
და, ვით გუნდრუქსა სამადლობელსა, შენდა აკმევენ სუნნელებასა!

მახსოვეს იგი დრო, საამო დრო, როს ნადვლიანი, კლდევ ბუნდოვანო, შენს ბილიკად მიმოვიდოდი, და წყნარს სალამოს, ვით მეგობარს შემოვეტრფოდი, რომ ჩემებრ იგიც იყო მწუხარ და სევდიანი!

ოჰ, ვით ყოველი ბუნებაც მაშინ იყო ლამაზი, მინაზებუღი! ჰე, ცაო, ცაო, ხატობა შენი ჯერ კიდევ გულზედ მაქვს დაჩნეული! აწცა რა თვალნი ლაქვარდს გიხილვენ, მყის ფიქრნი შენდა მოისწრაფიან!

მაგრამ შენამდინ ვერ მოაღწევენ და ჰაერშივე განიბნევიან!

მე შენსა მკვრეტელს მავიწყდების საწუთროება! გულისთქმა ჩემი შენს იქითა... ეძიებს სადგურს, ზენაართ სამყოფს, რომ დაჰშთოს აქ ამოება... მაგრამ ვერ სცნობენ, გლახ, მოკვდავნი განგებას ციურს!

დაფიქრებული ვიდეგ სერზედა და, ცათა მიმართ მზირალს ტრფობითა, შემომერტყმოდა მაისის მწუხრი, აღმსები ნაპრალთ მდუმარებითა; ხანდისხან ნელად მქროლნი ნიაენი დეღეთა შორის აღმოკვენესოდენ, და ზოგჯერ ჩუმნი შემოგარენი ამით ჩემს გულსა ეთანხმებოდენ!

მთაო ცხოველო, ხან მცინარო, ხან კრემლიანო, ვინ მოგიხილოს, რომელ მყისვე თვისთა ფიქრთ შვება არა იპოვნოს და არ დაჰხსნას გულსა ვაება, გულდახურულთა მეგობარო, მთავ ღრუბლიანო!

ჰსდუმდა ყოველი მუნ არე-მარე; ბინდი გადეკრა ცისა კამარას; მოსდევს მთოვარეს, ვითა მიჯნური, ვარსკვლავი მარტო მისა ამარას. გინახავთ სული, ჯერეთ უმანკო, მხურვალედაც ვით მოქანცული?— მას ჰგავდა მთვარე, ნაზად მოვარე, დისკო გადახრით შუქ-მიბინდული!

ამ გვარი იყო მთაწმიდაზედ შემოღამება! ზი ადგილნო, მახსოვეს, მახსოვეს, რასაც ვფიქრობდი მე თქვენთა შორის და ან რასაც აღმოვიტყვოდი! მხოლოდ გული ჰგრძნობს, თუ ვითარი სძღვენით მას შვება!

გი სადამოვ, მყუდროვ, საამოვ, შენ დაშთი ჩემად სანუგეშებლად! როს მკმუნვარება შემომესევის, შენდა მოვილტვი განსაქარებლად! მწუხრი გულისა—სევდა გულისა—ნუგეშსა ამას შენგან მიიღებს, რომ გათენდება დილა მზიანი და ყოველს ბინდსა ის განანათლებს!

მთაწმინდა დიალაც რომ „აღუშფოთებს“ სულს ყოველს ქართველს! მთაწმინდა არის მრავალ საუკუნოვანი მოწამე იმისი, თუ ვითარ ბედმან სასტიკმან „სიმრგვლე ცასა ჩვენთვის რისხვით წამოპგრაგნა“, თუ რაოდენ გზის აოხრდა ტფილისი უღმობელ მტერთაგან, რაოდენი მართალი სული დაიკლა, რაოდენი სისხლი დაიდგარა!

მთაწმინდა ის წმინდა ადგილია, საცა დავით მეფე (1505—1524 წ.), ბერად აღკვეცილი, მოღვაწეობდა და ზენაარს ავედრებდა თავის სამწყსოს, და აქვე აღესრულა და აქვე შთაიფლა.

მთაწმინდა ის ნუგეშის საცემლოა, საცა მეფე ერეკლე II დაბინავდა დროებით და მიეცა გლოვასა და მწუხარებას თვისის შვილის სოლომონის გარდაცვალებისა გამო.

მთაწმინდა ის ძლიერი და საპატრონო ადგილია, რომელსაც ვერ მიეკარნენ ალა-მაჰმად-ხანის მეომარნი 1795 წელს და რომლის ძლიერებამ გადაარჩინა უწყალო სიკვდილისაგან 50 მოქალაქენი, აქ შეფარებულნი.

მთაწმინდა მთაა წმინდა, მთა ძლიერი და მის საღს კლდეზედ დამყარებულია ბედი ქართველისა!

ნ. ანჩისხატი აგებულია მტკერის ნაპირა კლდეზედ კათალიკოზის ბაბიჯეს მიერ ადარნასეს დროს (614—639 წ.)—საოხრად ღვთისმშობლის მარიამის შობისა. ტაძრის კამარა და გუმბათი დაყარებულია სამს სვეტზედ. დასავლეთის მხრით მიდგმული აქეს სამრეკლო, რომელიც ააშენა (1675 წ.) კათალიკოსმა დომენტიმ, მეფე ქაჯხოსროს ძემ. ტაძრის ეზოში სამხრეთის მხრით ქალაქის აოხრებამდე (1795 წ.) იყო სასახლე, საღვური კათალიკოზის ამალისა. აქვე იყო სასახლე საეკლესიო აზნაურების მალაღაშვილებისა, რომელთაგან აღირჩეოდნენ

ხოლომე კათალიკოზის სახლთ-უხუცესნი. თვით კათალიკოზის სასახლე იყო ეკკლესიის ზღუდის გარეთ, ტაძრის ჩრდილოეთის მხრით. ადგილი ანჩისხატსა და სიონს შორის ეჭირა მეფის სასახლეს. ანჩისხატი, მრავალჯერ გაოხრებული, განაახლა (მე-XVII საუკ. დამლევს) კათალიკოზმა დომენტიმ, რომელმაც მასში დაასვენა მაცხოვრის ხატი, მოტანილი ტფილისს ანჩის საეპისკოპოსო ტაძრიდან. მის შემდეგ თვით ამ ტაძარსაც დაერქვა ანჩისხატი.

ანჩის ხატის სიგრძე $1\frac{1}{2}$ ალაბია და სიგანე 1 ალაბი. მაცხოვრის მარცხენა ხელში სახარებაა და მარჯვენათი ილოცება. ქრისტეს სახე და მთელი ხატი მოჭედლია ძვირფასად და ძვირფასის თვლებით. ლუსკუმა ხატისა გადაკრულია ოქროთი დაფერილ ვერცხლის ფოთლებით. ლუსკუმას კარებზედ გამოყვანილია ხატი ხარებისა, შობისა, მოგვთა თაყვანისცემისა და ნათლისღებისა. ამ უკანასკნელ ხატის ზემო სწერია: „სულსა პატრონისა მანდატურთ უხუცესისა ბექისასა განუსვენე, ღმერთო“; მეორე კარებზე აწერია: „სულსა პატრონისა მანდატურთ უხუცესისა და მეუღლისა მისისა მარინასა განუსვენოს ღმერთმან“. — მაცხოვარი თვისის ფეხით ჰმუსრავს ჯოჯოხეთის კარიბჭეს და გამოჰყავს იქილგან ადამი და ევა; მაცხოვრის მარჯვენით ჰხატია იოანე ნათლისმცემელი, მარცხენით ქალწული მარიამ, ძირს ქრისტეს საფლავზე დაყენებული დარაჯი და მალლა (ზემო მხარეს) ამალღება. ლუსკუმის კარების ბოლოს აწერია: „ძენი მათნი მანდატურთ უხუცესნი სარგის, ყვარყვარე და შალვა აღიდნეს ღმერთმან“*).

*) ბექა და მისნი შვილნი სცხოვრობდნენ მე-XIV საუკუნეში. ივინი ჰხატთან საფარის ტაძრის კედლებზედ.

„ბრძანებითა და ნივთის ბოძებითა ღვთივ გვირგვინოსანისა დიდისა დედოფალთ დედოფლისა თამარისათა მე იოანე ანჩელმან რკნელმან კელეკავ საშინელისა ამის ხატისა პატივითა მოკედად; მფარველ-მცველ არს მეფობისა მათისა აქა და საუკუნესა. მოიკედა კელითა ბეჭასითა. ქრისტე შეიწყალე“.

ლუსკუმს ქვეშე აწერია: „ადიდენ ღმერთმან კათოლიკოზი პატრიარქი, რომელმან განაახლა ესე კელთ-უქმნელი: პირველ ედესიიდან კონსტანტინეპოლეს წარმოესვენებინათ, და ოდეს ლეონისავრო—¹⁾ და სხვანი ხატო მბრძოლნი გამოჩინენ, მას ეამსა მუნიდგან წარმოესვენათ და დაესვენათ კლარჯეთის საეპისკოპოსოსა საყდარსა ანჩისასა, ბრძანებითა და ნივთის ბოძებითა მეფეთ მეფის თამარისათა იოანე ანჩელს პატიოსნად მოეკედა, და ოდეს გაათორდა სამცხე, ²⁾ მიშინ აღსრულიყო ტფილისის ვაჭარი და ეყიდა ფასითა და მოეხსენებინა ბიძისა ჩვენისა კათოლიკოზ-პატრიარქის დომენტისათვის ³⁾ და მას ძვირფასად ეყიდნა და დაესვენა საყდარსა საკათალიკოზოსა მეფობასა პაპისა ჩვენისა მეფის ვახტანგისასა; ⁴⁾ მას აქეთ დიდად დაძველებულიყო ხე და მოკედილობა; ჩვენ მეფეთ შარვანდედმან, ყოვლისა საქართველოს პატრიარქმან დომენტი ⁵⁾ კვალად განვაახლეთ და მოკედეთ გული და კუმო, და შევმატე თვალი და მარგალიტი. ქრისტე ღმერთო, შემინდევ ყოველნი ცოდვანი ჩემნი, სატანჯველისა და ყოვეოთა მტერთა ხილულთა და უხილავთაგან მიხსენ და შემრაცხე მარჯვენით შენსა და დაიცვე მეფე მეფეთა საქართველოს ბაგრატოვანი ვახტანგ ⁶⁾ და მეუღლე მათი დედოფალი რუსუდან, ბაქარ, გიორგი და ასულნი მათნი, ყოველნივე იხსენ განსაცდელისაგან. ამინ. ქწს უოგ.“⁷⁾

ამ ხატის კარები მოუქედინებიათ (1686 წ.) იოთამ

¹⁾ ლეონისავრო 718—741 წ.—²⁾ მე-XVII საუკუნეში.—
³⁾ დომენტი II (1660—1675), რომელმაც ანჩის ხატი და მასთან
9 ხატი სხვა, მოტანილნი კლარჯეთიდან ტფილისის ვაჭრისა ამირ-
ჯანისა და მის ძეთა ზურაბისა, მელქუმისა და დავითის მიერ, შე-
იძინა 2000 მორჩილად.—⁴⁾ მეფობდა 1658—1675 წ.—⁵⁾ დომენ-
ტი III (1705—1742 წ.);—⁶⁾ ვახტანგ VI (1703—1724 წ.).—
⁷⁾ 1715 წ.

ამილახვარსა და მის მეუღლეს თამარს, ასულს მეფის ვახტანგ V-ისას, და ძეთა მათთა ანდრეასფარს და დემეტრეს. კარები მოუქცდია და გაუკეთებია ოქრომკედელს ბერუკა დოლაძეს.

სამრეკლოს კედელს აწერია: „ჩვენ ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ბატონიშვილმან კათოლიკოზმან დომენტი აღვაშენე სამრეკლო ესე და განვახლე საყდარი ესე სულისა ჩემისა საოხად მეფობასა ქართლსა შანავეზისსა, ქნსა ტნივ“ (1675 წ.).

ტაძრის ზარს აწერია *): „ეს ზარი ბუღდან-ბეგმა ამილახვარის შვილმან ბატონს კათალიკოზს დომენტის (შევსწირე) და კათალიკოზმა ქალაქის ღვთისმშობელს (შესწირა).

✓ 6. ღურჯი მონასტერი ვერაზედ საოხად ანდრია პირველ წოდებულისა, აგებული ღურჯის ალგეთის ქვით ძველს დროს. ვახუშტი მას ჰხადის წმ. გიორგის ეკკლესიად. ამ საუკუნის დასაწყისს ამ ტაძარში ინახავდნენ თოფის წაშაოს. ტაძრის კედლების შიგნითი მხარე მთლათ დახატული იყო. აღმოსავლეთის კედელზე არის შემღვივი წარწერა:

„ვინაიღღან ჩემებრ ბრალეულთაგან სარწმუნოებითა კეთილითა..... კეთილად..... ქმნილნი..... ამისათვის მეცა შვილი ჭეშმარიტისა ემბაზისა სახელით ოღენ ქრისტიანე, ხოლო საქმით ურჩი და ყოვლად უშიშო ღვთისა ბრძანებითა უღირსი ბასილი ქართლისა მთავარ-ეპისკოპოს ყოფილი, ძე კეთილ ნაშრომისა იობისა უნდოთა ამათ მცირეთა ნივთთა მიერ გულს მოდგინებით მსასოებელი შენი ცეებრსა ამას გიმკობ საყდარ-სართულსა სამოსახლოსა ამას ტაძარსა შენსა ყოვლისა სოფლისა მომანადირებელთა სარწმუნოებასა ზედა მართულსა ათერთმეტ თავად აღრიცხულსა დასსა მოციქულთასა თანამოსაყდრეო დაჰსწრა (?) ანდრია... ხოლო ვაშენებ

*) ყველა ეს წარწერები და საზოგადოდ ტაძრების აღწერა გადმოვიღეთ პ. იოსელიანის წიგნიდან „Древности Тифлиса“.

ნაცვალ საგებლად ჩემთვის და საყვარლისა ძმისა ჩემისა ე.....უ ქართლისა ამირთა ამირისა რუისთავისა და შვიდთა მათეულელთა პატრონისა აბულ-სახინათვის და უპირმშონისა ძმისა ჩემისა შვლისა დავითისათვის ვიდრემდის დაუდგრომელსა ამას და წარმომდინარესა სოფელსა შინა ხოლო..... ვიყუნეთ მშვიდობით დაცულ საძულეთა ამათ შინა. ქორონიკონსა“.

ამ წარწერის მიხედვით ბროსე ამტკიცებს, რომ ეს ტაძარი აგებულა ან 1505 წელს და 1525 წ. გარნა არც ბროსესა, არც იოსელიანისა და არც მათ მიმდევარდ. ბაქრაძეს, ჩვენის აზრით, საკმაოდ ვერ აუხსნიათ წარწერა. ჩვენ ვიცით, რომ თამარ დედოფლის დროს ტფილისში სტხოვრობდა ამავე ქალაქის მკვიდრთაგანი თავადი აბულასან, რომელი იყო „მეფეთ მეფისაგან წყალობა — კელდასხმული ამირად ქართლისა და ტფილისისა“ (ქარ. ცხ., გვ. 284). ამ აბულასანს ჰყვანდა ძე გუზანი, რომელიც თამარს აემალლებინა და დაენიშნა გამგედ კლარჯეთისა და შაეშეთისა. გუზანმა ბოლოს უღალატა თამარს და იგი მოკლეს მთიბავებმა (ქ. ც. გვ. 293, 324). ეს აბულასანი, ალბად იყო გაქრისტიანებული ყიბჩაღელი ან ოსი. მას კარგად უნდა სცოდნოდა ეს ქვეყნები, რადგან თამარისათვის რომ ირჩევდნენ საქმროს, ამან სთქვა: „მე ვიცი შვლი რუსთა ხელმწიფისა, რომელი ექსორია ქმნილ დენილი, გარდმოიხვეწა და არს იგი ყივჩაყთა მეფისა სვიაჯს ქალაქსა შინა“. ვითარცა თამარი იწოდებოდა მეფედ „შვიდთა სამეფოთა“, „შვლთა თემთა“, „შვიდთა სვეტთა“, ისე მისი ამირა ანუ ამირთ ამირა, რომელიც ჰყოლობდა ქართლიდგან რუისთავამდის (ყარაია), ჰხადის თავის თავს პატრონად „შვიდთა მთეულელთა“, ე. ი. ყივჩაყისა, ოსეთისა, ქაროლისა, ჩაჩნისა, დიდოეთისა, ღლიღვისა და მთიულეთისა.

ანდრია პირველწოდებულის ტაძარში ჰმარხია ცნობილი მოძღვარი ზაქარია გაბაშვილი, დიდი მტერი ანტონი კათალიკოზისა.

7. კერის ტაძარი საოხად ღეთის მშობლისა აშენებული ძველად და მიწერილი ანდრია პირველწოდებულის ტაძარზედ. მისგან, პ. იოსელიანის თქმით, დარჩენილია ორი კედელი და აგურის ტრაპეზი. ამ ნანგრევებს ყოველწლივ აღდგომის მეორე დღეს მოილოცავდა ხოლმე ერეკლე II-ის ასული ქეთევან, მეუღლე იოანე მუხრან-ბატონისა.

8. წმ. მარინის ტაძარი ავლაბარში აგებული ძველს დროს და განახლებული 1824 წ. 1849 წელს. წმ. მოწამეს მარინას დიდად პატივცემენ ქართველნი. მის საოხად ბევრგან აგებულია ტაძარი, მაგ. კახეთში და სხ. მარინას ასრე ამკობს კათალიკოზი ანტონი I.

სპეტ მარგრიტებს, შუშნება ქალწულისა,
აღამს მტკიცობს გონება შეუხები,
მრჩობლს გუტლს აკუდინებს ყრმა ბრჩენი მარინა,
სხუა და სხუათა მცნები ქედს იფარდულებს მახვილს.

9. წმ. ეკატერინესი, რომელიც ააშენა დავით აღმაშენებელმა სადგურად სინას ქართველთა მონასტრისა, აგებულია საოხად წმ. ეკატერინესი. იგი გაოხრებულ იქმნა ლანგთემურისაგან, ხოლო ალექსანდრე I ისევ აღადგინა 1430 წ., 1795 წ. ეს ტაძარი დაანგრიეს ყიზილბაშებმა, ხოლო სინას ბერებმა მის მაგიერ პატარა ეკლესია ააშენეს, შემდეგ 1861 წელს კიდევ განახლეს. ამ ტაძრის სიგელთაგან სჩანს, რომ მისთვის შეუწირავთ: სიმონ გურიელს 25 მარჩილი ყოველი წლივ (1624 წ.), გიორგი გურიელს (1682 წ.) 40 ყურუში, კახეთის მეფე

ალექსანდრე I 90 ლიტრა აბრეშუმი, იმერეთის მეფე სიმონ I 40 მრჩილი, კაცია დადიანს (1783 წ.) 40 მრჩილი, ერეკლე II (1778 წ.) 50 ყურუში (=37 მან. და 50 კ.) და კიდევ 200 ყურუში, მეფე გიორგი XII (1800 წ.) 50 ლიტრა აბრეშუმი და სოფელი მელრევი ქართლს.

10. კალოუბნის წმ. გიორგი აგებულია უუძველეს დროს და განახლებულია 1850 წ. მღვდლის იოსებ ნამორაძის მეცადინეობით. კალოუბანი იმიტომ ეწოდა ამ ადგილს, რომ აქ, როგორც გადმოგვცემს თქმულება, ლანგთემურმა გაღეწა კალო, რომელზედაც ძნის მაგიერ ყრმები დაალაგებინა.

11. სამების ტაძარი, აგებული ძველის საფუძველზედ (1790 წ.) პეტრე აღნიაშვილის მიერ, განახლებულ იქმნა 1863 წ.

12. კვირა-ცხოველი წმ. თომასი უუძველესი ტაძარია. დანგრეული ლანგთემურისაგან, განახლებულ იქმნა XVII საუკ. მთავარეპისკოპოსის ქრისტეფორეს მიერ.

13. კარის ეკლესია წმ. გიორგისა, აგებული ძველის წმ. მთავარანგელოზების ტაძრის საფუძველზე. ეს ძველი ტაძარი შეგმურა ლანგთემურმა 1398 წ. 1640 წ. მისის ნაშთისაგან როსტომ მეფემ ააშენა სამი ტაძარი:

14. აოანე ნათლისმცემლისა როსტომის სასახლის წინ.

15. ხარების სამეფო მოყდნის შუაგულს და წმ. გიორგისა (კარის ეკლესია), რომელის შენება დაამთავრა ბატონიშვილმა სიმონ ვახტანგისძემ 1710 წ. და მის წინ. მოყდნის მხარეს, აიგო სასახლე. ეს სასახლე გაადიდა მეფე გიორგი XII-მან წმ. გიორგის ტაძარი კარის ეკლესი-

სიად შეიქმნა. გიორგი გარდაიცვალა ამავე სასახლეში და მისმა მეუღლემაც აქვე მოჰკლა გენ. ლაზარევი, 1840 წელს ხაზინისაგან ეს სასახლე იყიდა კერძო პირმა, რომელმაც სასახლე გაადიდა და გაამალლა ისე, რომ ახალმა შენობამ სრულიად შეაფაროვა და დაჩრდილა წმ. ტაძარი. ამ ეკლესიაში არის ფრიად შვენიერი ჰმატი წმ. ნინოსი, მოციქულთა სწორისა და ქართველთა განმანათლებელისა.

16. ქვაშკეთა მთავარ-მოწამის გიორგისა, აგებული ძველი ეკლესიის ადგილას 1754 წელს გივი (შაჰყულიხან) ამილახვრისაგან. ეკლესიის კარების ზემოთ არის წარწერა: ჩუპნ ამილახუარმან გივმან, ძემან ანდუყაფარ ამილახორისამან, და თანამეცხედრემან ჩუპმან ორბელის ძის ასულმან ბანგუამ აღუაშენეთ ეკლესია ესე ღუაწლით შემოსილისა მთავარ მოწამის გიორგისა ზღუდით, ბურჯით და სახლით, რათა მეოხ გუტყოს ჟამსა სიკუდილისასა. ვინც იხილვებთ, შენდობასა გვიბრძანებდეთ. აღევო მეფობასა კეთილმსახურის გვრგვინოსანის თეიმურაზისასა და ძისა მისისა კეთილ-მორწმუნისა მეფისა ირაკლისასა, ხოლო მამათ-მთავრობასა ანტონი დავითიანისა, განხორციელებითგან სიტყვსა ღუთისასა ჩღნდ (1754 წ.).

წარწერა კარის-ბქეზედ: სადიდებლად ღუთისა დროსა სრულიად როსისა იმპერატორის ალექსანდრი პირველისა და ექსარხოსობასა საქართუპლოის და იმერეთის სამღვდელთა ზედა მცხეთის მიტროპოლიტის და ტფილისის ვარლამ ქსნის ერისთვს დავითის ძისა აღშენდა კარისბქე ესე წელსა ქრისტესით ჩყივ ქორონიკონსა ფდ (1816 წ.).

ამ ტაძარში ინახება შესანიშნავი ხატები: ა) შემოწირული ინდო გაბაშვილისაგან 1713 წ., ბ) წმ. გიორგისა, მოტანილი სოფელ ენაგეთიდგან, გ) ორი ხატი ღვთისმშობლისა, შემოწირული ზურაბ სახლთ-ხუცესისაგან 1665 წ., დ) ღვთისმშობლის ხატი ბეთანიის მონა-

სტრისა*) და სხ. ქაშვეთობა მოდის 10 გიორგიბისთვის.

17. დიდუბის ღვთის მშობლისა (მისი აღწერა იხ. ზემოთ).

18. ღვთის მშობლისა საკრებულო ტაძარი ძველის ნანგრევებზე აგებულია (1680 წ.) ელენეს მიერ, რომელიც იყო ასული მეფე ვახტანგ მე-V-სა. ესეც რომ გაოხრდა, ხელახლა კიდევ განაახლა (1795 წ.) ერეკლე II-ეს ასულმა მარამმა. ამ ეკლესიის ახლოს იყო სასახლე კათოლიკოსებისა ანჩის ხატთან, რომელშიაც სპარსთა ბატონობის დროს სცხოვრობდნენ მათი ხანები.

19. წმ. ირაკლისა და დარას მოსასტერა მეტეხის გორაზედ. ამ მონასტრის უმთავრესი ეკლესია და თვით სასახლეც ააგო ერეკლე II-ეს მეუღლემ დარია დედოფალმა, რომელიც აქვე სცხოვრობდა შემდეგ ერეკლეს გარდაცვალებისა 1803 წლამდის. ხოლო ამ წელიწადს იგი გარდაასახლეს რუსეთს, საცა აღესრულა 8 ნოემბ. 1807 წ. ეს სასახლე მისის ეკლესიითურთ შეიძინა ექსარხოზმა თეოფილაქტემ და აქ გამართა სასულიერო სემინარია და სამრევლო სკოლები. იონა მიტროპოლიტმა (1822 წ. 29 ოქტ.) ტაძარი აკურთხა მაცხოვრის ფერისცვალების მონასტრად. მონასტრის უმთავრეს ტაძარში ჰმარხიან: ეპისკოპოსი გორისა ნიკიფორე ჯორჯაძე († 1851 წ.), მთავარეპისკოპოსი დოსითეოსი († 1829 წ.), რომელსაც 1815 წლიდან ებარა სამწყსო თელავისა და კავკასიისა, არქიმ. ევგენი († 1832 წ.), რექტორი სემინარიისა.

20. ტაძარი სახელსა ზედა ყველა ურგუულთა ნუგეშის-მცემელისა თაბორის გორაზედ სვიდაბადს კათოლიკოსების

*) ბეთანიის ტაძარი აგებულია თამარ მეფისაგან.

საზაფხულო სასახლეში. გაოხრებული ტაძარი გან ახლა და აკურთხა (1836 წ.) საქართველოს ექსარხოზმა ეგვენიმ. 1849 წლიდან გაუქმდა ეკლესიაცა და კათალიკოსების სასახლეც.

21. ტაძარი წმ. ჯვრის გამოჩენის სახელობაზედა კუკიაში აგებული 1815 წ. შემდეგ განახლებულ და გადაკეთებულ იქმნა აწინდელ კუკიის წმ. ნიკოლოზის ტაძრად.

22. ტაძარი წმ. ბარბარესი ქვემო ნათლუხში, აგებული ძველს დროს, დიდი თაყვანის საცემელოა, დღეობას (4 დეკემბ.) აქ იკრიბება დიდძალი მლოცველი. წმ. ბარბარეს მოსალოცად აქ მუდამ მოჰყავთ სახადით მორჩენილი ბავშვები.

23. ტაძარი წმ. ბარბარესი ზემო ნათლუხში, აგებული ამ მიმდინარე საუკუნეში.

24. ტაძარი ელია წმინდა, მახათის მთაზე. აწ დანგრეული.

ამ საუკუნეში კიდევ აგებულ იქმნა შემდეგი ტაძრები:

25. ალექსანდრე ნეკელისა (კუკიაში).

26. წმ. ნინოსი კუკიის სასაფლაოზე, რომელსაც აქვს მშვენიერი სასახლე. სამრევლო სკოლისათვის.

27. მაღაკნების უბნის ტაძარი (კუკიაში).

28. პეტრე-პავლესი ავლაბრის სასაფლაოზე.

29. ხარებისა (არქიელის კარის ეკლესია).

30. ივერიის ღვთის მშობლისა (პირველი გიმნაზიის კარის ეკლესია).

31. წმ. ნინოს ტაძარი (ქალების ინსტიტუტის კარის ეკლესია)

32. წმ. ალექსანდრე ნეკელისა (მთავარმართებლის კარის ეკლესია).

33. წმ. იოანე ღვთისმეტყველისა (სასულიერო სწავლებლის კარის ეკკლესია).

34. წმ. ანდრეა პირველ წოდებულისა (სემინარიის კარის ეკკლესია), განახლებული 30 ნოემბ. 1862 წ.

35. წმ. ნიკოლოზისა ორთაქალას ახლოს, აგებული დეკანოზის ბასილის მიერ ბერძენთათვის.

36. წმ. ალექსანდრე ნეკელისა (ალექსანდრეს ბაღში).

37. სამხედრო საკრებულო ტაძარი გუნიზის მოედანზედ დიდ-მშვენიერად აგებული (ნაკურთხი 21 მაისს 1897 წ. სახელსა ზედა ალექსანდრე ნეველისასა).

38. ქალების 1-გიმნაზიის კარის ეკკლესია.

39. იუნკრების სკოლის კარის ეკკლესია.

40. სამისიონერო ტაძარი (რიყეზედ).

41. ვაჟების 2-ე გემნაზიის კარის ეკკლესია.

3. ტაძარნი სომეხთა

1. კანჭი არის უპირველესი, უუძველესი და საეპისკოპოსო ტაძარი სომეხთა. მისი საფუძველი დაიდვა მე-XVII საუკ. გასულს. შარდენის თქმით ვანჭი ანუ ფაშა-ვანჭი ააშენა ვილაც ოსმალეთიღგან გარდმოხვეწილმა ფაშამ. ეს ცნობა შარდენს გადასცეს თვით აქაურმა სომეხებმა, რომელთაც მაშინ (1673 წ.) ტფილისში ჰყვანდათ თვისი ეპისკოპოსი. ამ ფაშის მიერ აგებულ ტაძრის ნაშესრევზე აგებულ იქმნა (1720 წლ. ახლოს) აწინდელი ტაძარი, რომელიც საბოლოოდ განახლებულ იქმნა 1788 წელს.

2. სუგბ-ნიშანი (წმ. ნიში), როგორც სჩანს მისის წარწერისაგან, აგებულია 1701 წელს, ე. ი. მაშინ, როდესაც საქართველოს მეფედ (უკეთ ვსთქვათ: გამგედ)

სპარსთა ყენისაგან დანიშნულ იყო ლეონი, მამა ფანტონ სჯულმდებლისა.

3. წაღკე-ვანქ (ყვაილის სავანე) ნავთლულში*).
4. ასტვაწაწინ (ღვთისმშობელი), იქვე.
5. წირანაკორ ასტვაწაწინ (წითელი სარტყლიანი ღვთისმშობელი) კრწანისში.
6. ლუსაკორი (გრიგოლ განმანათლებელი) ავლაბარში.
7. კარმირ აკუტრან (წითელი სახარება) იქვე.
8. ეხმიაწინ იქვე.
9. ძორაბაში სურბგეგორქ (ხევისთავის წმ. გიორგი) იქვე.
10. სურბ მინას (წმ. მინასა) იქვე.
11. ხოჯევანქ ასტვაწაწინ (ხოჯევანქის ღვთისმობელი) იქვე.
12. სურბ კარაპეტ (წმ. კარაპეტი) იქვე.
13. ასტვაწაწინ (ღვთისმშობელი) ჩულურეთში.
14. ასტვაწაწინ (ღვთისმშობელი) კუკიაში.
15. თანდოიან ასტვაწაწინ (თანდოიანთ ღვთისმშობელი) იქვე.
16. სურბსახ (წმ. ჯვარი) ვერაზედ.
17. ზრეინანტ ასტვაწაწინ (ზვრინანთ ღვთისმშობელი) იქვე.
18. მოლნინ სურბგეგორქ** (მოლნინ სწმ. გიორ-

*) სია სომხების ტაძრებისა გადმოგვცა დიდად პატივცემულ-მა მღვდ. გ. ი. შერმაზანიანცმა, საღმრთო სჯულის მასწავლებელ-მა ტფილისის რეალურ სასწავლებლისამ, — რისთვისაც მას ვწირავთ უგულითადეს მადლობას.

**) ამის ქვემოთ მოხსენებული ეკლესიები სოლოლაკსა და შუაგულ ქალაქშია.

გი), აშენებ. 1751 წელს.

19. ქაშოიანთ ტაძარი.

20. კუსანაც სურბ სტეფანოს (მოლოზნების წმ. სტეფანე).

21. ბეთსემინ ასტვაწაწინ ანუ ფეთხაინი (ბეთლემის ღვთისმშობელი).

22. ქარაფან სურბგევორკ (ქარაფის კლდის წმ. გიორგი).

23. დასტა სახი, სურბგევორკ (მინდერის ჯვრის წმ. გიორგი).

24. ტერეშტავაპეტ (მთავარანგელოზი).

25. სურბ სარქის (წმ. სარქისა).

26. ნორაშენ, აგებული 1793 წელს.

27. ჯაგრაშენ ავეტიაც (ჯიგრაშენი ხარებისა), 1785 წ.

შენიშვნა. ამ ეკლესიათაგან ვახუშტის დროს 7 ეკლესია აღმოჩნდა ქართველებს და, მათ შორის; ბეთლემი, რომელსაც სომხებმა უწოდეს ფეთხაინი (ბეთხემი); ეს ტაძარი აგებულია გივი ამილახერისაგან 1740 წ., სურბნიშანი, წმ. ნიკოლოზისა და წმ. მთავარანგელოზისა, რომელსაც სომხებმა უწოდეს ტერეშტავაპეტ (მთავარანგელოზი). ეს ტაძარი უძველეს დროს ბერძნების სალოცავი იყო და ჯერ ისევ გიორგი მე-XII-ის დროსაც იგინი ამ ეკლესიისთვის ელავებოდნენ სომხებს*). ამას გარდა ქართველების კუთვნილება ყოფილა კიდევ წინანათურის ტაძარი (კრწანისში), თაბორი (ავლაბრის გორაზე), თელეთის ტაძარი (სოფ. თელეთში).

*) იხ. Описание древн. Тифлиса, პლ. იოსელიანისა, გვ. 233 და Кавказъ въ древн. памятникахъ христіанства დ. ბაქრაძისა, გვ. 44, საცა მოყვანილია ცნობა შესახებ ვანქისა.

ზ. კათოლიკეთა საუღრუბო.

კათოლიკეთა სარწმუნოების გავრცელება მოჰყვა რუსუდან დედოფლის მეფობას. მონგოლები რომ შემოესივნენ საქართველოს და დაამარცხეს ქართველნი, მაშინ რუსუდან დედოფალი, უმწეოდ დაშენილი, იძულებულ იქმნა მიემართა რომის ტახტისადმი და შემწეობა ეთხოვნა პაპ ჰონორი III-ისა და პაპ გრიგორი IX-საგან, და ამასთანავე ამ უკანასკნელს რუსუდანმა შეუთვალა, თუ დამეხმარებით, „მეცა და ჩემი ქვეყანაც რომის ეკკლესიას შევუერთდებითო, ე. ი. კათოლიკობას მივიღებთო“¹⁾. პაპმა გრიგორიმ რუსუდანი შეაქო ამ გვარ განზრახვისათვის, დაპირდა დომინიკანელ ბერებს გამოგიგზავნიო, ხოლო ლაშქრით შემწეობის შესახებ მოსწერა, რომ რადგან ჩემი ტახტი დიდს განსაცდელშიაო ჩავარდნილი იმპერატორ ფრიდრიხისაგან, ამიტომ ჯერხნობით ვერას შეგეწევიო²⁾. მიუხედავად ამისა, პაპმა გრიგორი IX მაინც გამოგზავნა 7 ბერი რუსუდანისა და მისი ერის მოსაქცევად, გარნა რუსუდანმა უარჰყო მათი მოძღვრება. 1289 წ. პაპ ნიკოლოზ IV ხელახლა გამოგზავნა მღვდლები, რომელნიც ქართველობამ პატივით მიიღო, და ნება დართეს ტფილისში ჰყოლოდათ თვისი ეპისკოპოსი. კათოლიკების პირველი ეპისკოპოსი ტფილისში იყო იოანე ფლორენტიელი (1329 წ.). მისი სადგური იყო იქ, საცა ეხლა კათოლიკეთა ხარების ტაძარია³⁾. პაპთან მიწერ-მოწერა ჰქონდა აგრეთვე მეფე კონსტანტინე III (1469—1505 წ.). ამ გვარ მიწერ-

¹⁾ იხ. „ივერია“ 1879 წ., № 5, გვ. 195.

²⁾ იქვე.

³⁾ Опис. др. Тифлиса, გვ. 234.

მოწერისა და აქაურ კათოლიკე ბერების ოსტატურ ქა-
დაგება-გარჯისა გამო კათოლიკეთა მოძღვრებამ ფეხი მოი-
კიდა საქართველოში და სახელდობრ ტფილისსა, გორ-
სა, ქუთაისსა, სამეგრელოსა, გურიასა და ახალციხესა.
თუმცა 1600 წლითგან კათოლიკეთ აღარა ჰყვანდათ ეპის-
კოპოსი, არამედ თეატინელი მამები, მაგრამ მაინც მათი
რიცხვი გამრავლდა და უფრო მეტად-კი 1604 წლიდგან.
კათოლიკე ბერები ძლიერ განათლებულნი კაცნი იყვ-
ნენ, იკოდნენ ექიმობა და ქართულს ენასაც სწავლობ-
დნენ. ამ ენის შესასწავლად რომის „მოქადაგეთა სკო-
ლაში“ პაპმა დააწესა ქართული ენის კათედრა და პრო-
ფესორად გაამწესა ქართველი—ირბახი, რომელიც „მთელს
წინა აზიაში განთქმული იყო მეცნიერებითა და სადიპლო-
მატო ელჩობით“. ამ სკოლიდგან გამოვიდნენ, მაგ., პა-
ულინი, რომელმაც შეადგინა და დაბეჭდა (1626 წ.)
ქართული ანბანი და მასში ჩაურთო 3,084 ქართული
სიტყვა, მაჯი, რომელმაც შეადგინა ქართული ენის გრა-
მატიკა ლათინურ ენაზე და დაბეჭდა რომს (1643 წ.).
ეს წიგნი ისრე სწრაფად გავრცელდა, რომ იგი მალე მე-
ორე გამოცემადაც დასტამბა*) (1670 წ.). ამავე ხანებში
რიჯენერანდომ შეადგინა (ქართულის ანბანით) იტალიუ-
რი და თათრული (ადერბეიჯანის) ლექსიკონი, რომელიც
1722 წელს შეუქმნია მურადიანთ ტირაკუ იოანეს**).
ამას გარდა ქართულად გადმოთარგმინილ იქმნა გორის
მკვიდრის ტლუკაანთ დავითისაგან რომს დაბეჭდილი
(1733 წ.) წიგნი „საქრისტიანო მოძღვრება“.

ამნაირად გაჩაღებულმა კავშირმა რომსა და საქარ-

*) ეს მეორე გამოცემა მაჯის გრამატიკისა დაწერილებით
განხილულია ჩვენ-მიერ (ივერია, 1895 წ., № 164).

**) იხ. ჩვენი წერილი. ივერია 1895 წ., № 149.

თველოს შორის კათოლიკეთა მოძღვრება ჩვენში ბევრმა ირწმუნა. მოგზაური პიეტრო დედლავეალე პაპს ურბანოსს VIII-ეს მოახსენებს (1627 წ.), რომ „პატრი ფრაჯოვან-თადეო წმ. ელისეს კარველიტანელი ფეხშიშველი საქართველოში იყო, მეფე თეიმურაზმა მას განუცხადა მეგობრობა... როგორც ჩვენებურ ქრისტიან სამღვდელო პირს, საჯაროდ აწირვინა თავის უმოთაგრესს ტაძარში, იმ ქვეყნის მიტროპოლიტის თანადასწრებით; მეფეს თეითონაც უნდოდა წირვის მოსმენა, მაგრამ არ ვიცი რამ დაუშალა. გარდა ამისა მეფემ უბოძა და ჩააბარა მას მიწა-ადგილი იმისთვის, რომ ამ ქვეყანაში მას, თუ ისურვებდა, გაეკეთებინა ჩვენი რჯულის მონასტერი და ეკლესია. ერთის სიტყვით, როგორც მეფემ, ისე ალავერდელ მიტროპოლიტმაც, რომელიც ითვლებოდა გონიერ კაცად და რომის საქმის ერთგულ მსახურად, გამოიჩინეს რომის ეკლესიისადმი ისეთი გულკეთილობა, რომ მეტი აღარ შეიძლება“*).

პატრიარქ დიასითეოზი სწერს**): მეფე შანაოზის ქამს (1658—1675 წ.) მოკიდა ივერიაში ექიმი ანდრია ხიოსელი და შთააგონა მეფეს მოეწვია იეზუიტნი. სომეხთ წაართვეს ორი ტაძარი: ერთი გორში და ერთიც ტუილისში და გადასცეს იეზუიტებს. ამ ბერებმა პაპის ტახტს შესძინეს ზოგიერთნი სომეხნი, ე. ი. მოაქციეს ნისლისაგან წყედიალისადმი. 1688 წელს მე გავხსენი იეზუიტების წერილები: იკინი სწერდნენ რომაელს, რომ პაპისადმი მოეაქციეთ მეფე და სამღვდელთა უფროსებიო, ხოლო ეს ჩუყილია“.

*) ივერია 1879 წ. № 3. გვ. 33.

**) მ. სელეზნევი. О религиоз. и полит. состоян. Грузии до XVII вѣка, გვ. 229; ჩვენი საქართვე. ისტ., გვ. 359.

ეს არც იმდენად ტყუილია, როგორც გვარწმუნებს მართლ-მადიდებელი პატრიარქი დოსითეოზი. მეფე-კი არა, მისი ახლო ნათესავები და მოგვარეები პაპისადმი მიიქცნენ. ესრეთნი პირნი იყვნენ, მაგ., საბა ორბელიანი, რომელიც იყო დედის ძმისწული გიორგი XI-ისა (1676 — 1688 წ.), ანტონი I კათალიკოზი, ვახტანგ მეფის ძმის იესეს ძე, თვით ისტორიკოსი ვახუშტი ვახტანგის ძე და სხ. ეს ვახუშტი ჯერ ისევ 15—16 წლისა იყო, რომ დაუახლოვდა ტფილისის კათოლიკეთა ბერებს, მას კიდევ შესწამეს გაფრანგება, რის გამო აუკრძალეს მისვლა-მოსვლა ხსენებულ ბერებთან*).

თვით შანაოზ მეფეც მოწყალედ ეპყრობოდა ტფილისის კათოლიკეთა ბერებს, ჰპატრობდა მათ, უმასპინძლდებოდა, თავის სასახლის ექიმებად ამწესებდა და სხ. შარდენი ამბობს, რომ მეფე შანაოზმა მიგვიწვია ქორწილში მე და ტფილისის კაპუცინების პატერი რაფაელ პარმელი, მეფის კარის ექიმიო, ქორწილის დასასრულს პრეფექტმა მეფის ბრძანებით იგალობა იტალიურსა და ესპანიურს ენებზე საეკლესიო საგალობელნი და სიმღერანიო**).

ამნაირად ვაძლიერდა ჩვენში ფრანგობა, რომელსაც მიემხრო თვით ეკლესიის მამადმთავარი ანტონი I. თეიმურაზ მეფეს არ მოეწონა სარწმუნოების რყევა, დაამხო ანტონი კათალიკოზი და საქართველოდგან განდევნა კათოლიკეთა ბერები (1755 წ.), ხოლო მათი დიდი ეკლესია ტფილისში სახელსა ზედა ხარებისა მართლ-მადიდებელთა ეკლესიას შეჰმატა. კათოლიკეთა ბერები ახალ-

*) იხ. ჩენი „Извѣстія груз. лѣтоп. и истор. о сѣвер. Кавказѣ и Россіи“ გვ. 88.

***) Опис. древ. Тифл., გვ. 243, 244.

ციხეში წავიდნენ, საიდგანაც იგინი დააბრუნა ერეკლე II (1763 წ.), ხოლო ძველი ეკლესია კი აღარ დაუთმო მათ. კათოლიკეთა ახალი ტაძარი აგებულ იქმნა 1804 წ. და მასთანვე ააშენა სასწავლებელი ყარაევა, ერეკლესი და გიორგი მეფეების მკურნალმა. 1844 წელს რომაელების მოძღვრების მაგიერ კათოლიკეთა ეკლესიას განაგებენ პოლონელთა კსენზები (მღვდლები). ტფილისში მათ აქვთ სამი ეკლესია: ხარებისა, პეტრეპავლესი და სასათლაოსი სოლოლაკს.

ზ) გერმანულთა ტაძრები.

1818 წელს საქართველოში გადმოასახლეს 500 კომლი გერმანელთა. ამათგან ზოგი დასახლდა სოფელ კუკიაში, რომელიც 1824 წ. ქალაქ ტფილისს მიეწერა, და 25 სახლობა ტფილისის მოშორებით, მტკვრის პირას; ამით სოფელს ჰქვიათ „შორეული ახალშენი.“ გერმანელთ ტფილისში აქვთ ერთი მშვენიერი ეკლესია მიხეილის ქუჩაზე (აკურთხეს 1897 წ.) და აგრეთვე ერთიც შორეულს ახალშენში.

კ) ურბათა თორა.

ტფილისში ურიებსაც აქვთ თავისი სამლოცველო საყდარი—თორა, რომელსაც სთვლიან კერპობის დროინდელ ნაშთად.

მ. ჯანაშვილი

*) იხ. ბეგინი. Источники и материалы по истории Грузии. Т. I. С. 214. **)

ამირანი

(დრამატული პოემა)*)

მეზვიდმ სურათი.

შინაასია.

სანამ უსუბი და ბადარი მობრუნდებოდნენ იმ სოფლებიდან და მოეშველებოდნენ ამირანს, ის თვალბდათბრილი უსიერ მთის კლდე-ღრიანკელებში გაველურებული, ნახევარჯელ მშიერ-მწყურვალი, შიშველ-ტიტველი დაფორთხავს და დასტირის თვის თავს და უბედობას. თან ახლავს მარტოდ-მარტო ერთგული, მრჩენელ-მასაზრდობელი ფინია. უეცრად გულის ყური გაეხსნება და ახლო-მახლო ხის-ტოტზე შემომჯდარი, მზის მიერ მოვლენილი სამი მტრედის ლაპარაკი ესმის. ისინი ამირანზე დავობენ. არჩევენ, თუ რა აუხელს თვალს ამირანს. ამირანი ისე მოიქცევა, როგორც ესმის. დაიწყებს ფოთლების ჩუჩქნას. მიხვდება ფინია რა არის საქმეო და დაუწყებს ფხოკნას ფოთლებს. მიაგნებს მტრედის ფრთას, ამოისვამს ამირანი თვალში, თვალი აეხილება. გაიქრის ცერზე ნასკვულ ბეწვებს ღწამოვა შინისაკენ, მამობილთან.

*) იხ. «კრებული», № XI 1899 წ.

სცენა I:*) უდაბურ ტყეშია ამირანი შეკრულ-
შებოქვილი. თავზე ადგია ამირანის მამობილის
ვეზირი.

ამირანი. სად არის ჩემი ფარხნალი?

სადა მყავს ბედაური მე?

სადა ხარ თავისუფლებავ,
ვიღუპვი უსელური მე?

ერთი ვინადა ვეზირი

სინათლეს მაცლის, უიმე!

თვალის ჩინს მართმევს, მიკარგავს

ტურფა ზუნების მზერასა,

მიკარგავს შვისა სხივების

საღმუნებას და ტრფობასა!

დანის დაქნევით მაწყვეტავს

მუდამ ბნელეთში კვლამასა.

გაგწყდა, ქალო, სახელი,

იტანჯე დღე და ღამესა:

ვერ შეინახავს ტიალი,

საიდუმლოსა რამესა!

(აღღვარებული დანით დასტრიალებს თავზე ამი-
რანს ვეზირი თვლების ამოსაკუთავად).

სცენა II: ღრიანკელი ალაგი ისევ იმ დაბუ-

რულ შთაში. უკვე თვალბ-დათხრილია ამირანი

და თან ახლავს ფინია.

ამირანი. ბუდის-მწერლებმა გამსუდრეს

თავის უცდომა რჩევითა:

ღვეების მეფეტი, უძღვევი

შემკოქეს სამი ბეწვითა!

*) ეს სცენა ბადრის და უსუპის საიქიო-ზეცაში წასვლამდეა
მომხდარი. აქ ჩავერთ ბრონოლოგიური დარღვევით სურათის
გასაერთიანებლად.

თვალე-დათხრილი, უმწეო,
ვეოდაე და ეოწრავ ობლოდა.
დავსტირი ჩემს თავს დალუპულს
მთიდან მთის გასახმობადა.
მოფრინავს ყვავი-ყორანი
შავ-კუპრი ფრთების რხევითა,
თავზე დამჩხავის თვალ-ბედათ
მყრალ ენა-პირის ხევითა.
ზიდი-მოდიან დევები
ნებივრად, ქევა-ქევითა:
მომიხსენებენ ტანჯულნი
ბედის კრულვით და წყევითა.

სტენა III: მდელი იმავე დაბურულ ტყეში.
ბაღით შემოსილი, გაველურებული ამირანი და
ფინია.

ამაჩანი. ლეიბად მიწა, საბნად ცა
უთვალოს მომნიჭებია.

სიკვდილი არსით არ მოდის—

სიცოცხლე მომყირჭებია.

შიშველ-მშიერი, მწყურვალი,

ხელ-ფეხ შეკრული საწყლადა

დამწვარ გულს ობლოდ დავათრევ,

ბარემ წასასვლელს შავ-წყლადა.

მზე დამეკარგა, ტურთა მზე,

დამებნა გზა და კვალია.

ძირს დამცინიან ავ-სულნი,

მაღლა მზე აღბად მწყრალია.

ვინ მიყო?—კაცმა ვისთვისაც

სიცოცხლე გამიწირია,

ვისი მტერის და დუშმანის

ამომიფხვრია ძირია,
 ვინ მიყო? — კაცმა, რომელსაც
 ეუძლოდი ფარად-ხმალიადა,
 რომელიც წელში გაემართე,
 ვათავისუფლე ძალადა.
 ცასა და მიწას შევესტირი
 დღეს უსაჭირო ვინმე მე.
 ვინც შარბათითა ვათვრე მე,
 მისგან სამსალა ვიგემე.
 ბრუ არის ზეცა ჩემთვისა,
 დამუწა პირი მიწამა.
 არც ღმერთმა, აღარც თვით კაცმა —
 არც ერთმა აღარ მიწამა.
 იცინეთ ჩემზე, იცინეთ,
 ბოროტო-სულო, დევებო!
 იცინეთ ქვეყნის ერთ-გულზე
 კაცობრიობის მტერებო!
 (ფინია ულოკავს ხელ-ფებს და შეწუწკუნებს).
 ამიჩანია (ფინიას) ფინიავ ჩემო პატარა,
 რად შემჩინილხარ საწყალსა,
 რაზედ მილოკავ ხელ-ფებსა
 დავიწყებულსა, გამწყვალსა?
 ჯერ მამობილმა გამწირა,
 დამთხარეს ორთავ თვალები,
 მერე ცოლებსაც დავვიწყდი —
 დაისაკუთრა ქალები.
 შემენ ერთად-ერთი ერთგული
 მშიერ-მწყურვალსა, განწირულს
 შემომწუწკუნებ, მნუგეშობ,
 სიყვარულს მიწევ დიდს, გმირულს.

რას ელი ჩემგან საბრალოვ?
რად არ უშველი შენს თავსა?
არ შეეყრები სხვა პატრონს
უჭირისუფლოს ჩემს მსგავსსა.
ეგ უსასყიდლო, უბრალო
სიყვარულ-ერთგულებათა:
ძალღს გაუხდია მცნებად, რაც
კაცის ვალდებულებაა!
კაცმა კი მოვალეობა
დასცა და ფეხ-ქვეშ გათქირა:
თვის მსგავსი აიძულია
და სასიკვდილოდ გასწირა.

(დაუწყებს ფერობას ფინიას თუ არა, შეყუჩდება)

ჩუ! ჩუ! შემოჯდენ მტრედები
და ხელი მიჰყვეს ღულუნსა.
გამეხსნა გულის-ყური მე,
ვუსმენ მათს ენას ღვთიურსა.
ლაპარაკობენ ჩემზედა.
მზე-ქაღას მოუვლენია:
გამწყრალი როდი ყოფილა
და გული შეუტკენია.

(გაიძაგრავს კისერს და უგდებს გაფაციცებით
ყურს მტრედებს)

განა თუ?! ნეტა თუ მართლა
მზერით შამემკოს თვალები!
მაშინ ლოცვებში დაეღღეებო,
მზის მადლსა ვენაცვალეო!

(ფხოვნის დაყრილს ფოთლებს. ფინიაც წაბაძავს)

სამოქალაქო მშენებლობის
სამსახურის მეთვლიყველი
სამსახურის მეთვლიყველი

მეჩვე სურათი.

თვალთშინა არსებობს

თვალთშინა არსებობს ამირანი მოადგება ერთ ქობს. ქობიდან ისმის წივილ-ტირილი, გამოიხმობს ბერ-კაცს და ჰკითხავს: რად სტირიო? — იმიტომ რომ რვა შეილში შეიდი მომიკლეს ომში და ერთიც დღეს მიყავს მეფის გზარსაო. ვილაცა არაბია და ის ქუყავს მთელ სამხრეთის სამეფოსაო. უსუბმა აუშვა კოშკიდან ეგ არაბი და ანადგურებს მთელს სამეფოს ამირანის მოლალატე მამობილისას. ამირანი შეენაცვლება აჰ ბერ-კაცის შეილს ომში წასასელელად, გაიძლოლებს ბერ-კაცს და მიჰყვება მეფის კარზე. ბერ-კაც იმეორებს ამირანის დარიგებას: არაბს ეს ჩემი შეილი დაგიმორჩილებს, გამოიწვიეო.

სცენა I: ხეებში ქობია, იქ ისმის წივილი და ტირილი. ღობეზე მიდგება ქაჯივით ბალან-მოსილი ამირანი და გამოიხმობს ბერ-კაცს.

ამირანი. რამ აგატირა, ბერ-კაცო?
რად ლამავე თეთრსა წვერებსა?

მითხარი კრიქა შევეუკრა
შენსა ორგულსა მტერებსა.

ბერ-კაცი. როგორ რას ვსტირი, ვაჟკაცო!
დავბედი, სატირალი ვარ.
სმა-ქამა მინდა, რვა შევალში
ერთის ამარა დავდივარ.

ერთსაც ხელიდგან მაცლიან —
მეფე თავს უყრის ჯარებსა.

იქ უკვრენ თავსა საკლომად,
სად უკრეს მისსა ძმანებსა.
არაბი არის ვილატა,
განთქმული ქვეყანაზედა, —
მთელი სამეფო გაწყვიტა,
ბუზს არ იკარებს თავზედა.
სულ წია-წია წაილო
მოვაგრკუზალე მეფემან...
ვერ დაირჩინოს, ვფიცავ მზეს,
თვით ამირანის ხელეზმან!
ამირანი. ნუ გეშინია, ბერ-კაცო,
ვათავისუფლებ შენ შეილსა.
მე ჩემს კისერზე ავიღებ
თქვენსა ეალსა, თქვენს კირსა.
მე შენის შეილის საბადლოდ
წავალ მეფესთან ჯარშია.
ისეთსა სახელს დაგიყრი,
რომ არ ჩაგაგდებ ჯაერშია.
დღეს მხოლოდ მასტი, მაქამე,
ქინქი მომბუდნე ტანზედა,
პირდა-პირ მეფეს მიმგვარე
დილით სასახლის კარზედა.
გამოუცხადე საჯაროდ:
„ეს ბიჭი ჩემი შეილია.
გამოუყვანეთ არაბი,
დააღლოს, როგორც ცვილია.
ქვიშა-რიყესა ხელს უჭერს,
კამარად გადის წვეწარა:
ეს ჩემი შეილი კბილიში
ჯერ არავის დაუწვენია!“

მეცხრე სურათი

შინაჯარსა.

ამირანი წარსდგება მეფე-მამობილის წინაშე. ის მას ვერ იცნობს. ამირანი აიმედებს, რომ დაუჯანბნის არაბს. მეფეს უნდა, რომ ცოცხლად დაუნარჩუნოს. ამირანს შაიყვანებენ სასახლეში და იქ ის ამოიჩივებს თავის იარაღს, შეათამაშებს თავისს ხრმაღს, უსუპის ძმის-წულისეულს. გამოიწვევენ მაღალის ყვილით არაბს. გამოიხმობს ერთ წამზე გაჩენილი არაბი მოპირდაპირეს ძახილით. შეეჩნებათ შორეული სროლა ისარ-ბოძლისა. თანდათან დაუახლოვდებიან ერთმანერთს და დაეძგვრებიან ხელდა-ხელ. ამირანი ჩუმიად გაუტყდება არაბს: ამირანი ვარ და ვითომ მოგერიე, წაიქეციო. მაშინ მოირბენს მეფე. შენ ვითომდა წამიხვედი, გაგიშვებ და მაშინ შენ იცი, რასაც დამართებო. ასეც იზამენ. არაბი კი ხელში შეიკლავს მეფეს. ამირანის თვალეპის დამთხრელი ვეზირი ამის მნახველი გაილალება, მკედლობას აიღებს ხელობად და იფარავს თავს. მოიხმობენ უსუპს და გადაეხვევიან ის და ამირანი ერთმანერთს. ამირანი მაინც არ აპატივებს ყველა ამასთან არაბს. ცოლობილგან გააგდებს. თითონ და უსუპი წაიღებენ თან მზის პირის-ნაბანს და წაფლენ ბაღრის საქებრად.

სცენა I: სასახლის წინ უშველებელი მოედანი.
 მეფე—ამირანის მამობილი და მისი ვეზირი,—
 ამირანის თვალეპის დამთხრელი.

მეფე. ეინ არის, აბა, მომგვარეთ,
 ბედავს არაბის ბრძოლასა?

არაბის ერთი ხმაური
გვიტებს შიშსა და ძრწოლასა...
ხომ ჩამოაღრჩვეს, ვეზირო,
არაბის კოშკის მცველები!
გმირი უსუბი ყოფილა,
იმას გაუხმა ხელები!
იმან დაძლუბა, აუშვა
არწივი გალიიდგანა;
ჩემს ჯარსა აქცევს, მოაწვა
ვით რისხვა მალლა ციდგანა.

კეზირი. მე დავაბრმავე ამირან,—
ეგ მძებნის დღისით, ღამითა;
ბრაზიანივით ძანძალობს,
გული აქეს სავსე შხამითა.
ვერ დავამშვიდეთ ვერასფრით,
ვერც მოვიყიდეთ ქრთამითა,—
ჩვენი სისხლის სმა სწყურია
სარიოშით და ჯამითა.
კოშკის მცველები დავახრჩვეთ,
რა გამოვიდა ამითა!
უსუბმა ისეც ბევრი ჰკლა
თვის აღმასივით ხრმალითა.
ახლა ეს ვილაც ტლანქია
ბაბუ-წვერია, მხეცია,
კოჭამდე ბალნით მოსილი
რალაც ველური ბეცია,—
დიდის იმედით იძახის:
მე დაგითოკავთ არაბსო!
მაგრამ თუ ტყვილად ახელებს,
ხომ ერთიანად დაგვამსო?

გაგეიწყდა ხალხი. ვინ არის?

მეომარები ძვირია:

სულ ტირილია, სადაც კი

ჯარის მომწვევი გზიძრია.

მეფე. ნუ გადაგვიწყვეტ აზრედაც...

მომგვარე უილაც მხეცია.

ასეც უქნია არაბსა,

ქინქივით დაუტრეცია.

(მიჭვრიან ამირანს, რომელსაც თან მოჰყვება

ბერკაცი).

ბერკაცი. ეს მერვე შვილი მოგართვი,

დაეჯექი ციფსა ქვაზედა:

არჯინ იზრუნავს, ითიქრებს

მოხუცებულის თავზედა.

უყანასუნელი ეს იყო.

მხეცია, მაგრამ გმირია.

სად არის ვილაც არაბი,

მიწით ატუვოს პირია?

მეფე. მართლა გრძნობ ლონეს ამდენსა,

არ გეშინია არეისა?

არ გეშინია განთქმულის

თვით არაბისა ლახვრისა?

ამირანი. ლონე მაქვს, ძარღვი შიმტკიცებს,

მომრეს მომრევი ბევრია.

რა იქიო თავი ენითა,—

თვით სექმე ენა—მქვერია!

მეფე. მომწონს ეგ სიტყვა-პასუხი,

ტანტუ გიმტკიცებს ვაღიფსა.

მიჭვრის, სადღედან გაუჩნდა

ეს ძე გამაღიწინდარასა?

იკოდე, ჯილდოს დიდს მოგცემ,
ვეზირად დაგსვამ ჩემთანა,—
გასწმინდე, ანგარიში მაქვს,
მხოლოდ არაბთან ერთთანა.

უსუბის მერე მე ვიცი:
ფხვიერად ვაქცევ ჯარითა,
გაღებულ პირში მიფუშებ
ჯარსა რა ღვინოს ღარითა.

აბა, ვეზირო, წაიყვა,
გაკნაქ-შემოსე სუფთადა;
წელს იარაღი შეარტყი,
არაბი ჰკუწოს გუფთადა.

(ვეზირი შეიყვანს ამირანს-სასახლეში, მეფე მიუ-
ბრუნდება ბერ-კაცს)

ძალლი არ დაჰყევს შენსა ბედს,
თუ შენს შვილს გაუმარჯვნია,
თუ ის არაბი ურჯულო
ნიყვივით აუყვანია.

ბერ-კაცა. ჯერ მაგის გვერდი არავის
არ დაუდვია მიწაზე.

წვენი გასვლია, როს მუქი
მოუტერია ქვიშაზე.

(გამოდინ ამირან და ვეზირი)

მეფე. ამირანს ერთობ წააგავს,
მაგრამ ის, ვიცი, ბრმა არის,
ან და კიდევაც შექმული
მხეცისგან, რალა თქმა არის!

ამირანი. თავს ამირანად არ ვიქვებ,
კი ვიზამ ამირანობასა:

ჩემსა მტერსა და ორგულსა

დაეწიან იმეზ შობასა.

ვეზირი. მაინც და მაინც ირჩია

საღმებლი ამირანისა.

მან შესძლოა შეთამაშება

ამირანისა ხრმალისა.

მეფე. აბა, იმელი მექნება,

რომ გამისუდრავ არაბსა.

თუ არ მოჰკლავ და დაიჭერ,

მოგცემ, მოითხოვ რასაცა.

ამიჩანი. მაშ, როცა დაესცე პირ-აღმა

და დავებიჯგო მკერდზედა,

მოდით თვით, ჯაქვით გაბაწრე

და ითამაშე ცერზედა.

მეფე. ახლა მიეცით ნიშანი,

გამოიწვიეთ ჩქარადა:

გული მიჩქარის როგორღაც,

ამტყდარა საწუწკარადა.

(ხმას მისცემენ, გაისმის შორეული ხმა და მოი-

ჭრება არაბი)

აჩაბი. გამოდი! ვინ ხარ, რომ მიწვევ?

თავი ვის გაგიწირია?

გამოდი, ბარემ ამოგუხებრა

შენი ხსენება, ძირია!

ამიჩანი. ამაოდ ჰყუფავ, არაბო,

სიბრთხილვე ახლა გქირია.

არ მოგადგება ამიერ

ამ დღისა გასაქირია.

მე გაგექცევი, მესროლვე

ისარ-ჯირითი-ჯგვარია,

მერე მეც მოგლევ ფეხ-მარდსა,

ქელვა აგიტყდეს ხშირია;
ზედ ზეკის ფრთაზე დაგისო
ისარი ხაშმიანია;
ქრილობა მოგცე შეფ-შაფი
სიღრმიან-განიანია;
გადმოგელიროს ზედ სისხლი
შაფ-წითელ ჯავლიანია;
დაეცე, სული დაღაფო
გამცემი, ცოდვიანია;
დაჰბეროს ქარმა-ნიაფმა,
გაჰყაროს შიწის მთანია;
მოვიდეს ყვაფი-ყორანი,
ზარი სთქვას ზარიანია...

მეფე. უბედურია ეს ბიჭი, —
ენა აქვს შხამიანია.
ეტყობა, გული რომ ერჩის,
ძალი აქვს ძალიანია;
საქმესა გულით შეუდგა
გზიანი, კვალიანი.
ნეტაფი არბს ცოცხალსა
შეჰკრავდეს მადლიანია!

(დასტყვივლებებ და შეჰქნიან ისარ-ბოდლის
სროლას. თანდა-თან დაუახლოვდებიან ერთ-
მანერთს და შეხელდახელდებიან)

ამირ. (ჩუმად) არაბო, მიცან ამირან!
იყავი უფრო ბრთხილადა.
ვითომ დაგჯაბნე, წამოწექ
მტრის მზერის დასაჩრდილადა.
მაშინ მოიბრბენს თვით მეფე
შესაკრავ-დასაქირადა;

ვიფომ სამიდექ, ხელს გიშვებ,
 მას შეხვდით, პირისპირადა
 და, რაც შეგეძლოს, ისე შექენი
 პირისკამოსაპირადა. (აღიარებ
 (ამირანი თეთქოს დასცემს არაბს)

მეფე. ვაშა და ვაშა! ეს გმირი
 დევია, კვაჟან-დევია; იმ-გან
 თვით კვაჟან-დევსაც ამ გვარი
 არა-რა დაუწევია! (ინგონე
 (შივარდბა არაბს შესაკრავად არაბი თი-
 თქოს წამოუდგება ამირანს, აცემს მეფეს
 და წაუქერს ყელში ხელს)

ახაბი. დაიღრჩვი, ფლიდო, ცბიერო,
 შენ მაჰობილო გლახო!
 შეილობილისა ცოლეზთ
 შენ არ დააღე ხახო?
 შენ არ დასთბარე დალატით
 თვალეები ამირანისა?
 შენ არ ჩაქკეტე ბნელ-კოშკში,
 ბუ მიგალობდა ნანასა?
 ახლა თვალეები წამოგძვრეს,
 უშიგი ცოდეილი სულია;
 შენ იტანჯვა და წვალეობა
 დღეს ჩემთვის სიხარულია!
 (მე-ამირანიც წინ გიდგას)
 ეს ჩემი სიყვარულია.
 დალატი შენით დავმართე,
 გავტენე დაფარულია...
 უსუპო, მოდი! ამირანს
 ყელზე მოხვიე ხელია.

დამწვარ-დაგული გადარჩა,
დღეს უფრო საყვარელია.
(მოქპროლავს უსუბი. მეფეს შეიკლავს ხელ-
ში არაბი)

პეჩორა. (ფატი-ფუტობს. თავისთვის)
ახლა უშველო უნდა თავს,
აქ რაღაც სასწაულია!
ახლავე მქედლად უნდ გაეხდე,
შევიქნე დაფარულია. (გაძვრება)

უსუბი. უკვდავების წყალს მოგართმევ,
მზის პირის ნაბანი არი.
ფერ გნახე, შენსკენ მიწვევდა
უცეცხლოდ გული დამწვარი.

ამირანა. ეგ წყალი გამოგვადგება:
საქმე გვაქვს თეთრსა ღვეთანა.
იმისი შებმა ძნელია,
სწორი სჯობია ღმერთთანა!
შენ კი, არაბო, ამირან
მოგცემს ისეთსა საქმესა,
არ გქონდეს მოკალებაი,
არ ტარტალებდე რამესა:
ის ძველი ბინა მონახე,
მარტოდ იყავი სადაცა;
მზის მახუბრობა განაგრძე
და განიქერიტე მარტოცა.
შენ მოინანე შენითვე
ის შენი დანაშაული,
მეფისა მოკვლით მე მაინც
ვერ გამიმთელე გლახ გული,
და ჩემის ტანჯვის გულისთვის
ეს გქონდეს საზღაურადა:
ჩემთან კოლ-ქმრობა ჩასთვალე
სამუდმოდ დაკარგულადა.

მეათე სურათი.

შინააღსია.

შეიყრიან ძმანები თავს. შეემთხვევიან კიდევ ცნობილ ადგილზე თეთრ დევს, რომელიც დატვირთულ ვიწროებს მოიდენის კოშკისაკენ. ამირანი გამოგებასება ამ დევს და გაიგებს, რომ კაცის ხორცს ზიდავს ვიწროებით. შეუტევს. შეექნებათ კამათი. დევს უნდა სხვაგან გადაუკვლიოს. ახლა „მწირველის ტყაპუქზე“ უთითიანებს, როგორც უწინ მიუთითა არაბ-ქალზე. ის „ტყაპუქი“ მოგცემს ძალს და ღონეს და მეც მაშინ დაგემორჩილებიო. ამირანი მიუხედება ხრიკს, სადღაც საშიშარ, მიუვალ ალღას მაგზანის და მით თავის შველა უნდაო და აღარ ეშვება. დევიც იძულებულია, დაეჯახოს. შეეტაკებიან ერთმანერთს. ეს გადაისერის და კოჭამდე ჩაესობა ის მიწაში, ის ამას გადაისერის და ეს მუხლის კვირისტაემდე გაივლის. ბოლოსაც ამ კოჭლ დევს მოსტეხავს ამირანი მთელ ფეხს და აღრიალებულს განზე გადაისერის. რისხვისაგან და ტკივილისაგან აყვანილ დევს ამოუვა პირიდან ალი და თვისი ალით თვითონვე დაიწვის. გამოვა მაშინ კოშკიდან გულ-თოიჯი დობილი ამირანისა. ის ითხოვს მამის გეამს, უნდა დასასაფლავებლად. ამირანი არ დაუკავებს. თვითონ-კი თავის ძმებით მკვდრების—თავის დედის, უსუბის ძმისწულის მკვდრებით აღსადგენად მზის პირის ნაბანით შვევა კოშკში.

სცენა I: ისევ თეთრი ღვევის კოშკის არეში.
ამირანი, ბადრი და უსუპი ელიან თეთრ ღვეს.
გამოჩნდება კიდევ შორს თეთრი ღვეი.

ამირანი. სად იყავი, თეთრო ღვეო?

სად დადიხარ ვირებითა?

ანლაცა განძს ეზიდები

გულ-დასმით, ქაპან-წყევტითა.

თეთრი ღვეი. შენ რა ჰქენი, ამირანო,

გადურჩი არაბ-ქალასა?

თუ გადურჩი, რად დაშორდი

იმ ტურთა, მაყვალ-თვალასა?

ამირანი. ჯერ შენ მომიგე: რას ზიდავ?

პირველი კითხვა ჩემია.

თეთრი ღვეი. კაცის ხორცს ვზიდავ, გაიგე,

თუ-კი ხელ-მოსაცემია.

ამირანი. შენ კაცის ხორცს ვინ შეგაქმევს,

აგრე ვინ წაგხსნის აღვირსა?

რომ მამიროშე, სთქვი, თვარა

სულ მთლად დაგამტვრევ თავ-პირსა:

ერთი—მისთვის რომ კაცსა სქამ,

მეორე—დედა მიწვალე,

მესამეც—გმირი უსუპის

ძმისწული არ შეიწყალე.

შენ მოიცალე ჩემთვისა,

მე შენთვის ახლა მიცლია:

ან შენ და ან მე—სხვა ღვეი

მიწაზე გამომიცლია!

თეთრი ღვეი. ფრთხილად ამირან! მე სხვა ვარ

თვითონ შენც გაგიგონია.

რაშინა ჩემი ძალ-ღონე

ვერ მიგიხედება გონია.

ამირანი. მე შინდა ერთი დაგცადო:
ან გაგისწორებ კოქლ ფეხსა,
ან თავზე დაგიტკაცუნებ
თოხმანხივითა ოც მენსა.

თეთრი დეკი. ლამაზ ხუმრობას აპირებ;
ჯერ ტუჩები გაქვს რძიანი.
წადი, „მწირველის ტყაპუჭი“
იშოვნე, თუ ხარ ქვეიანი.
ტყაპუჭი გაგამედგარებს,
გაგიორკეცებს ღონესა.
მოდი და მაშინ გაგივლი
ხათრ-რიდით შორი-შორესა.

ამირანი. სხვაგან ნუ მიხვევ, ნუ მიმკვლევ,
დავიბულრაოთ მე და შენ.
სულ ერთიანად არ მოგკლავ, —
გაძაღლებულ სულს შეგარჩენ.

თეთრი მდეკი. არ ხუმრობს, ვაჟო! გამოდი.
მწარედ გიტირებ ღედასა.
ღღეს დაგაყენებ ისეთსა,
დაგაწყეეღინებ ბედასა.

(შესძახებენ და ეცემიან ერთმანერთს. ეს კოჭამ-
დი ჩაასობს, ის ამას მუხლამდის. ბოლოსაც მო-
ტეხავს ამირანი მთელ ფეხს დევს და რისხვითა
და წუხილით აყვანილ ბაყბაქს მოშორებით გან-
ზე გადისვრის. ის დაიღრიალებს, ამოუშვებს პი-
რიდგან აღის შადრევანს და თვითონვე დაიწვიბს).

უსუბი და ბადრი (ერთად).
დანაცრდა მტერი ქვეყნისა
და მხსნელიც ამირანია!

ამირან ძღვეა-მოსილი
თვითონ ღვთაების მგვანია.

ზადრი (აღტაცებით) იხაროს კაცთა ჯილაგმა,
იხაროს მკვდარმა, ცოცხალმა!
ამოიხოცა ქვეყნიდან
ფეხი ავ-სულა მოდგამმა!
(გამოვა კოშკიდან გულ-თოიჯი ქალი)

გულ-თოიჯი ქალი. თქვენ მამაჩემი მოკალით.
მიბოძეთ მისი გვამი მე.
თუ რომ აწ ჩემგან იმრავლოს
ღვეის ჯილაგმა, — ეამი მე!
ეგ გვამი ნაცრად ქცეული,
ამ კოკში დასაკრძალია
და ეგ დაკრძალვა მშობელის,
ვით შვილის, ჩემი ვალა.

ამირანი. შენ, გულ-თოიჯო დობილო,
ნახევრად ჩემი ღედის ხარ.
შენი რჩევით და აზრით ჩვენს
მდგომარეობაში შედიხარ.
წაიღე შენი მშობელი,
იტირე მარტო-ხელადა;
საიქიოდან მაგივრად
მოგგვრით ჩვენ ღედის ხელადა,
წავიდეთ, ჩემო ძმანებო,
მის ძღვლები ვნახოთ კოშკშია;
ვნახოთ ძმის-წული უსუბის
კუბოში საშავდლოშია.
დავასხათ მალლა ნაბანი
მზისა ცხოველი პირისა;
დავკოცნოთ სახე ცოცხალი

მოკეთების ძვირისა!
ბოლოსაც არის შევეგროვდეთ—
გვინახავს ბევრი ჭირია!
და უწყის მზემან მაღალმან,
ბედნიერება გეჭირია!

მეთერთმეტე სურათი.

შ ი ნ ა ა რ ს ი.

მეტი რაღა აკლია ამირანს აწი, როცა გააცოცხლა თვისი ძვირფასი დედა და უსუბის ძმისწული, თუ არა თვისი მამობილის სამფლობელოს მმართველობის გაწესრიგება. აი, სწორედ ამ დროს მოატანს სამქედურის ახლოს გავლისას ამირანი მქედელი—ვეზირის ქალთა-მზის მშვენიერებას თვალებს და შეუყვარდება. ის უნდა წაართვას მალულ-ვეზირს. ეს მალულობა მისი იცის ხომ თვით ამირანმაც. „მწირველის ტყაბუჭზედ“ გააგზავნის მის ქმარს ამირანი და იმედოცა აქვს, რომ იქ მოკვდება და მისი, უკვე წართმეული, ქალთა-მზე მას დარჩება.

სცენა I. სამქედურის მახლობლად ხეების ჩრდილში მიდის ქალთა-მზე, მქედელი—ვეზირის ცალი. შორი-ახლო გამოდევს ამირანი და მიმავალს გააყოლებს თვალებს.

ამირანი. აგერ, ქალთა-მზე მისრბოლავს,
ანათებს არე-მარესა.
სიტბოსა სტაცებს მხურვალ მზეს,

სიღინჯეს ბადრსა მთვარესა.
გაფუფუნებით ღრუბელსა
თეთრსა წააგავს, მსუბუქსა
და მისი წმინდა, ტკბილი ხმა
აქრობს ბულბულის რუკრუქსა.
წავიდა, მაგრამ თვალ-წინ სდგას
თვის ჩამოსხმული ტანითა:
წელში წერწეტი, მკერდ-ფართე—
არ დაიხატვის კალმითა!
ნეტა მას, ვინცა მის ბაგეს
დადლილმა სული იბრუნოს;
ნეტა მას, ვინცა იმისთვის
ტრფობით, ალერსით იბრუნოს!
(მღელვარებს)

მიჰქრის და მოჰქრის ოცნება;
გუნება ლალი ხარია:
ცა ქუდად, მიწა ქალამნად
მაქვსა და გამიხარია!
ნუ თუ ჩემს ნდომას ფართვატი
ფრთები მოეფტკენას, ეტრუსოს?
ნუ თუ, რაც გინდა, ვერა ვჰქნა,
სურვილი გულში მეხუთოს?
რას ვუბოდიშებ ბილწ ვეზირს
მკედლოდ გადაქმნილს, ქვე-მძრომსა?
მე ჩემმა ძალამ გულისამ
არ გაჰადიდა, შემმოსა?
მაშ ჩემს გვირგვინსა მსქვირვალე
თვალი რად უნდა აკლდესა,
როდესაც იგი აყვავებს
ჩემის თვალების დამოხრდესა?

ვის ევრიდები? ვის ვხ:თრობ?

სისხლი მაქვს ასაკაფაფი:

ვეზირი თავსა იმაღავს

ჩემის მზერისა მპარავი.

მას თვალის ჩინსა უქებენ—

ქალთა-მზეს გაშუქებულსა;

მე ის მაკლია, ის მინდა—

სიკვდილი ვეზირს წყეულსა!

დაგვირგვინებას ჩემსას ის -

ქალთა-მზე შეაყვავებსა;

„მწირველის ტყაპუქს“ მივუსევ

მის ქმარს, იქ დაჰყრის მგოლებსა.

მეთორმეტე სურათი.

მ ი ს ა ა რ ს ი.

გმირმა ძმანებმა და უსუბის ძმის-წულმა მეფედ ერთ-
ხმად ამირანი აირჩიეს. ბადრი და უსუბი ვეზირებად მო-
ისვა გვერდით ამირანმა. როცა დიდი დღესასწაულია და
დღეამ აუხსნა ამირანს, რომ არაბის ხელით დახრჩობი-
ლი მეფე იყო ბაბუა მისი, რომ ეს მაღინდარა ბერ-კაცი
მისი მამაა, მოვა და ტყაპუქს მოიტანს მქედელი—ვეზი-
რი. თან მოჰყვება ადევნებული მწირველიც. ბრძანება
აუსრულა მქედელმა და ითხოვს ქალთა-მზის უკანვე და-
ბრუნებას. ახლა-კი ამგვრეული ამირანი მას წაასიანებს
მწირველზე. დაეძგერება მქედელი მწირველს. მწირველი
იყვირებს, რომ ამ მისი გაუპატიურებით შეურაცხყოფას

აყენებენ თვით მზე-ღმერთს და ამირანს, „მადინდარას
შვილოო“, დაუძახებს. თან ბრაზ-მორეული, თან ტყაპუ-
ქის მოსხმით ას წილად გაღონიერებული მზესაც აღარ
მოირიდებს და დააწეწიებს ხალხს მწირველს.

სცენა I. სასახლეში დარბაზი. ამირანი, ბა-
რი, უსუპი, უსუპის ძმის-წული, ბადრის დედა,
დედა ამირანისა, გულ-თოიჯი ქალწული, ბერ-
კაცი, ქალთა-მზე, ხალხი და სხვ.

ამირანი. როდესაც დიდის წვალგებით

გადაგვიწყვა ავ-სული
როდესაც ქვეყნად კაცისა
უშიშრობაა დაცული,
კაცი თავს დაუბატრონდა
და არის თავისუფალი;
როცა ტყე-ველი გავწმინდეთ
აქამდე გადაუვალი,
ზესკნელ-ქვენსკნელი მოვლახეთ,
ქვეყანას დაუახლოვეთ,
გაეფართოვეთ მჭერეტლობა,
ღმერთს და კაცს ვასიამოვნეთ;
როდესაც თვითან კაცისა
გადავიტანეთ დეენანი
და ჯეროვანად მოვთოკეთ
ქალთა ტარტალა ენანი;
როდესაც კაცი ჩაგრული
ავსწიეთ, წამოვაყენეთ
და წუთი-სოფლის ცხოვრების
გემო საამო გაგემეთ,
დავთრგუნეთ მტრობა, ლალატი,

ქაცნი სულ შევისულ-ხორცეთ;
როცა შური და ქვეძრომა
ქვეყნად ავგავეთ, ავხოცეთ
და ჩამოვადღეთ მშვიდობა
და შრომა სანატრელია,
ძმობა, ერთობა, გატანა,
გულის შეტკენა მწველია, —
ჩვენც განვისვენებთ მშვიდობით,
სამი ძმა, ერთი სულია,
რომ ვსწოვოთ ჩვენი ნალვაწის
სიტკბო და სიხარულია.
მათ თუნდ უნცროსი დამსახეს
მამობილის წინ მეფედა,
მე ვეზირობა უბოძე,
მოვისვი ორთავე გვერდზედა.
ებრწყინავთ და ვხარობთ ქვეყნისა
ნეტარსა ბედნიერობაში!
აწცა ვეცდებით, რომ სული
დავლიოთ ხალხის ძმობაში.
ხალხსა. კირიმე შენი, ამირან!
უსუბ და ბადრის კირიმე!
სულ თქვენით ვსუნთქავ ვდაგულობ,
აქამდე მიწა მწირი მე!
ბერ-გაჯა. მაღლი აცხია თქვენს მარჯვენს:
ხალხისთვის ოფლი უღვრია,
ხალხის მჭერის და ორგულის
კბილები ღერ-ღერ უძვრია.
მტერი, მოყვარე, შინ, გარედ
გულსა გვაგლეჯდა უენოს,
თქვენ წაგვესარჩლეთ, მზე-ქალამ

თქვენს გამზრდელ ქუძუს უშველოს!
ვინ წარმოიდგენს სიზმრადაც
თქვენს ნაღვაწ-ნაოქმარებსა?
აღრე უცოდნი რიცხვისა
წვეთებს დაუთვლის ღვარებსა,
აღრე ბრმა ვინმე მზე-ქალას
დაუთვლის ბალნის ღვრებსა,
ან დაიჭირავს ცის-სარტყლის
ფერად-ფერადსა ფერებსა!
თქვენი ნაღვაწი საზღაპრო
საოცარ-საგმირონია
და მისმა ძალმა უებრომ
სულამდი ჩაგვირონია.
შვილთა შვილამდი გადავი
თქვენი უკვდავი სახელი.
არაკად მოეჩვენებათ,—
დღეს ვერ იჯერებს მნახველი!
მერმის თაობის კურთხევა
თქვენზე თანდათან იდინებს:
მოვლიან გმირთა სამარეს
დაალაგებენ გვირგვინებს.
რამდენი გული მძინარე
აღტყინდება და იგმირებს
ქვეყნის მსახურის სანაცვლოდ
ურიცხვსა გადაიბირებს.
ბედნიერია ქვეყანა
უკვდავი იგი ხალხია,
რომელს უბადავს გმირები,
თვის გულშივ დაუმარხია.

ამირანის დედა, დრო არის, შვილო, აიხსნას

საიღუმლეება ესეცა:

ბაბუის ტახტზე აღიხარ,

ხარ ტახტის ღირსი მეფეცა.

ამირანა (შეოცებით). ნუ თუ!

ამირანის დედა. მართალი მიაბე,

როგორც ის, უტყუარია,

რომ ეს ბერ-კაცი მამაა

და შვილთან მოუბარია.

ამირანა. ეს რა გავიგე? რა მესმის?

არ ვენლო თვალს და ყურებსა?

ბაბუის მოკვლა გულს ხუთავს,

მამის ხსნა მასალმუნებსა.

(შემოვა მჭედელი, მოაქვს ტყაპუჭი და თან მო-
ჰყვება მწირველიც).

მჭედელი, მომეცი ჩემი ქალთა-მზე,

რაც მითხარ, მისრულებია.

ვით ცოლის ერთგულებისთვის,

არც შენთვის მიმტყუნებია.

ამირანა. როგორ მოხერხდა!? რა ჰქენი,

შენ საძაგელო მჭედელო?!

მჭედელი. არ ხერხდებოდა, რაც ვქენი,

არაბთან რომ არ შემეელო.

რა გაიგონა ჩემზედა

გმირთ-გმირის გადაკიდება,

შურით აენტო უნზედა—

დაგიწყო ლანძღვა-გინება.

აღვა და თვის წილ მე დამსვა

მზის თვალის გასაშტყრებლად.

ვერ ვულალატე დანაპირს

და გავილულე მთლად ცრემლად.

მე ვერ ვიხელთე ტყაბუჭი,
მყის მომირბინა იმანა.
რომ მეტი ჯინი ვერ გიქნა,
ძალიან ბევრი ინანა.
მწირველი უკან გამომყვა,
ვერ ვთხოვება ტყაბუჭსა.
უმისოდ აღარც ღონე აქვს
და ველარც იშლის ფაფხურსა.

ამირ. თუ გინდა, შენი ქალთა-მზე
რომ დაგიბრუნო უკანა,
ეგე მწირველი დამიცი—
ხელ სუსტი, ყაპო-სუქანა!
(მტედელი დაუბრუნებლად ეცემა მწირველს,
რა რომ ტყაბუჭს ამირანს გარდასცემს. ამი-
რანი მოისხავს ტყაბუჭს ბეჭებზე)

მწირველი. მზე-ქალას მოსამსახურე
აბუჩად აღებულია,
უძლეველობისა მისისა
სათბურიც წართმეულია!
მზე-ღმერთს იღებენ სამისხროდ,
ეს მაზე დაცინილია.
ამის მომქმედი ამირან
თვით „მალინდარას“ შეილია!

ამირანა. (განრისხებული)

როგორ თუ ბედავს ზრახვასა
ვილატა მზისა მწირველი?
ჩემის სახელის, დიდების
მოღალატეა პირველი!
ჰკათ მაგას! მტვერად აქციეთ!
ციფ-ციფ აყუაფარ ტყაბუჭსა—
ერთი ასადა ღონეს მგვრის:—
ვინ მეტყვის თვით მზის მსახურსა?
(ეცემიან მწირველს და წია-წია წაიღებ-წა-
მოიღებენ)

მეცამეტე სურათი.

შინაჯარსა.

მზე-ქალა გაჯავრდება. სიზმარში აღნობებს მქედელ—
ვეზირს, თუ რა და რა უნდა დაემზადებინა ამირანის
დასაჯაქვავად. იცოდა, რასაკვირველია, რომ ერთჯერვე
ამტყდარი სიყვარული ქალთა-მზესი მას აღარ მოასვენებდა.
მქედელსაც შიშის ქარები უელის, ვაი თუ მიხვდა ამი-
რანი, მე ვინ ვარო. ამირანმა ეს კიდევ იცის. ერთჯერ-
ვე ატრუეებული ამირანი მოდის სამქედურის წინ, სადაც
ადრე ენახა ქალთა-მზე, რომელიც ტყაპუქის მოტანისა-
თანავე დაუბრუნა მქედელს. პირი არ გატეხა. ამირანი
გულს ებრძვის. მისი სიტყვებიდან სამქედურში დამალუ-
ლი მქედელი გაიგებს, რომ ის იცნობს მქედელში ფარულ
ვეზირს. მაშ რაღაცა უნდა იღონოს. ამ დროს მზე სხი-
ვებს გამოაპარებს ხეებში, დაადგავს ამ შუქ-მოელეარე
ფებს ამირანს შუბლზე და დავლას დასცემს... წაქცეულ
ამირანს საჩქაროზე მიაჯაქვავს მქედელი რკინის პალოე-
ბზე. როცა გამოფხიზლდება ამირანი, აღრიალდება, მოი-
ხმობს მიმალულ მქედელს და მოაყოლებს სიმართლეს,
თუ რა მოხდა მის თავზე. მქედელი დაამატებს, რომ
მან არ აიშვას, ამისთვის უნდა უზვერონ და წელიწადში
ერთჯერ გრდემლზე უროს დაშვებით უნდა უმაგრონ
პალოები. პურს*ფინიას მიატანიებენ ხოლმე მის საქმელად.
მზე-ქალა მთელ გორას დაამხობს თავზე და ამირანი მა-
ღაროში მოემწყდევს.

სცენა I: სამკედღურის წინ ეზო-ხეები.
სამკედღურში მოსჩანს მკედღელი, სამკედღურის
წინ გამზადებულია პალოები და ჯაჭვები
რკინისა.

მკედღელი. სიზმარი ვნახე: მზის შუქი
შამომფენოდა თავზედა
და სირინოზის ხმაური
მესმოდა ნეტარ ჰანგზედა:
გაქედე ბორკილ-ჯაჭვების
მაგარ-მაგარი რგოლები,
უშველებელი ურო-რამ
და საყურმაყო სოლები;
მად მოგადგება ამირან,
ის გულ-ზეიადი, კარზედა;
მე დაეღას დავსცემ, დასობილ
პალოს მიაბი წამზედა.
თავ-ზევით გორას დავამზობ
ჩემი სახელის მძრაზეღსა;
ცას და ქვეყანას მოვაფენ,
თუ მზე ვარ, შენსა სახელსა.
თუ არა, სითბოს მოგისპობ,
დაგიქრობ ცეცხლსა-აღებსა:
უსაქმურს დავსეავ ცივ-ქვაზე,
დაგიმსებ ორთავ თვალებსა.
რაც რომ მიბრძანა ღეთაებამ,
მივყევ მე მისსა ნებასა.
ველი ამირან გმირისა
შებმასა-შეჭიდებასა.
მან გააუქმა უსუბის
ძმის-წულის ხრმლითა ყველასი,

ვისაც კი ჩვენის ხელობის
ხელს ქონდა მასთან ძვერაში.
ამიჯნა. (სამკედურის წინ შემოდის და
იარება)

წინაზე ვნახე ამ ხის ქვეშ,
ვით მოჩვენება ეილოდა
და მცხონებელი ნათელი
სახეზე გადმოდიოდა.

მკედელი. (რაკი თვალს მოჰკრავს, მიიმა-
ლება და უგდებს ყურს)

ეს დიდი ძერა-ბოტია
დედალზე შემოჩვეული.

ხაფანგი მტკიცე მიგია,
რომ შიგ გავაბა რწყეული.

ამიჯნა. იქნებ გონია ამის ქმარს,
მე მით მიმსებდეს თვალეზსა,
რომ ვეზირობა დამალა,

ქულიტავს რკინას და რვალეზსა?

მკედ. (თავისთვის) უიმე! არ კი ცოდნია!

წასულა ჩემი სიცოცხლე

ისე როგორაც ტალახი,

ისე როგორაც მყრალი თხლე!

ამიჯნა. ეს რა ჯაქვ-პალოებია?!

ეს კი მიმაგრებს ხელეზსა,

როგორც ცერები დანებდენ

კეფაზე მოთხრის ბეწვებსა.

(მზის ელვარე შუქის ქალი გამოიშვევირებს
ხის ტოტებიდან და შუბლზე მიებჯინება
ამირანს. ამირანი წაბარბაცდება, დაეცემა
და დაეიწყება. მივარდება საჩქაროზე მკე-
დელი და მიახვ-მოახვევს ამირანს ჯაქვებს,
მიტელ-მოტელად და პალოზე დაამაგრებს)

შვედელი. დიდება დიდსა მზე-ქალს!

აჟირან დაჯაბნულია.

შწირველის შურის ძიება

ახლა ამოკაფულია.

თავზე დაადგა მზემ თეხი,

ის მოელვარე, მძლავრია

და თავი შეურაცხ-ყუფის

ამოიყარა ჯავრია.

დალოცვილ იყოს მის მადლი,

გადამაშორა ხათასა:

ჩემი ქალთა-მზეს გულისთვის

მათრევედა როგორც სალთასა.

აღრე თუ გვიან რალაცა

ჩამკლავდა, ჩამაძალღებდა;

თვის თვალის დათხრას ვეზირსა

მალუღსა დაამწარებდა.

და აწი რომ არ აიშვას,

უნდა ვზრუნავდე ამასა,

თვარა არ იუკადრისებს

თვით ჩემი ხორცის ჭამასა.

შეძრანი, (მოვა გონს)

ეს რა მომავლია? რა არი?

ვინ შემკრა. დამაბორკილა?

კაცთა ჯილაგის ღონისა

აღბათ ის არა ყოფილა.

(დაიღრიალებს და დაიმძვრევა, მაგრამ ამაოდ)

ვინ ხარ, რომ მად იმალები

და აქცევ საშველურშია?

მოდო, აზხენი, თუ ჯობდეს,

ხათრიც ნულა გაქვს გულშია;

თუ არა, თავი თუ ვიხსენ
როდესმე ამირანამა,
მაშინ ჩემს თავსა ვფიცავ, რომ
გულში გაგივლოს დანამა.

(გამოვა ერთის მხრით სამკედლურიდან მკედელი, მეორე მხრით ქალთა-მზე)

შენა ხარ, ავო ვეზირო,
გადაშობილო მკედლადა?!
შენ არ ხარ, თვალი დამთხარე
უკაცურ-უბრალოვლადა?
გულ-თოიჯობას ნუ მიწყებ,
მითხარი სიტყვა მთელი მე:
პირ-შავო რკინის მკედელო,
ვინ შემობორკა ხელი მე?

მკედლა. მაშინ დაგთხარე თვალები,

ბრძანება იყო მეფისა,
ნება არ მქონდა, უარი
მეყო მე აღსრულებისა;
ამ ჟამად მისრულებია
ბრძანება მზისა ღმერთისა.

თავზე მოიცივი ქვეყანა,
ხელობა შავის ბედისა!
მართალი არი, მოჰფინე
მადლი შენისა მაჯისა,
მაგრამ იმავ დროს უარ-ყავ
დაიდება ღვთისა მადლისა.

გადიდ-გულდი და თავს იქით
აღარ იწამე აღარა
და მეტად შაიშურიე
ეს ჩემი ბედი პატარა.

მე სიზმრით მამცნო მზე-ქალამ,
რაც მოხდა, რაცა მიქნია:
გმირთ-გმირი, მეფეთ-მეფეი
ღვთისა მტყვედ გადამიქნია!
მაგრამ რომ თავი ვერ იხსნა,
ჩვენ მოგიჩნდებით ორადა;
მე წელიწადში ერთჯერ გრდემლს
უროს დავუშვებ სწორადა.
დავუშვებ, პალოს ვამაგრებ
გამდგარი შორის შორადა
და ჩემი ქალი ქალთა-მზე
პურს გიცხოვს დაბმულს ქორადა.
ფინია იმ პურს მოგიტანს,
შენი ერთგული ძალღია.
რაც უნდა იყოს, შენახვა
პყრობილის მაინც მაღღია.

მეთოთხმეტე სურათი.

შ ი ნ ა ა რ ს ი.

გამოდის ურიცხვი ხანი მას აქეთ, რაც დატყვევე-
ბულია ამირანი. ერთჯერ მიწა ინძრა და მაღაროს პირი
ჩამოიქცა. გამოჩნდა ამირანი და მის ბობლინზე მოვიდა
აქ მწყემსი. მწყემსი ჩია კაცუნაა, ამირინი იალბუზის
ხელაა. უკვირთ ერთმანერთი. მიხვდება მწყემსი, რომ ეს
ამირანია. სალამს მისცემს და პურს მიაწოდებს. ამირანი
პურს ხელს მოუჭერს და სისხლი გამოკამარავდება. გული

შემოყრება ამირანს: ხალხს სისხლის, ცოდვის ჰურის ქამა ჰქონებიაო, ჩვენ დროს კი მადლის ჰურის-ქამა იყოფო და თავის ძველებურ პურს გამოადენს რძეს. ჰკითხავს მწყემსს ძველსა და ახალ ამბებს, მწყემსი უამბობს, რომ ამირანის, უსუბის, ბადარის და სხვ. ამბავი ზღაპრებად გადაქცეულა; ზოგი გმირები კიდევ დავიწყებულან, რომ მზე და მთვარე ახლა ღმერთებად აღარ სწამსთ, არამედ ღლისა და ღამის მოსამსახურე მანათობლებად; მოუყვება მზის დაბნელების არაკს. უწინდელი დოყი ქონებია მთვარეს მზის. მთვარის დაჩემება მზეს დავიწყებია და წაძოწვეია გზაში. მთვარეს ეგ დოყი გახსენებია და გადაუყლაპავს და დის, მზეს, ძმა-მთვარისთვის გულ-ბოყვი დაუწვავს და ისევ წამოუგდია პირიდგან. ამირანი აღიდებს ძველ ღვთაებათა. მწყემსს ეს ყუათში არ მოსდის და ეუბნება, რომ მზე—მზეა და ღმერთი კი ღმერთიო. მოუყვება აგრეთვე მას, რომ სწავლამ და ფულმა დაიფლო მთელი ქვეყანა, რომ ხალხია ახლა გმირი, ის გმირი, როგორც უწინ ყოფილა ამირანი და სხვ. ერთი კაცი. ამირანს გული აენთება, როცა გაიგებს ხალხის უბედურ მდგომარეობას და უნდა იხსნას თავი, მოეშველოს მას თუ ამოდებულნი ხრმლით აღარა, ჩაგონებით მაინც, თვალის ახელით და წაქეზებით მაინც. ამისთვის სთხოვს მწყემსს, რომ შორი ახლოს დაგდებულნი მისი ხრმალი მოუთრიოს. დაკუწავს ჯაჭვებს. მწყემსი ხრმალს ძერას ვერ უშვრება. გაგზავნის სამატზე შინ და დააბარებს, რომ ქალს არ გამოუტყდეს, რად უნდა სამატი. სწორედ ამ დროს შეამჩნევს ცაზე ასულ სასწორს (შვიდ ვარსკვლავს) და გაკვირვებული იკითხავს: უწინ ძირს, დედამიწის ახლოს იყო ეგ სასწორი, ახლა ეგრე მაღლა რამ აიყვანაო? მწყემსი მოუყვება, რომ ერთ კაცს მეორესი

ფული მართებია, აღარ მიუცია და შესაფიცავად სასწორთან მიუყვანია. ამ კაცს ფული გახერეტილ საბიჯგ-ჯოხში ჩაუდვია და მიუბარებია მოდევნსათვის ფიცის დროს. — გფიცავ სასწორ-სამართალს, რომ შენი ფული შენს ხელ-შავე იყოსო (მოცემული მქონდესო) შეუფიცავს. ეს ხრიკი წყენია სასწორს და ამალღებულა, წასულა ამ ქვეყნიდგან. ამირანი ატყობს, რომ პირი და უღვაში გაფუქებია ხალხს და გადაახლება ეჭირვება. ამიტომ უფრო უნდა ახლა თავის აშვება. მწყემსი წავა შინ. დარჩება მარტოდ თუ არა, შამოფრინდება ქინკრაქა ჩიტი და პალოზე დაჯდება. აბეზარ-მოსული ამირანი აქავე დაგდებულ უროს წაატანს ხელს, მოუქნევს ჩიტს, ჩიტი აფრინდება, უფრო პალოს მოხვდება და აფამფალღებული პალო ისევ დამაგრდება. მხოლოდ მაშინ მიხვდება ამირანი, რომ ეს მაცდური სული იყო. ამასობაში მწყემსიც მიატანს, მაგრამ უკან მოჰკივის მისი ცოლიც: რად გინდა ეს სამატი მთაში, თავს ხომ არ იხრჩობო? ეს გაიგონა მზემ. გაიგო, რომ ამირანის ხსნა ხერხდება და შეიქნება მიწის ძვრა. ხაროს პირი აეჭრა და გაიცა ხმა ამირანისა: თუ კი თავს ვუშველე ათ კაცს დავნიშნავ ერთ ქალზე, დანარჩენს სულს შევუწუხებო.

სცენა I: კავკასიონის მწვანით მოსილი ტრიამელი ქედი (ბრუტ-საბძელა). ხერელის პირია ავსებული ლოდებით. ისმის შიგნიდგან ღრიალი და ბობლინი. ნძრევაა მიწის და ლოდები გადმოინგრევა. გამოჩნდება ამირანი ბალნით მოსილი, დაჯაჭვული. შორი-ახლოს ამოდებული, დაჯანგული უშველებელი ხრპალი გდია. შემოდის მწყემსი.

ამიჩანია. ვინა ხარ, ჩიო კაცუნა?

ვისი, რა ნაშიერი ხარ?

ისე დამდნარხარ ცვილივით,

ნეტავი თუ მშიერი ხარ?

მწეჟი. მიკვირს, შენსავით ბუმბერაზს

როდის ჰბადავდა ქვეყანა!?

თავი მიგიგავს მთელ გორას,

იალბუზს ტანი ვერანა;

ჯანდარის სისხიად გრცემენ

ძალუმი მაჯის ძარღვები

და აღუვებულ მზესავით

გიბრიალებენ თვალები.

მე შენის ხმითა ვკანკალებ,

ცის გრუხუნევით გაისმის,

მტრის ღეორგულის გულ-მკერდში

შხამ-ისარივით გაიცმის.

ვინა ხარ? რა ცხოველი ხარ?

ეკუთენი რომელ ღროვებსა?

მაუწყებს ნეტა მაგ ენა

ძველი ამბებს შენაგროვებსა?

გშია? გწყურია? მიბრძანე,

შემოგველები თავზედა,

თუ კაცობრიობისათვის

გული არ გიწვევს ავზედა,

თუ ავი სული არა ხარ

ავად ტანჯული, დაბმული,

თუ შენივ ბოროტებითა

თვალები არ გაქვს აბმული.

ამიჩანია. მაგემე პური ნალეწსა

მე კაცობრიობისთვისა,

რომელი კიდევ გავმხდარვარ
საგანი თვით მზის რისხვისა.
თვით მზე შევიდა შურშია,
— სხვას რაზე ეხადი მიზეზად! —
რომ ხალხი ერთად ერთს მბდიდა
თავის ღვთაებად, იმედად.
განრისხდა, შექკრა, მაწამეს,
ხალხს სულწავეს შიშში, კრძალვაში;
ხალხიც კრთის, დილას ნიავზე
თრთოლავს ვით ტოტი აღვისი.
იგრგვინოს, ზეცამ, იელვოს,
მზემ პირით ყაროს ცეცხლები:
ვინც საბრალოა, კედელი
დავრჩე მე მისი, ვეცდები.

მწეემსა. ამირანი ხარ, არ ვსცდები,
ვფიცავ მზესა და მთვარესა.
ღვთის რისხვაშიაც უყვარხარ
შენსა სამშობლო მხარესა!

(ამოიღებს ბლის კანის პარკიდან პურს და
მიართმევს)

დახემსდი, გულო ტანჯულო,
მოგართმევ ქვეყნის სალამსა!

ამირანი (ჩაშობრთმევს პურს)

ჩემო პატარა მოსალმევ,
ეს ვერ მომიკლავს აღამსა.

(მოუჭერს მუჭს და სისხლი გამოკამარავ-
დება პურისაგან)

ეგ სისხლის პური ყოფილა.
ცოდვის გქონიათ სმა-ქამა!
ეგ არის ჩემსა ტანჯვაზე

მღუღარე წყლისა გადასხმა
(მოუტერს ახლა ხელს თავის ძველებურ
პურს; პურიდგან რძე გადმოიდგრება)
ჩემს ძველს დროებში რძის პურის
ქამა გვქონდა და ხალისი,
მაელს წელიწადში ყველა დღე
იყო პირველი მაისი!
მადლი ზედ ეცხო ლუკმახა,
ბარაქა ქონდა შრომასა...
ფეცავ, სულ არ აქვს მსგავსება
ძველთან თვით ახალ მოდგმასა!
რად იქნებიან გმირები?
ვინ ასტეხს ხალხის ღრიალსა?
ვინ აუტეხავს ხალხის მტერს
გოლის წვას, გულის ტრიალსა?
მწეკმისა, სად არის გმირი? ვინ არის?
დრო მათ არ სწყულობს, ეტყობა.
აქ და იქ კიდევ ხანდის-ხან
თითო-ორიღა ერქობა,
შორიდან რომ მათ შეხედო,
გგონიან დიდი გმირები;
ახლია კი — ხელში გრჩებიან
ყურ მოთაფლუნი ვირუბი!
ახლა სულ სხვა დრო დაგვიდვა:
ცხოვრება დასკვანჯულია;
თითო-ორიღა, ნაღვაწი
ცვარივით დაკარგულია,
ახლა უფრო ერცლა და გეკირდება
ერთ-სულობა და შეჯგუფვა,
თუ რომ რამ დიდი საქმისა

გვინდა დაძაფვა, შემუხვა.
თითო-ორილა პირს ზედება
გმირობა წაქეზებისა.

ხალხია გმირი. ის გმირი
თქვენს დროში თითო ყოფილა,
მალალ-მალალი ფიქრისთვის,
დიდი საქმისთვის შობილა.

ამირანი. დიად, მაგ ჩიპ-კაცუნებს
თითოს რა ეთქმის გმირობის,
თუნდ არ აკლიათ დახატვა
თვალ-წარბის, მოყვანილობის?

მწუქმსი. რომ დაბამბული მაცვია,
ბამბებით ვივსებ მხარ-ბეჭსა,
შენ ნუ გგონია, რომ მნახველს
არ ვუყენებდე თვალებსა,

ამირანი. აღრე, ჩანს, შენსვე თვალს
იმსებ...

მითხარ: მზე მთვარე რას შეება,
ან საიქიოს, ვიცოდე,

ნეტავ ჩემს თავზე რა ხდება?

სად არის ბადრი, უსუბი,

ძმის-წული უსუბისაა?..

სად არის ჩემი დედ-მამა,

ქალ-წული ბაყბაყისაა?

მწუქმსი. ეგ ყოვლისფერი ამბავი
სიზმარად დაიარება.

უსუბ, ბადრი და მისი ძე

გმირებად აღიარება.

გმირთა გმირია ამირან

და ჩვენთვის დაჯაქვულია;

მაგრამ ხსენებაც ბაყბაყის
ასულის დაკარგულია.

აგრეთვე ცოტა რამ ვიცით
შენი დედ-მამის ახლა კი;

მაგრამ რომ ქვეყნად სუნთქავდეს
ან ერთი—არის არაკი.

მზე-მთვარის რაღა გიამბო!

ამბობენ უცხო რამესა:

შინა-ყმობასა უწევენ

მზე დღეს და მთვარე ღამესა!

ამირ. როგორ თუ?! მხეცო რას რომავ?

შინა-ყმადა ხდის ღმერთებსა?

თუ გაიგონა მზე ქალამ,

ცხვირს და პირს გაგიერთებსა.

მწეემსი. მაგაზე გეტყვი ამბავსა,

გეტყვი და რა სათქმელია!

მზე დაბნელდა და მთოვარეს

სინათლე გამოელთა.

ძველი კაცები გაერთხვენ,

სული განაბეს ლოცვითა:

მთვარემ მზე გადაგვიყლაპა,

კუჭი გაიძლო ცოდვითა!

ეს ძველი შუღლის ბრალია,

მისგლოდათ წადევებო,

მაგრამ თუ ძვა დას შენთქავდა,

გვიქირდა დაჯერებო.

ამირანი (შეძრწუნებული)

დიდება მთვარეს! შეყლაპა,

აბა, ძმამ ღმერთი დაია?

მწეემსი. რავა თუ ღმერთი? რას ამბობ?

ეგ ჩემი გამოცდია?
ღმერთი ღმერთია და მზე-მზე.
მე ვამბობ მონაქორებსა:
მზემ დასწვა, მთვარემ წააგდო,
დადიან შორი-შორესა.

ამირანი. (შემკრთალი)

წააგდო განა?! ეგ არის!
მზე დიდად-დიდი ღმერთია:
თვითვონ მკვდრებს აღდგენს სა-
მისი ნაბანას წვეთია. [მართ
ვაი-შენ, დევო ბაყბაყო!
ორ გზის მაცდინე შავადა:
ჯერ გადამკიდე კაცზედა,
მერე მზე-ქალას ავადა.
ორივე შემთხვევაშია
პირადოვნებას ვეყმე მე
და მით ორჯერვე სამსალა
მაკვლუნებელი ვიგემე.
მაშინ ვიყავი გმირთ-გმირი,
როს დავქროლაფდი აზატად,
როს ბედნიერობა სხვისი მე
მქონდა სასაქმოდ, სანატრად.
როს საკუთარი გულის თქმა
გულს შეესია ვნებადა,
ტრფობა და გაბატონება
მაჩნდა სიამოვნებადა,
მაშინ დაიქცა ჩემს თავზე
წყრომა ცისა და ქვეყნისა,
მაშინ მომადგა წვა-დაგვა
გამოუთქმელი ენისა!

მწყემსი. ტყვილა ადაბლებ შენ შენს
მზეს კი ადიდებ ღმერთადა [თავს,
ხალხს წამებულადა წამხარ,
ამირან, ერთი ერთადა!
შენში ქომაგი დაერდომილს
და დამდაბლებულს ეგულების
და დატანჯული რომა ხარ,
თვის სული შენთან ეხუთვის.
მითხარი, მოიხმარიე
ჩემი ხელი და გულია.
რითი გიშეელო, რომ ხალხი
კვლავ ანუგეშო კრულია?
შენს მოლოდინში იმასა
აგერ ამოდის სულია!

ამირანი. (უთითებს ხმალზე)

აქ მომითრიე ეკ ხმალი,
დაეკეთ ბორკილებს, ჯაჭვებსა.
გავალ და ხალხსა წაეიყვან,
აეაწეთენიებ ხრმალებსა.
ნიაფ-ღვარივით წავლეკავ
ხალხის მცარცვაეს და მქამლებსა;
ავლაგმავ უსამართლობას;
დავკლავ ძალ-მომრეობასა;
ჩემის ხელებით 'მევუკრავ
ტურფა თაიგულს ძმობასა;
მშვიდობასა და შრომასა!
აეუფრიალებ დროშასა!

(მწყემსი ებლაუჯება ხრმალს, მაგრამ ძვრას
ვერ უშვრება)

მწეკისი. ახლა სხვა დროში შევსულ-
ვართ.

რას იზამ სიმხნით, ხრმალითა?
სულ-ყველა სწავლას იძახის
და ფულს განთქმულებს ძალითა.
შორით თოფს ესვრიან, შენს
შუბს, ხრმალს,
შეგაშეშებენ ხელშია;
აღყას მოვარტყმენ—შიმშილით
ფერდსა გაუყრი ფერდშია!

ამირ. ხალხს იქით ძალა ვერ წაევა,
მას იქით იარაღები.
მე უნდ ვარჩინო თვით ხალხის
გახსნილი იარაღები.
გზა-კეალის უნდა ჩვენება
და აღღვება გულისა;
სულში ჩასახვა მიზანის
და მისი სიყვარულისა;
შევეჯგუფო, შევეკავშირო
უხრწნელად სამუდამოდა.
დაუსაბამო დროიდან
ურთიერთობა ლამოდა.
სად არის იგი მთა წმინდა,
ნეტარებისა უბანი,
კაცი ვერ შედის ვერას გზით
გულსა და სულ დაუბანი?
სადაც პირადი ყოველი
დაკარგულ-წაწყმედილია,
სადაც ერთობა, ტოლობა
და სიყვარული ტკბილია?

განქრეს ბარემლაც ეგ სისხლის
პურის მოყვანა, ჭამაცა;
უსჯულოებაა, მოწამე
არის მის მიწაც და ცაცა;
მოისპოს კაცზე კაცისა
გაბატონება, ძალობა;
გაწყალდეს შური და ჯიბრი
და მათი ავაზაკობა.
მე ჩაეუბერაე სულისა ხალხს,
თვის თავსა შევაგნებინებ
და აღელვებულ მის ტალღას
ნამდვილ გზას გავაგნებინებ.
აღელვებული ტალღაცა
იქუხებს, გადადინდება,
ქვეყნის ქალებს და ფერდოებს
სარწყავად მოეფინება.
აღორძინდება ბუნება
ოფლით ნაბანი ტურთადა.
მოვა და მოვა ნამყოფი
ბარაქით სამურადა.

(კიდევ ცდის მწყემსი, ნძრევას ვერ უზამს
ხრმალს)

ულონო კაცი გაწევი,
ხრმალსა უტაცე შენ ვადა,
მე ფეხში ხელსა წაგატან,
რომ მოვაწიო ხელადა.

(გაწევა მწყემსი, ამირანი კი გამოწევს)

მწყემსი (იყვირებს)

ვაიმე, გავწყდი! ნუ მომკლავ
შენის სულისა სამადლოდ!

ამირანო, (გაუშვებს ხელს)

წადი, სამატი მოიტა,
მოიტა, შვილო, საჩქაროდ:
გული აღელდა მოხუცის
ქვეყნის გულისთვის საღვაწოდ;
აღულდა, მძიმედ ატოკდა
საბედნიეროდ—საშავდლოთ!..
ორივე ერთია, როს მიზანს
ვერ იპყრობ სისხლ-ულვრელადა.
ვერ აისრულეგ საწადელს,
თვის მსგავსის დაუკვლელადა!
როდის იქნება, ეგ ბრძოლა
გადიქცეს შრომად, ტრფობადა,
რომ მგელი ცხვართან ბალახსა
სძოვდეს ძმად, თანასწორადა?
წადი და ასე ეცადე,
არ ამცნო იგი არვისა;
ყველაზე უფრო ფრთხილადა,
ყურს და ენასა ქალისსა.

(მოატანს ცაზე თვალს ვარსკვლავების «სას-
წორსა»)

ეს რასა ვხედავ? რას ნიშნავს
„სასწორი“ მაღლა ცაზედა,
როცა ის იყო ჩემს დროში
სულ ახლოს ქვეყანაზედა?

მწეკმსი. მაგის ქორებიც დადიან:
ვითამ ერთ კაცსა ძველათა
მეორე კაცის ფულები
—რამდენიც იყო—ემართა.
მოვახზე თვისსა მოვალეს

სთხოვდა და სთხოვდა ფულებსა,
მაგრამ მოვალე არცა კი
აპარტყუნებდა ყურებსა.

რომ მიეძალა, მიუგო:

ნეტა რა მმართვეს შენო?

მეშარტა, გადაგიხადე —

აწი, რაც გინდა, ქენიო.

— „სასწორ და სამართალზედა“

წამოდი, შამოიფიცეო

და მაშინ ფულის მოცემა

იქნება სწორი, მტკიცეო.

წავიღენ. წინა წაუღგენ

„სასწორ სამართლის“ მართლადა.

ჯოხი მოვანშეს მისცა და

კიდეც შეჭფიცა მაგრადა:

ფფიცავ „სასწორ ზ სამართალს“,

რაც მქონდა, შენსვე ხელშია

და თურმე ფული გახვრეტელ

ამა წინ-საბიჯგ ხეშა!

„სასწორ-სამართალს“ ეწყინა,

აეძღა მაშინ ცაშია.

უბრუნულობა გამრავლდა

იმის შემდგომად, ხალხშია.

ამირანი, არ სხმია ხალხსა საბრალოს

არც წვერი, აღარც უღვაში —

ზნეობა მისი უეჭვოდ

უნდ გაეტაროს ქურაში.

(მწყემსი წავა)

ბევრი ამბავი გავიგე

ახალი, გინდა ძველია:
გადაახლება უნდა ხალხს,
ამირან სანატრელია.

(შემოჯდება ჭანჭრაქა-ჩიტი პალოზე)
შენ, ჩიტო, ჩიტო-ჭინჭრაქა,
რაზედ შეგრი ჯავრს და ბნედსა?
უროს დაგიშვებ, დაგაქყლევ
პლოს, გიტისებ დედასა!

(დაუშვებს უროს პალოზე. ჩიტი გაფრინდება, პალო დაესობა)

ოჰ, ავი-სულის მახე ხარ,
შენ, ბილწო ჩიტო, ჭინჭრაქავ!
მეც მასჯევენებ ჩემსა თავს
და გულს მით უფრო მიხრაკავ.
რალა იმ წამში მიჩნდები,
როს ვაფ მფოვებ პალოსა?
მით ვახანგრძლივებ, ტიალო,
თაჯისუფლებას აღოსა.

ეკრავ უროს, პალოს ვამაგრებ,
ექაჩავ ბორკილებს, ჯაქვებსა
ისე ძალუმად, რომ მოსდის
სისხლი ფრჩხილებს ტოვალებსა.

(ისმის შორეული ყვირილი. იმძრევა კვლავ მიწა და ჩამოინგრევა ხაროს პირზე ლოდები. ხაროს კარი აიჭარება. მოდის მწყემსი, სამატი მოაქვს)

მწყემსი. ნუ მომდევ, ქალო უგნურო!
წადი, დაეგდე სახლშია.

ქალის სმა. საუ მივაქვს კაცო სამატი

სამწყვესურშია, მთაშია?

(მწყემსი დანახავს აკავებულს კარს ხარო-
სას და შეშინდება, შეკრთება)

ამირანო. (ხმა შიგნიდან)

თუ რომ ვიხსენი თავი მე,
ათ კაცზე გავცემ ერთ ქალას;
დანარჩენს დედას ვუტირებ—
ენას ჩაეუგდებ ტარტალას!

სევასტი გაჩეჩილაძე

(დასასრული)

ისტორია

ქართული სტამბისა და მწიგნობრობის ბეჭდვისა.

1625 – 1900

ევროპაში, გუტენბერგისაგან შემოღებულ სტამბის იარაღის მოგონების ცნობები, ერთად მალე მოიფინა, ახლად დაბეჭდულ წიგნების ცნობები მთელს ევროპას ელვასავე მოედო, ეს ცნობები ბალაკანის კუნძულზე მცხოვრებ სლავიანებმაც კარგად შეიტყეს. ჩვენშიაც გაიგეს, რომ ევროპაში სასტამბო იარაღი და წიგნის ბეჭდვაც მოუკონიათო. წიგნის ბეჭდვის ამბები შრავალთ სჯეროდათ, მრავალთათვის დაუჯერებელი იყო. ჩვენს დაუჯერებლობას მალე მოეღინა უებარი წამალი, ევროპის კათოლიკე სარწმუნოების მდიარებელთ მამათაგან ამის ცნობები საქართველოშიაც მალე მოიფინა, დაუჯერებელი ამბავი დასაჯერებელ ჰქვეს მით უფრო, რადგანაც მაშინ ტფილისში, კათოლიკის სარწმუნოების მდიარებელთ ეპისკოპოსის კათედრაც არსებობდა და კათედრაზე მათი ეპისკოპოსნი განაგებდნენ. ამ მოძღვართ შეოხებით სტამბის ცნობებს გარდა სხვაც ბევრი რამ საყურადღებო ცნობები გავრცელდა საქართველოში.

ქართველთ თუმცა ადრიღანვე შეიტყეს, რომ ევროპაში წიგნის საბეჭდი შემოიღესო, მაგრამ მათგან სარგე-

ბლობის ოცნება კი ჰაზრათაც არ მოსდიოდათ. გუტენ-
ბერგმა 1455 წ. გამართა თავის პირველი სტამბა, ამის
შემდეგ მალე სლავიანთ ტომებმაც იწყეს დამართვა. ამ
დღად საქმეს სომხებმაც დროით მიიქციეს ყურადღება,
ამათ 1557 წ. ვენეციაში, გაჰართეს სომხური სტამბა,
ამის ამბავმაც მოაწია საქართველოში, ამანაც არა მცირე
მნიშვნელობა იქონია ქართველებზე. 1564 წ. რუ-
სებმა გამართეს მოსკოვის პირველი რუსული სტამბა. ეს
ამბავიც მალე შეიტყვეს ქართველთა, მიგცნენ სტამბის
ნატვრას, მაგრამ მოხერხება კი ერთობ უძნელდებოდა.
საქართველოში სტამბის გახსნის ნატვრას და საქმეებს ის
გარემოებაც უფრო აფიქსებდა, რადგანაც როდესაც ეს
შესაძლებელი საქმე ევროპაში გაბრწყინდა, სწორედ იმ
დროს, საქართველოსთვის კი დადგა შავი და ბნელი
დღეები, იმ დროს იწყეს ჩვენს თავზე მუჟაღმან მტრებმა
ნაფარდობა და პარპაში, აქ სტამბის გახსნისთვის აღარა-
ვის სცალოდა. ამ დროს საქართველო განცალკევდა ნა-
წილ-ნაწილ, დაიყო შტოებათ, სახეუობათ, ჩვენდა სა-
უბედუროდ, გარეშე მტერთ გარდა, თავით ქართველთაც
იწყეს ერთმანერთში მტრობა და ბრძოლა, ხშირად მთა-
ვარი მთავარს ებრძოდა, სახლიშვილი სახლიშვილს, ხეობა
ხეობას, მთა მთასა, ბარი ბარს, ქართლი კახეთს, იმერე-
თი თვის სამთავროებს და ყველა ესენი კი ერთმანერთს.
ყველა ამებით კარგათ სარგებლობდა ჩვენს გარშემო
მყოფ მაჰმადიანები. მათი მახვილი სასტრუკათ გვესებოდა
გარს, შინაურ მტრობას მაინცა და მაინც დიდი შესა-
ძლებელი ზარალი არ მოჰქონდა, რაც იყო და რამაც მო-
გვიღო ბოლო, ეს იყო გარეშე მტერთაგან მოწოდული
ძალა. გარეშე მტრებთა ბრძოლით ქართველთ ისე გაუ-
ხდათ საქმე, რომ სტამბის გახსნა კი არა და სიცოცხლის
მფარველობაც კი უჭირდებოდათ.

მრავალნი ჰკვირობდნენ და ჰკვირობენ კიდევ, რომ საქართველოში, სტამბის არსებობის ცნობებმა ერთობ გვიან მოაღწიაო, ქართველებმა სტამბა ერთობ გვიან გახსნესო. ვინც ჩვენს წარსულს დააკვირდება, იმას ეს საკვირველად არ დაუშთება თუ საქმეს დავაკვირდებით და შევადარებთ ქართული სტამბის და წიგნის ბეჭდვის საქმეს რუსებისა და სომხებისაგან დახსნულ სტამბებთან რიცხვს, ეს მაინცა და მაინც შორი-შორს არ გამოვა, სულ 65 წლის განსხვავებას შეადგენს, პირველი ქართული სტამბა 1625 წ. რომში იქმნა გამართული, 1626 წ. ქართული ანბანის წიგნაკაც გამოიცა. ასე და ამ გვართ, ჩვენ ვხედავთ, რომ გუტენბერგმა ევროპაში 1455 წ. გახსნა პირველი სტამბა, სომხებმა 1557 წ. ვენეციას, რუსებმა 1564 წ. მოსკოვს და ქართული სტამბა ქართველთ ლათინის წეს-რიგის პატრებმა 1625 წ. გახსნეს რომში. ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველთ შორის სტამბის გახსნის საქიროება XVI საუკ. დამლევსვე გამოითქვა, ეს გამოთქმა პირველად ლათინის წეს-რიგის პატრებისაგან დაიძრა, ამის ნატვრა მათ ქართველთ დიდებულთა და მეფეებსაც მოახსენეს. მათი მოხსენება ყველას ესიამოვნა, XVII საუკ. დამდეგს, რომში მათგან მიწერ-მოწერაც გაიმართა, პაპს ავედრებდნენ საქართვეოს მფარველობას, რომში ქართული სტამბის დაარსებას და წიგნების ბეჭდვას. ასეთს ნატვრას არამც თუ უცხო ქვეყანათა „პრაპაგანდოს“ ძმები და მამები აღგნენ, არამედ ყველა იმ დროის სხვადასხვა ორდენის ძმანი და მამანიც, ყველას დიდი სიბრალული ჰქონდა აზიაში ქრისტიანობის მფარველ საქართველოსი. ნამეტურ პატივით უმზერდენ პაპი და მისი კარდინალები.

ერთის ლათინის წეს-რიგის პატრისაგან ასეთი ცნობა

არის წარდგენილი პაპის წინაშე ქართველებს შესახებ:
„მთელს აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან მეფენი და
ერნი მძლავრის მუსულმანებისაგან დაეცნენ, დაეცა თვით
ვიზანტია, მაგრამ საქრისტიანი საქართველო, რომელიც
შვე ზღვის და კასპის ზღვის შუა სძევს და რომელ ქვე-
ყნის ხალხნიც განთქმულნი არიან ქრისტიანობის მფარ-
ველობით, დღევანდლამდე შეინახეს თავიანთი საკუთარი
მეფობა, მთელს აზიის დაცემულ ქრისტიანებს ესენი შეე-
ლიან, ამათ მეტი მათ მფარველი, პატრონი არავინა
ჰყავსთ, აზიაში ქართველთ დიდი ამაგი, დიდი შრომა მი-
უძღვით ქრისტიანობის მფარველობისთვის, კაცკასიის ერთ
შორის სადმე თუ ქრისტიანობა ბრწყინავს, სადმე თუ მი-
სი შუქი ანათებს, ამ შუქის სინათლის მიმცემნი ქართვე-
ლები არიან. ასეთ ღირსეულ, ასეთ თავდადებულ ერთა-
თვის საჭიროა სტამბის გახსნა, წიგნების ბეჭდვა და თქვე-
ნის უწმინდესობის მფარველობა, რადგანაც მათ შორის
არა მცირედნი სცხოვრობენ ისეთნიც, რომელნიც ჩვენს
სარწმუნოებას აღიარებენ“. ასეთი ცნობებით აღესილი
წერილები მისიონერს მარიოს მაჯის, სტეფანე პაულინს
და ნიკიფორე ირპახსაც ხშირად უგზავნიათ პაპის წინაშე
და დიდათ ცდილან ქართული სტამბის გახსნას, ამათს
ასეთს დიდს ნატვრას თვით მათივე საქმის ფაქტები გა-
მოაჩენენ. ამათზე ბევრათ წინეთკი სხვა მისონერებსაც
უსაუბრია და უშრომნიათ რომის წინაშე ქართული სტამ-
ბის გახსნის საჭიროებისათვის.

მხნე მქადაგებელთ მეოხებით რომის უმაღლეს სამ-
ღვდელოების წინაშე ძრიელ უადვილესად დაიბადა ჰაზ-
რი ქართული სტამბის გახსნის შესახებ, ბევრის საუბრის
და კამათის შემდეგ უკვე გადაწყდა ქართული სტამბის
გახსნის კითხვა და ყველა ხარჯი იკისრა პაპის გამგეო-

ბამ. ამ საქმეს დიდათ ხელს უწყობდენ ზემოთ ხსენებული პირები: მარიოსი, სტეფანე და ნიკიფორე. ამათ შეადგინეს ქართული ანბანი, მათის თაედარიგითვე ჩამოასხეს ქართული ასოების ყალიბები, ამათის ზედამხედველობით დაარსდა სტამბა, ამათვე შეადგინეს და დასწერეს ყველა ის წიგნები, რაც-კი საქიროდ დაინახეს დასაბეჭდათ. 1625 წ. უკვე გამოცხადდა ცნობა, რომ პაპის „უცხო სამქადაგებლო ძმობის“ თავოსნობით და პაპის მფარველობით რომში ქართული სტამბა ფუნქციონებო. ამ დროს პაულინი, მარიოსი და ნიკიფორე რომში იქმნენ მიწვეულნი, მათ მალე მოაწყეს სტამბა, მის გამგეობა თვით იკისრეს და 1629 წ. უკვე ქართულ იტალიურ წიგნიც დაბეჭდეს. პირველად რომში დაიბეჭდა ქართული ანბანი—ლოცვებით, ეს ლოცვები საქართველოს კათოლიკეთათვის იყო საქირო, რადგანაც ლათინის ბერებს ძრიელ უჭირდებოდათ მრევლისთვის ანბანის და ნამეტურ ლოცვების გადაწერ-გადმოწერა. იმ დღიდან ვიდრე 1800 წლამდე, რომში ქართული წიგნების ბეჭდვა არ მოსპობილა. ანბანსა და ლოცვებს მოჰყვა „ქართულ იტალიურ სლავარი“ შედგენილი სტეფანე პაულინისაგან ნიკიფორე ირბახის დახმარებით და დაბეჭდილი 1629 წ. რომსვე. აი თვით წიგნის სათაურიც, რომელიც მოგვყავს შეუცვლელად.

Diftionario giorgiano
e Italiano. Composto da Stefano Paolini con-
l'aiurio del M. R. P. D. Niceforo Jrbachi.
Giorgiano, Monaco di S. Bafilio.
ad vso de' Missionarii
della Sagra Congregatione de Propaganda fide.

გამოცემა In. Roma,

Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. fide.

CICDC XXIX=1629

Con licenza de' superiori.

ამ სათაურის მეორე გვერდზედ მოხსენება არს დაბეჭდილი თვით წიგნის შესახებ. მეხუთე გვერდზედ წინასიტყვაობა იწყება, რომელიც შედგენილია „პროპაგანდოს“ ძმებისაგან, რომ ეს „ქართულ-იტალიური სლავარი“ იკერძელთ სსსარგებლათ აქუტდებათ. წიგნის დასაწყისი ასე იწყება:— „Alfabeto Giorgiano“. ამას მისდევს ქართული ანბანი, ანბანის შემდეგ სიტყვები იწყება, სიტყვებზე მიწერილია ქართული ასოებ-თ ეს სიტყვები, რომელიც თავის წერტილებითვე მოგვყავს აქ:— „:ლქსა: . აბრ-გა: . ფრანსა:“ ქართულ ასოებს გვერდით ლათინური ანბანი აქვს დაბეჭდილი, იგი ხსნის ქართულ სიტყვებსაც, გვერდზედ ლათინური სიტყვებიც აქვს მიბეჭდილი. ამ სიტყვების შემდეგ ქართული ასოები ლათინურის ასოებითაც არის დაბეჭდილი, რომ მისიონერებს გაადვილებოდათ ქართული ენის შესწავლა. წიგნი შეიცავს 128 გვ. თითო გვერდზედ დაბეჭდილია 18—19 სიტყვა, ყველა ქართულ სიტყვას თავის თარგმანიც აქვს. თავის დროის კვალით ეს წიგნი საკმარის კარგს ქალაქდზედა დაბეჭდილი, ასეთი ქალაქი მაშინ-კი არა და XVIII საუკ. იშვიათი იყო საქართველოში. „სლავარს“ მოჰყვა ქართულ-იტალიურ გრამატიკის შედგენა, რომელ გრამატიკის ბოლოს ქალდეური, არაბული და ებრაული ასოებიც არის მოთავსებული. გრამატიკას შედარებითი კილო აქვს მიცემული. უნდა ვსთქვათ, რომ იმ დროის კვალით ეს შრომა ჩვენ ერთობ დიდს სამეცნიერო შრომით მიგვაჩნია,

დიდს შრომას გარეშე, ამ წიგნის დაბეჭდვა მაშინ დიდს ფულს, დიდს ხარჯსაც მოითხოვდა, რადგანაც იგი ვრცელი ტომია. ეს „ქართულ იტალიური გრამატიკა“ მისიონერს ნიკიფორე ირბახს შეუდგენია და გამოუციათ მხოლოდ 1670 წ. რომს, ვინ გამოსცა, თვით ენერგიულმა მისიონერმა ნიკიფორემ, თუ სხვამ?—ეს არ სჩანს, ვინ იცის იქმნება იგი ამ დროსაც კაცხალი იყო. აი თვით ამ წიგნის სათაურიც, რომელიც წიგნიდამ შეუცვლელად მოგვყავს აქ:

Syntagma fon hingvarim orientalium quae in georgiae regionibus au'diuntur Liber primus Complectans Georgianae, feu Ibericae vulgaris linguae Institutiones gramaticas Authore D. Francisco-Maria Maggio, clerico regulari, Panormitano. Romae,

Ex Typographia sacrae Congratinis de Propaganda Fide M. D. C. LXX 1670 წ. Superiorum permissu.

ამ შრომიდამ ნათლად სჩანს, რომ ნიკიფორე ირბახი დიდი შრომის და ენერგიის მისიონერი უნდა ყოფილიყოს. წიგნის გვერდთა რიცხვი შეიცავს 400 გვერდს, დაბეჭდილია საწერ მთელ თაბხიან ქალაღღზედ. ამ წიგნებს გარდა ხსენებულ პირებს სხვა წიგნებიც უბეჭდავთ, მაგრამ ჩვენ ამ წიგნების არაფერი ვიცით. 1733 წ. ამავე სტამბაში გამოსცა პატრმა ტულუკაანთ დავითამ „საქრისტეანო მოძღვრება“ რომის ქართველ კათოლიკეთათვის, შემდეგ ეს „საქრისტეანო მოძღვრება“ მეორეთ 1793 წ. იქმნა გამოცემული და მესამედ 1800 წ. მესამე გამოცე-

მაში მღვდელს ახალციხელ ბაღინაშვილსაც მიუღია მონაწილეობა. 1741 წ. ამავე სტამბაში გამოცა პატრიატულუკანთ დავათამ პატარა „საქრისტიანო მოძღვრება“ მოკლედ დარიგებული მარტვილთათვის. დაიბეჭდა წმიდარომის ქალაქს, სასწავლოს შინა, რომელსაც ქართულათ ჰქვიან „პროპაგანდო ფადე“ მთავრობასა ბენედიქტე XII რომის პაპისა 1741 წელს. გამოცემის ხარჯი პაპის ყოფილა. ქართული ასოების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ იგინი კარგათ ჰხატევენ ქართულ ანბანის სახეს თავის მოქარგულობით. ასოების ზომა დღევანდელის ასოების შეთქმესმეტე ნომერს უდრის. უნდა შევნიშნათ, რომ „სლავარში“ ნახპარია ძველი ქართული მართლ წერის ნიშნები, სამ-სამი წერტილი ჯვარედინათ, რის ხმარებაც XVI საუკ. საქართველოში მხედრულს ხელთ-ნაწერებში წინ წავიდა. ქართულის გრამატიკიდამ კა ეს გამოდევნილია, აქ ნახმარია მართლ წერის ყველა საგრამატიკო ნიშნები. ასე რომ ამის მზერით კაცი განცვიფრდება, პირველად ლათინის ბერებმა შემოიტანეს ეს ნიშნები ჩვენში, პირველად ამათ იხმარეს ქართულს წიგნებში. XVII საუკუნეში-კი არა და ამ ნიშნების ხმარება ქართველებმა თვით XVIII საუკუნეშიაც არ იცოდენ. ამ გრამატიკაში ნიშნებიც საოცარის სიფრთხილით არის ნახმარი, არსად კაცო მათ უადგილობას ვერ შენიშნავს, ყველგან რიგზე არიან დანიშნულნი.

უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველ ერის ისტორიაში, პირველ ქართულ სტამბის გახსნა 1709 წ. კი არ უნდა მივაწეროთ, არამედ 1625 წ. რომში, როცა პაპი ურბანუს მერვე საქართველოს მფარველი გახდა, როცა საქართველოში მათი მქადაგებლები გაჩნდენ. ჩვენ; 1626 წ.

უნდა ვიანგარიშოთ ქართული სტამბის გახსნისთვის. რიგია, რომ ასეთ დღეს საგანს, ძვირფას მხარეს ჩვენის ისტორიისას, სრული ჯეროვანი ყურადღება მიექცეს, ოდესმე რომში პირველ ქართულ სტამბის დაარსების სახსოვრად ვიდღესასწაულოთ კიდევ, მთელს ევროპას ვამცნიოთ, რომ პირველი ქართული სტამბა როდის და სად გაიხსნა, ამასთანავე აინუსხოს ისტორია იმ განწყობილების, პატივისცემის და სიბრალულის, რაც კი ჩვენს მეფეებს და პაპებს შორის ყოფილა დამკვიდრებული. ამ ისტორიისათვის რომში ძრიელ ბევრი მასალები აღმოჩნდება, ამ მასალებიდან კარგათ გამოჩნდება, თუ რომის ტახტმა რა განძრახვით გახსნა რომში ქართული სტამბა.

რომის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობებმა საქართველოშიაც მალე მოაღწიეს, ჯერ ქართველთ დაბეჭდილი წიგნები არც კი ენახათ თვალით, რომ სიტყვით ესმოდათ: რომში, პატრებს ქართული წიგნები დაუბეჭდიათ. ეს თქმულება მალე გამართლდა, ლათინის პატრებმა ქართულად დაბეჭდილი წიგნები მალე შემოიტანეს საქართველოში, ეს ნაბეჭდი წიგნები ოთხსავკუთხიგ მოჰფინეს, ყველა ქართველი განკვირვებულ იყო ასეთის საოცარის საქმისაგან, მრავალთ იწყეს თვალის გახილება და ირგვლივ ფხიზლათ მზერა. იმ დროის ქართველთ ხშირად უსაუბრიათ სტამბის და წიგნის ბეჭდვის საქიროებაზე, მაგრამ მოხერხებით კი ვერ მოუხერხებიათ, შინაურს და გარეულს მტრობას და გარემოებას ხელი შეუშლია მათთვის, ხოლო რაც შეეხება სტამბის გახსნის საქიროებას და ცნობებს, ეს საქართველოში უპირველესად რომიდან შთამოღებია, ასე რომ ჩვენი სტამბების ისტორიის სიღიაღე რომიდან იწყება და ამ მნიშვნელოვან დიად საქმის წარმომადგენლებათ მარიოს მაჯი, ნიკოლოზ

• ირბახი და სტეფანე პაულინი იგულისხმებიან, ესენი არიან ჩვენი წარმომადგენელნი, ამ მოძღვართ მოქმედება და სახელები ანათებენ ჩვენის ბექტდვის ისტორიაში. ოდესმე თუ ქართულს ან ევროპიულს ენებზე დაიწერა ქართული ბექტდვის ისტორია, იქ ეს პირები მაშინ უპირველეს ადგილს დაიკავებენ.

ამ მქადაგებელ მოძღვრებთა შესახებაც ვიტყვიტ მცირედ რამეს: ზემოხსენებულ მოძღვარ მისიონერებში გარდა ნიკიფორე ირბახის ყველანი ტომით იტალიელნი იყვნენ, იგინი ეკუთვნოდნენ პაპის „უფსხათა სამქადაგებელთა კმობას“, რომელსაც მათებურათ „პროპაგანდა ფიდე“ ეწოდება. ესენი აღრიდგანვე იყვნენ აზიის ქვეყნებში ნაფალი, შემდგომ მოგზაურობის იგინი დაემკვიდრნენ საქართველოში. აქ მათ კარგა ხანს იცხოვრეს, გაიცნეს საქართველოს კუთხეები, ხალხი, ენა, ისტორია სხვა-და-სხვა პირობები და ბოლოს ამ ხალხისთვის ცდა დაღწეას მიეცნენ, უკანასკნელ მათის მეოხებით რომში ქართული სტამბაც გაიხსნა. ამ სახელოვან მისიონერების ცხოვრების წელნი 1650 წლებამდე სჩანს, შემდეგ კი ისობა მათი სახელის მოხსენება. საქართველოში მათი მოსვლა შეეხება 1615 — 1617 წლებზე არა უგვიანეს. სტამბის გახსნის შემდეგ ესენი მიხმობილნი იქმნენ რომში, რომში მისულთ ქართველთ ერს მარტოთ სტამბის გახსნა და წიგნების ბექტდვა არ აკმარეს. ამათ მოხსენება მიართვეს პაპს და ითხოვეს „პროპაგანდაში“ ქართული ენის კათედრის დაარსება და საყოველთაოდ იქ ქართული ენის მცოდნე პროფესორის ყოლა. პაპი თანხმა გახდა ამის და მალე იქმნა უმაღლეს სასულერო სასწავლებელში ქართული ენის კათედრის დაარსება, მასზე პროფესორათ დადგენილ იქმნენ თვით ეს მოძღვარნიც, რის მეოხებით რომილამ ესენი

საქართველოში ველარ დაბრუნდნენ. იქ ღარჩინენ, იქ მო-
ღვაწეობდნენ ჩვენის გვარის სასარგებლოთ, ჩვენის წარ-
სულის მამა-პაპათ ძეთ გუნების განსანათლავათ. ქართულ
ენის პროფესორებთ რიცხვი რომში თვით მეცხრამეტე
საუკუნის დამდეგამდისაც კი არ მოსპობილა. უკანასკნელ
დროს, ე. ი. 1800 წ. რომში, პაპის „უცხო ქვეყანათა
სამქადაგებელთ“ ენის კათედრის უფროსად ახალციხელი
მღვდელი გრიგოლ ბაღინაშვილი იყო, რომელიც აგრე-
თვე სომხურ ენის პროფესორათ იგულისხმებოდა.

საშუალო საუკუნოებიდამ, ევროპაში, კათოლიკის
სარწმუნოებისათვის იწყება ათასნაირი სარწმუნოებრივი
ბრძოლა და კამათი. სასტიკს კაშაის რეფორმაციებიც
მოჰყვა. იმ დროს, კათოლიკის ეკლესია დიდს განსა-
ცდელში იყო, მას დიდი გასაჭირი ადგა, მაგრამ რომს ამ
გაქარვების დროსაც კი არ დაუვიწყნია საქართველო და
ქართველი ხალხი, აღმოსავლეთის ხალხებთ შორის საკმა-
რისი ზედამხედველობა ჰქონიათ ქართველობაზე მიპყრო-
ბილი, ქართველთ სასარგებლოთ იგინი ფულსაც საკმა-
რისად ხარჯავდნენ. ეს დიდათ საყურადღებოა და მასთან-
ვე პატივ საცემი. ეს ისტორიული მშვენება ჩვენის ისტო-
რიისა მომავალში იქამდის დიდებით და სხივოსნობით
შეიმოსა, რომ ქართული წიგნების საბეჭდი სტამბები რო-
მის სტამბის მიბაძვით ვენეციას, ფრანკას და კონსტან-
ტინეპოლსაც იქმნენ დაარსებული, სადაც ქართველთ
კათოლიკის ბერებისაგან აღიბეჭდნენ მრავალი სასარ-
გებლო ქართული წიგნები. უნდა ითქვას მოკლეთ, რომ
თვით XVIII საუკ. ვახტანგ მეფისაგან გახსნილს სტამბის
წინამორბედათაც ზემო ხსენებულ რომის სტამბა უნდა
ჩაითვალოს.

ქართველ სამღვდელოებს პატრების მოქმედება

თვალ წინ სარკესავებ დაუდგათ და XVII საუკუნის ბოლოს, რალაც ბედზედ, ვალახიაში ყოფილა ერთი ქართველი ეპისკოპოსი, რომელსაც კარგათ შეუსწავლია სლავიანთ წიგნების ბექდვის საქმე, ამას მსწრაფ მიუქცევიან ყურადღება ქართულს ენაზე წიგნების ბექდვის შემოდებისთვის. მას დიდი ნატვრა მისცემია საქართველოში ქართული სტამბის დაარსებისთვის, ამიტომ ამ მღვდელ მთავარს საქართველოში მიწერ-მოწერა გაუმართაჲს და რჩევა, რომ ღროა, თფილისში, ქართული საბეჭდო სტამბა დაეაარსათო. ამის თანხმანი მალე გამხდარან ქართველთა დიდებულნი და წერილიც მიუწერიათ, რომ ძრიელ კარგი იქნება, თუკი ქართველები ამას მოვახერხებთო. ამ განძრახვის მეთაურათ ვახ. მეფეს სთვლიან, მაგრამ ეს არ არის სწორი, ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ზემო ხსენებულ ეპისკოპოსს და ვახტანგ მეფეზე ბევრათ აღრე სტამბის გახსნის შესახებ საუბარი არჩილ მეორესაც ჰქონია, რომელიც მოსკოვში კარგა ხანს სცხოვრებდა, გარემოებამ ამას არ მისცა შემთხვევა სტამბის გახსნის, მისი საქმეები მრავალნაირათ დაიხიანჯა, მხოლოდ შემდეგ ღროს, — ამის ნატვრა ვახტანგ მეფემ შეასრულა ზემოხსენებულ ეპისკოპოსის ღწვიით და ქადაგებით.

ბევრის მიწერ-მოწერის შემდეგ, ზემოხსენებულ ეპისკოპოსს ვალახიაში ჩამოუსხმევიანებია ქართლი ასოები, ამ ასოების ნიმუშები საქართველოში გამოუკზაენია, შემოუთვლია: „ნასკეთ ეს ასოება და თუ მოგეწონებათ, მასინ დასთანხმდით და თქვენც მიიღეთ, თუ არ მოგეწონებათ, მასინ უარი სთქვათო“. ასოების მიღებისათანავე ქართველთ დიდათ მოეწონათ, ამათ ეპისკოპოსს თანხმობის წერილი მისწერეს, დაავალეს შრომის მიღება, ყველა იარაღის მოპოვება, მკოდნე ოსტატების და ყველა მათ სა.

ქართველოში გამოგზავნა და სტამბის დაარსება. ქართველ ეპისკოპოზსაც დიდათ ესიამოვნა ესეთი ნატერა, მეფის ვახტანგის ბრძანება უმაღლ შეასრულა, მაღლე იშოვნა ოსტატი კაცები, მოიპოვა ყველა სასტამბო იარაღი, ჩამოასხმევინა ქართული ასოების ყალიბები, ყალიბებს მოჰყვა თვით ასოების ჩამოსხმაც და უკანასკნელ მეფის ვახტანგის და ლეონ ირანთა მსაჯულის ხარჯით საქართველოშიაც გამოგზავნილი. ოსტატებთ შორის ოთხი კაცი ყოფილა ხელოსანი, ერთი მბეჭდავი და სამიც ამომწყოები, ერთი ამათგანი მიხაილი უფროსი ყოფილა. ჩვენის ჰაზრით ეს რიცხვი უნდა შეეხებოდეს 1707 წ. არა უგვიანეს, რადგანაც 1709 წ. თფილისში უკვე გამოიცენ ქართული წიგნები. ვიდრე სტამბა დაარსდებოდა, მინამდის თფილისში დაფუძნებულ იქმნა ქართველთ მწიგნობართ გუნდი, რომელ ბრძენთაც მუშაკობა იწყეს ქართულ სამღრთო წერილის განხილვის, ბერძულს დედნებთან შედარების და საბეჭდათ მომზადების. ვახუშტი და ვახტანგი-კი ისტორიულ, გეოგრაფიულ და სხვადასხვა მასალების შეკრებას მიეცნენ. ამათ თავიანთი შრომა შემდეგ დროებში რუსეთში დაამთავრეს. ერთი ამ მშრომელთაგანი ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონი, ორბელიანი ყოფილა. 1709 წ. გამოცემულს „საქმე მოციქულთა“-ს ბოლოს აი რა გვარი შენიშვნა არის მიწერილი: — „რადეს განაგებდა საქართველსა მისწული კეთილ მარწმუნე მეფის არჩილის და სასულგანის მეფის გიორგისა და ბატონის ლეკანისა ღეთის მოყვარე, განათლებული ვახტანგი, გულ მოიდგინა და მოიღო სტამბა კალახეთით, რომელ არ რადეს ყოფილიყო საქართველში, ხელთ წერაში ჩვენა სამღრთონი წერილნი განრეყნილიყო, და მე, დედის მისწულსა ამა მონაზონს ნიკოლოზს (ორბელიანს) მიბრ-

ძანა წიგნების გასწორება და განხილვა. დადას ჭირათა, გუბ-
ქნთ სამოციქულოთ შემწეობითა, სიტყვა და ასო მეტ ნაკ-
ლები გაკმართე და ესე სამიქუელი არც ერთ ენაში არ იყო,
სიადილისა და ადრე პოპნისათვის ახლად მე გაკვეთი და თუ
გულის ხმა უოფ, დაად ადვილია და ამის სწავლება სამიქულის-
თვის, — იქ იძიე, ვინც ჩემი ნაშრომი წიგნები ნახათ, ღვთის
სიყვარულისათვის, შენდობას მიბრძნებდეთ, მე დადათ შემე-
წევის და თქვენ უსრუნიველ იქნებით“. ამავც წიგლს დაიბე-
ჭდენ „დაუჯდომელი“ 1000 ც. პატარა ლოცვანი 1000 ც.
1710 წ. გამოიცა „ქაშნი“ 450 გვ. ბოლოს მოხსენებუ-
ლია: — „ქაშნი, აწ ახლად დაბეჭდილი ქართულს ენასა ზედა,
ქაშსა ამაღლებულისა და სასკლოკანისა მეფისა, უფლისა ქაი-
ხოსროსა, წარსაგებულათა და საფასითა ბატონიშვილის უფ-
ლისა ვახტანგისა, გაიმართა ხელათა ნიკოლოზ მკვდელ-
მონაზონის ორბელიშვილისათა და მიხეილ სტეფანეს ძის
ოგარო ვლახელისა ხელათა“. სხვა წიგნებზედაც ესევე ნი-
კოლოზ მღვდელ-მონაზონი აწერს, რომ მე გაი-
მართეთ. ზოგი წიგნები სხვებს გაუმართათ, მეთაურო-
ბა-კი ამას სტერია. შემდეგ ეს მღვდელ-მონაზონი
თბილელათ იქმნა აპყვანილი. 1709—1713 წლე-
ბამდე თფილისში დაიბეჭდენ შემდეგი სასულიერო
შინაარსის წიგნები: ზოგი ორჯერ სამჯერაც გამოიცენ:
კონდაკი 500 ც., ზატკი 500 ც., ქაშნი, მეორეთ 500
ც. სამოციქულო მეორეთ, დავითნი, სახარება მეორეთ,
ვრცელი ლოცვანი, მცირე ლოცვანი მხედრულათ, ტი-
ბიკონი, კურთხევანი, პარაკლიტონი, სადღესასწაულო,
მარხვანი, ძილის პირნი და ზოგიც სხვა წერილი საეკ-
ლესიო წიგნები, ზოგი მხედრულის ასოებით და ზოგი
ხუცურათ. ზოგიერთს გამოცემებს პირველს ფურცელ-
ზედა, ზოგს ბოლოს, საქართველოს სამეფო გერბი ახის,

ზოგზე დახატულია მეფე ლეონ ირანთა მსაჯულო ე. წ. მსაჯულის
ვახტანგ მეფისა, რომელიც სპარსეთში სცხოვრებდა, იქ
მთელის ირანის მსაჯულათ ირიცხებოდა. დიდი შესანიშ-
ნავი ჭკვიანი კაცი იყო. იგი შეერთებულ იქმნა შუას სა-
რწმუნოებასთან, მაგრამ საიდუმლოთ-კი კათოლიკობას
აღიარებდა, ზიარებას სპარსეთში მყოფ ლათინის ბერები-
საგან იღებდა. ამან განუზიარა მოგზაურს მისიონერს იე-
ზუიტს პოლონელს კრუსინსკის, რომ მე კათოლიკის სა-
რწმუნოებას ვაღიარებ ჩუმათაო. ასეთი დიდებული მეფე-
ნი ქართველით ხშირათ არ გვყოლია. ეს მეფე საქართვე-
ლოს სამეფოს საქმეების გამო სპარსეთში სცხოვრებდა,
შაჰის დავალებით მუსლიმანობას აღიარებდა, მაგრამ გუ-
ლით-კი ნამდვილი ქრისტიანი, ქართველი იყო. ეს მეფე
სპარსეთიდან დიდათ ეხმარებოდა საქართველოს, როსტომ
მეფისავე, სპარსეთიდან ეს საქართველოს დიდს მფარვე-
ლობას უწევდა, თვით !:ტამბის გახსნასაც ეს დიდის სია-
მოვნებით მიჰკვებებია, სპარსეთიდან დიდი დახმარება მი-
უცია ამ საქმისთვის, ყველაზე მეტათ მას სიამოვნებია, რად-
განაც სპარსეთში მყოფ ლათინის პატრებისაგან მას კარგად
სცოდნია მნიშვნელობა ტამბის გახსნის და წიგნების ბე-
ქდვის, მისის დახმარების, პატრონიების და საქართველოს
მფარველობის სამახსოვროდ, ვახტანგ მეფესაც ლეონ
ირანთა მსაჯულის სახე წიგნებში მოუქცევია, ლეონ
ირანთა მსაჯული სკამზედ ზის, ხელში ქრისტიანულის
ჯვრით გაკეთებული ყაპარჯენი უჭირავს, გვერდზედ და-
ხატულია ბაგრატიონების გვირგვინი, ირგვლივ ხუცური
წარწერა აქვს.

იმ დროის ქართველთა, სამღრთო წერილს გარდა
საერო მწერლობასაც მიაქციეს ყურადღება, სამართლიენ
მოვალეობის აღსრულებას მოჰკიდეს ხელი და „ვეფ-

ხის ტყაოსნის“ ბექტდვაც განიძრახეს. შეუდგნენ „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის სამზადისს და 1711 წ. უკვე დაიწყო ბექტდვა ისე, რომ 1712 წ. „ვეფხისტყაოსანი“ ცალკე წიგნათ გამოიცა. ამ ძვირფას საუნჯის გამოცემას ზოგი სასულიერო პირნი წინ აღუდგნენ. „ვეფხისტყაოსნის“ ჰაზრებს სამეძაოთ სთარგმნიდნენ. ამიტომ ამ წიგნის შინაარსის გასაცნობად ვახტანგ მეფემ ახსნა დასწერა, რუსთველის ჰაზრებს ძეძაობა მოაშორა. ამის ახსნა „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოშია მოთავსებული. თვით „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოს დაბეჭდილია ორი ტაევი, რომელიც მიუწერ და მიუბეჭდიათ იმ დროის მწიგნობართ ქართველთ.

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველს გვერდზედ მოყვანილია შემდეგი: „ვეფხისტყაოსანი“ აწ ახლად დაბეჭდილი ქართულსა ეხსნა ზედა, უამსა ამაღლებულისა საქართველს მშურობელისა, უფლისა ვახტანგისა, შრომითა და წარსაგებულთა მისიკე მშურობელისათა, გამართა სეღითა სელმწიფის კარის დეკანოზის შეიღის მიქელისათა, ქალაქ თფილისს, ქრისტეს აქეთ 1712 წ. დასაბამითგან ვიდრე აქამოდე 7220“. მეორე გვერდზედ მოთავსებულია ლექსი პატრივად ბაგრატიონთ შთაშობავლობის შესახებ. მესამე გვერდზედ მოთავსებულია შემდეგი:— „მადიდებელი წმიდისა სამებისა მე გე რტომობით, ძირ მოდგმობით დაკითხანძნ, მის ძემან სასხელ განთქმულის მეუფის ვახტანგისამან, ძმისწულმან ჭებულის არხილისამან და დიდათ ჰატონისის ლეკანისამან, მშურობელმან საქართველსამან, ვახტანგ — მოკიეგანე მესტამბე კლახეთით და გავაკეთე სტამბა სახსრად სუფთა წინათქმულთა მეფეთასა, მძმისა და დედისა ჩემისა გურკელის ასულისა თუთასათვის, საღსინებულად სუფისა ჩემისა და ჩერქესის ბატონის ასულისა დედოფლისა რუსუდანიისა და მე-

თა და ასულთა ჩვენთა აღსაზრდელათ“. მეოთხე გვერდზედ დახატულ და?ეკდილია სურათი ვახტანგ მეფისა. „ვეფხისტყაოსნის“ უკანასკნელ ტაევის შემდეგ მოთავსებულია შემდეგი ორი ტაევი, რომელიც მოგვყავს აქვე, რადგანაც ამ ტაეპს მჭიდრო კავშირი აქვს ჩვენის სტამბის დაარსების ისტორიასთან:

„აწ დაიბეჭდა სტამბაში, ჰირეკელ ნაწერი ხელისა, უგბილთა ფრად სასწავლო, გონიერთ გულთა თქმისა, მეფის ვახტანგის ბრძანებით და სიბრძნით კეთილ მქმნელისა, და ნადვარს მისის მღვდელის, მესტამბე მიქაელისა“.
დაქარულა ესე წიგნი, ქორონიკონს უნსა სმულსა;
ეკელასა უხარდა, რიტორსა და ხმა უსულსა,
სამღრთოსა და საეროცა, ვისიცა აქეს სმენა გულსა,
და უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა გულს უსრულსა.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ვალახიიდან საქართველოში მოსული მესტამბე მიქაელი, უნგრეთელი ყოფილა, ხოლო ვალახიაში მყოფი და აქედამ თავის ხელოსნებით საქართველოში მოსულა. ამ მესტამბის და მის ამხანაგებთ ცხოვრების ცნობები ჩვენთვის დეფარულ არს, ისეი ვიცით, ესენი საყოველთაოდ საქართველოში დაშენილან, ამათ აქ, საქართველოში, ქართველთ ძეთათვის შეუსწავლებიათ ქართული ასოების ხაზვა, ყალიბების ამოჭრა, ასოების ჩამოსხმა, ამოწყობა, ბეჭდვა, შავი საბეჭდი წამლის კეთება, თვით რკინა-ხის დაზგების მომზადებაც. ერთის სიტყვით სრული ხელობის ცოდნა სასტამბო საქმეების. სანაქებოთ ითვლება მათი ოსტატობა წითელ და შავ წამლით ქართული წიგნების ბეჭდვის ხელოსნობაში. რაც შეეხება ზემოთ მოხსენებულ კარის დეკანოზის შვი-

ლის მიქაელის ხსენებას-კი, ეს ჩვენ სულ სხვა პარათშ-
გეაჩნია, სხვა მოღვაწეთ, კარის დეკანოზათ ჩვენ უნდა
სახეში ვიქონიოთ ქართველთ მეფეთა კარის ეკლესიის
მოძღვარი, მაშასადამე ეს მიქეელი ქართველი კაცი, ქარ-
თველი მესტამბე უნდა იქმნეს, იქნება მან თავის ცოდნა
უნგრეთ-ვალახიელ მესტამბე მიქელ სტეფანეს ძისაგან
შეისწავლა.

უნდა ვსთქვათ, რომ უნგრეთ-ვალახიელ მიქელ
სტეფანეს ძემ მოჰფინა ჩვენში სტამბის ხელოსნობის ოს-
ტატობა, ამ ხელობის ოსტატ ქართველნი ამან მოაჩუ-
და. მისი ასეთი შრომა ქართველ მეფეებთაგანაც დიდათ
პატივცემულ და ღვაწლ დებულ იქმნა, მიქაელი ახანა-
რის შვილობით იქმნა დაჯილდოებული 1710 წლებსვე
ვახტანგ მეფესაგან, იგი უნგრეთ ვალახიაში აღარ დაბ-
რუნდა, საქართველოში დასახლდა და აქვე გარდაიცვა-
ლა. XVIII საუკუნის ნახ ვაჟს, ამისაგან დაზრდილ მე-
სტამბებმა საქართველოში უკვე თავი იჩინეს. ესენი არი-
ან ასოთ-ამომწყოები: რომანოზ რაზმაძე, ჩუბინიძე დავი-
თი მღვდელი, მარტყოფელი მღვდელი კეჭერაშვილი,
გიორგი პაიჭაძე, რომანოზ ზუბაშვილი, ანუ ზოგთაგან
ზუბალაშვილათ წოდებული და რამდენიმეც სხვა ასოთ-
ამწყოზნი და მბეჭდავნი, პირველ ხარისხის ოსტატნი, თო-
რემ მეორე ხარისხის ხელოსანთ სახელებს ჩვენ აქ არ ვა-
სახელებთ. უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი სტამბების მოღვა-
წეთ ისტორიის ცნობები ერთობ ღარიბია.

ჩვენდა საუბედუროთ, ქართველთ კეთილ დასაწყისს,
არ მიეცა დიდი ხნის დრო, 1712 წ. ვახტანგ მეფე სპარ-
სეთში მიიხმეს, ამის მაჰაც იქ იყო, მაგრამ საქმე ისე მო-
ეწყო, რომ ესეც უნდა უსათუოთ წასულიყო, 1713 წ.
უკვე წავიდა. ვახტანგ მეფის განსვლამ საკმარესად შეა-

ფერხა სტამბის საქმე, ამ სტამბაში, საეროთ „ვეფხისტყაოსანს“ გარდა აღარაფერი დაბეჭდილა, თუ იბეჭდებოდა რამ სასულიერო წიგნები. 1717 წ. კვალად დაიბეჭდა „ჟამნი“ 1720 წ. „კურთხევა ეკლესიისა და ოდიკისა“ და ორი სამიჯ სხვა სასულიერო შინაარსის წიგნები. ვახტანგ მეფის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ ამ სტამბაში 1722 გამოიკა „ათა“ ანუ ცის ქმნულება, ე. ი „კოსმოგრაფია“ სპარსულიდან ნათარგმნი თვით ვახტანგ მეფისაგან, ამ წიგნთან ერთათ სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდნენ, მაგრამ მათ აღსრულება ვერ მიეცენ, ორი წლის განმავლობაში ვაჰ. მეფეს რამდენ გზისმე მიეცა შემთხვევა სპარს-ოსმალებთან ომებისა, ერთ წელს განჯაზე სამჯერ იყო. სტამბის საქმის მართვის დრო აღარ ჰქონდათ. 1723 წ. ლეკთა და ოსმალთ თფილისი დაიპყრეს. ქართველთა სტამბის იარაღი მიწაში დაფლეს, დამალეს, სტამბა მოიშალა სრულიად. 1724 წ. ვახტანგ მეფე თავის სახლობით, დიდის ძალის თავად-აზნაურობით, სამღვდლოებოთ, ძვირფასის ნივთებით, ოქრო-ვერცხლით და ძველის ქართულის წიგნებით რუსეთში გადასახლდნენ. ქართლი უპატრონოთ დასტოვეს. ამ გარემოებამ დიდი მებია დაარტყა ქართლს. ქართლის უპატრონო ხალხი მაინც სულით არ დაეცნენ, მიეცენ ღწვას და უკანასკნელ თფილისიდან ოსმალნი განაძევეს, ლეკნი მოსპვეს, თფილისი გაანთავისუფლეს.

ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქართლის ტახტზედ თემურაზ მეორე ავიდა, ამის მეფობის დროს სტამბაც განახლდა. საჩქაროთ მოძებნეს სასტამბო იარაღები, ყველაფერი მოაწყვეს და მალე განცხადდა სტამბის დაარსების ცნობა. განახლებულ სტამბის გამგებლათ იგივე პირები იქმნენ დაიწესდნენ, ვინც ვახტანგ მეფის დროს განაგებდნენ, ამ

დროს ქართველთაგან სტამბის შეგირდებიც განამარტულეს. მეფის თეიმურაზის ბრძანებით განახლდა ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა, მის მეფობაში რამდენიმე წიგნი გამოიცა. თეიმურაზ მეფის შემდეგ გაძეფდა ძე მისი ირაკლი II-რე, ამის მეფობის დროსაც შესაფერათ წავადა სტამბის საქმე, ხელმეორედ დაიბეჭდვენ საეკლესიო წიგნები. საერთო გამოიცენ ლოცვები ქართულას ანბანებით. ამ დროებში დაიხოცნენ ყველა ის ოსტატნი, რომელნიც ვახტანგ მეფის სტამბის დროდამ განაგებდენ, ამიტომ მათ მაგიერ სხვა ხელოსნები გამოვიდენ, სტამბის უფროს ზედამხედველათ დანიშნულ იქმნა მესტამბე, მარტყოფელი ძღვდელი დავით კეჭერაშვილი.

ამ დროს, სტამბა, მეტეხის ეკლესიის გალავანში იყო მოთავსებული, სადაც XVII საუკ. როსტომ მეფე სახლობდა, დღეს იმ ალაგას საპატიმროა გამართული. 1750 წლებში, სტამბის და წიგნების ბეჭდვის საქმე ისე წავიდა, რომ წიგნების საბეჭდათ ცენზურაც იქმნა დანიშნული. ამ წლების შემდეგიდამ ლოცვის წიგნებში ქართველთა მეფეთა სახელების მოხსენების ბეჭდვაც შემოიღეს; მაგალითებრ: მეფის ირაკლის დროს, დაბეჭდალს „დაუჯდომელში“ მოხსენებულთა მეფე, დედოფალი და მეფის ძენიც. 1784 წ. თფილისში გამოიცა „კურთხევაი“ პირველ ფურცელზე აი რა წარწერა აქვს მიბეჭდილი: — „სადიდებულად... დროსა ყოვლად უბრწყინვალესისა, უკეთაღმსახურესისა და უმაღლესისა ირაკლი მეორისა, მეფისა ყოვლისა საქართველოსა და კეთილ მორწმუნისა დედოფლისა დარეკანს, ჯადიანის ასულისა და კეთილ მორწმუნეთა მეფის ძეთა და ასულთასა, კურთხეკეთა უნეტარესისა და უწმიადესისა მეფის ძის ანტონი, პატრიარხისა ყოვლისა საქართველოსა, ხელის უწმიადესის სინოდისათა, დაიბეჭდა წიგნი

ესე, საძლთო კურთხევესა, სამეფოსა ქალაქსა თფილისს, მა-
 ლატსა სამეფოსა, წელსა დასახამითგან სოფელისა გზუბ, სო-
 ლო განსორცელებიდაგან სიტყუისა მღვთისა ჩღვდ. თვესა
 თებერვალსა რიცხესა ა“. მეორე გვერდზედ დაბეჭდილია
 ბაგრატიონების გერბი. ამ ცნობაში საყურადღებოა ის,
 რომ ანტონ კათალიკოზი რუსეთის უწმინდესის სინოდის
 წევრათ არის მოხსენებული. ამ გარემოებას დიდი ყურა-
 დღება უნდა მიექცეს ოდესმე და ცნობები გაირკვეს კარ-
 გათ. ამის მნიშვნელობის ჩვენ არა ვიცით რა.

როგორც გამოვარკვეეთ, წიგნები ყოველთვის სამე-
 ფოს საფასით უბეჭდავსთ. მხოლოდ 1793 წ. მღვდელ
 ქრისტეფორე კეყერაშვილს, თავის ხარჯით რამდენიმე
 წიგნი დაუბეჭდია. მაგალითებრ აი რას სწერენ:— „ღრა-
 მატეის განონსა ზედა განმარტებითა ზრობის (!) მართეთა
 მისის უწმიდესობის მონისა, არსმანდრიტს ტრიფილესითა,
 ხელითა მესტამბე რომანოზ ზეზაშვილისათა, მებრძანა უკე-
 თაღმისხურესისა და უმაღლესისა ხელმწიფისა ყოვლისა სა-
 ქართველოსა, ირაკლი მეორისა, მე, მისსა მონასა, მისის
 უმაღლესობის კარის მღვდელს, მარტყოფელსა ქრისტეფორე
 კეყერაშვილსა განგება და ზედამხედველობა სტამბისა, რომ-
 ლისა სურვილი ფრინდ მაქვანდა და დაგებუდე შრომითა და სა-
 ფასითა ჩემითა: მსედრული „დაუჯდომელი“ 700 რ. „კიტა-
 ის სიბრძნე“ გაიოს ნაცვლიშვილის თარგმანი 700 ცალი
 ლოცვანი 1000 რ. სასარება 1000 რ. კვალად სასარება
 1000 რ. და მარხვანი 1000 რ. შეწვერითა ყოვლად წმიდი-
 სსა სულისათა ესე ყოველნი ზემოხსენებულნი წიგნნი დამბე-
 ჭდავს ხარჯითა ჩემითა, აღსამაღლებლად და განსამღიერებ-
 ლად უფლისა ჩემის, მეფის ირაკლისა, და საოხად როდვი-
 ლისა სულისა ჩემისა, რომელიცა კმოქნეუბ მხილველთაგან
 შენდობისა“. აქ უნდა ვსთქვათ, რომ დავით მღვდელი

კეჟერაშვილი და ქრისტეფორე მღვდელი კეჟერაშვილი ჩვენ მამა და შეილად მივიჩნია. შეილს მაშინაგან უნდა ესწავლა სტამბის მართვა და ხელობა.

საუბედუროთ ვერც ამ სტამბას წაუვიდა საქმე ბენდიერათ, 1795 წ. პრისხანე ხვედრმა მასაც მოუსოთავისი ცელი. სტამბის სტანოკების და საჭირო იარაღის ზოგი ავლაბარში, მიწაში დაფლეს, ზოგი გორისაკენ წაიღეს და იქით შეინახეს. მტრის განსელის შემდეგ, დავით კეჟერაშვილს მეფისაგან ებრძანა სტამბის მოხერხება, განწყობა ხელახლავ, იგი შეუდგა იარაღის მოკრებას, მალე მოკრიბა და 1796 წ. ამ სტამბაში რამდენიმე ვრცელი სასულიერო შინაარსის წიგნებიც გამოიტყნ. 1798 წ. მეფე ერეკლე გარდაიცვალა, გაჟეჟდა ძე მისი გიორგი XII-ე. სტამბის მთარეელობა მეფის გამგეობის ქვეშ გადავიდა, მეფემ მასვე დ. კეჟერაშვილს მიანდო ზედამხედველობა. ამის მეფობაშიაც რამდენიმე გამოცემა იქმნა, ლოცვის წიგნები იბეჭდებოდა, სამეფო დავთრები, საჭირო განცხადებები ფურცლებათ, გაზეთის მსგავსად, ესეთი ფურცლები ბეჭდვა ერეკლეს დროსაც ყოფილა, მაგრამ მათ ჩვენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. 1798 წ. ამ სტამბაში დაბეჭდილა რალაც გაზეთის მსგავსი ფურცლები, რომელ ფურცლებზედაც მოთავსებული ყოფილა მეფე ერეკლეს გლოვა და გიორგის ქება ლექსად, ამავს გარდა სხვა-და-სხვა ცნობებიც ყოფილა მოთავსებული. ძველ კაცებთაგან ამბათ არის დაშენილი, რომ ასეთი ნაბეჭდი ფურცლების დრო და დრო გამოდიოდნო. ამ ფურცლებს ბატონიშვილებს და დიდკაცობაში არიგებდნო, მცირე რიცხვი-კი უბეჭდაეთ. სხვა-და-სხვა საჭირო განცხადებათა ბეჭდვა რომ მაშინაც ყოფილა, ამას ამტკიცებს შემდეგი მაგალითი: XVIII საუკუნის დასლევს,

რუსეთიდან საქართველოში ჩამოვიდა დამსახურებულ გზა-
პრიელ მაიორი. გაბრიელ მაიორს განათლება რუსეთში
მიეღო, იქვე ემსახურნა, სამსახურს გათავების შემდეგ
თფილისში გადმოსახლებულა, სამშობლოში. საქართვე-
ლოს დედა ქალაქ თფილისსა და თელავს პირველად ამა
გამართა ქართული წარმოდგენები. ამ წარმოდგენების-
თვის მას ბილეთები სტამბაში დაუბეჭდია. ერთმა ბილეთ-
მა ჩვენ დრომდლსაც მოაღწია, ზედ ასე აწერია:— „შაჟრი
ორა, გაბრიელ მაიორა“ ე. ი. ბილეთი ორი შაჟრი. ეს
გაბრიელ მაიორი ქართველი იყო, დიდი ერთგული მე-
ფისა, 1795 წ. უბელურს ომში მან ვაჟკაცურათ იბრძო-
ლა, მიტომ იგი ცხარე ბრძოლის დროს დაკუწულ იქმ-
ნა ნაჭერ-ნაჭერ სპარსთაგან. რაც შეეხება ამის წარმო-
დგენების შესახებ ცნობებს ამას ჩვენ სხვაგან დავწერთ.
1799 წ. ხსენებულ სტამბაში ბეჭდვა დაწყებინა დავით
ბატონიშვილმა, თავისაგან შედგენილის „ნარკვევის“,
რომელიც 1800 წ. ცალკე წიგნით გამოვიდა, ეს „ნარ-
კვევი“ არის შემოკლებული ისტორია სხვა-და-სხვა ტომ-
თა. შიგვე დაკავშირებულია საქართველოს ისტორიაც.
1800 წ. რამდენ ნაირიმე განცხადებები, სამეფო დაეთ-
რები, ლექსები და სიტყვები დაიბეჭდენ. მეფე გიორგის
სიკვდილის შემდეგ, საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, სტამ-
ბის საქმეც ცუდათ წავიდა, ამიტომ 1801 წლის ნახევარს
სტამბა გაუქმდა. მის ყურისგდება არავის უნდოდა, ყვე-
ლა თავისკენ იწეოდა, ბატონიშვილებსაც გადასახლება
უნდებოდათ, სტამბის მართვისთვის აღარავის სცალოდა.
ანტონ კათალიკოზმა დაუწყო სტამბას მფარველობა, ესეც
დროებითი იყო, ამის მფარველობის დროს ამ სტამბაში
არა დაბეჭდილა რა. 1804 წ. სტამბის იარაღი და ყო-
ველისფერი მოწყობილება რუსეთის მთავარ-მართველს

გარდაეცა. მთავარ-მართველმა სტამბას ჯეროვანი ყუ-
რალღება მიაქცია, მისთვის რუსეთიდან გამოიწერა ზოგი-
ერთი საჭირო რამ იარაღები, ქაღალდი, მასთან
რუსული ასუბიცი და 1805 წ. ვახსნილ იქმნა ძვე-
ლი სტამბა. 1805 წლის შემდეგიდან ამ სტამბა-
ში ქართული წიგნის ბევრი აღარაფერი დაბეჭდილა რა.
იბეჭდებოდნენ მხოლოდ ქართული ლოცვის და ანბანის
წიგნება, მასთან რუსეთის განცხადებები, საქართველოს
მთავარ-მართველებთა ბრძანებანი, განკარგულებანი და
სხვა-და-სხვა დარიგებანი, ყველა ესენი მარტოთ ქართულს
ენაზედ იბეჭდებოდნენ. 1810 წ. ამ სტამბაში გამოიცა
ქართული გრამატიკა. მასთან რუსულ-ქართულის „რაზ-
ლაგორის“ წიგნი, ლოცვანი ანბანითურთ, 1811 წ. დაი-
ბეჭდა ვარლამ არხივისკოპოსისაგან შედგენილი საქარ-
თველოს სამღვდლოების, ბერების, ეკლესიების, მონა-
სტრების, მათის მამულების და სხვა-და-სხვა საქმეთა აღ-
წერანი, რომელიც წარდგენილ იქმნა საქართველოს მთა-
ვარ-მართველთან, მთავარ-მართველმა ეს აღწერა და
მოსაზრება რუსეთის უწმინდესს სინოდს გაუგზავნა და
უმაღლეს მთავრობასაც.

ეს აღწერა ჩვენ ვნახეთ, მასში აწერილია იმ დროის
საქართველოს ეკლესიების და მონასტრების რიცხვი,
მღვდლების, მთავრების, დიაკვნების, არქიმანდრიტების,
ეპისკოპოზების, ბერების, მონასტრების, მამულების და
მათი შესავალ-გასავლის, თან დართული აქვს რჩევა, რომ
თუ მთავრობა აქ რამე ცვლილებას დაინახავს საჭიროთ,
მაშინ კათოლიკოზობა გაუქმდეს და მის მაგიერ განწეს-
დეს ეგზარქოსი, როგორც ეს ბოლგარიაში არისო. სა-
ქართველოში მყოფ ეპისკოპოზებს დაენიშნოს ამდენ-ამ-
დენი ჯამაგირიო. ცვლილება ამ არხივისკოპოსის წეს-

დების თანხმით მოხდა, პირველ ეგზარხოსათაც ესევე იქმნა და იწინული, ხოლო ანტონ II კათალიკოზი რუსეთს გადაიყვანეს, სადაც იცხოვრა და გარდაიცვალა. 1814 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული სახარება მხედრულათ, მცირე ხნის შედეგიდამ სტამბა გაფართოვდა, ახალი ასოები შეიძინეს და ამ სტამბაში 1817 წ. ქართული გაზეთიც გამოიცა. დღევანდელი კავკასიის მთავარ-მართებლის სტამბის დრო 1707 წ. მისწვდება, ეს სტამბა იქიდან არის გადმოკეთებული. ცხადია, რომ დღევანდელ სტამბის საწყობში ბევრ რამ ძველი ნივთები და იარღები იქმნება დაშთენილი, როგორც ეახტანგ მეფის სტამბის დროის.

ამ სტამბას, 1829 წ. მოეპატა მეორე სტამბა, კერძოთ ქართული წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების დასაბეჭდათ. მეორე სტამბა გახსნილი იქმინა სოლომონ დოდაშვილისაგან, ბერის ივანე ხელაშვილის საფასით, რომელ ბერიც ბატონიშვილებს გადაჰყვა რუსეთში და იქ სცხოვრებდა. აქედამ ჩვენ მიუბრუნდებით ისევ XVIII სოკუნეს და ავწერთ იმ სტამბებთა ცნობებს, რაცა-კი ხსენებულს საუკუნეში რუსეთში დაიხსნა, მერე საქართველოში დახსნილებს შეეფებოთ.

ეახტანგ მეფის შვილები მწიგნობარნი იყვნენ, ესენი რუსეთში მოსვენებით სცხოვრობდენ, მათ ძრიალ ეთანდრებოდათ გული საქართველოს შესახებ. ბაქოში და ვახუშტიმ განიძრახეს ქართული სტამბის დაარსება. ამისთვის მათ აიღეს ნება-რთვა, ჩამოასხმევინეს ქართული ასოების ყალიბები, ასოები და 1734 წ. სტამბა გახსნეს მოსკოვის ახლოს, სოფ. „ვესესვიატკოვში“ სადაც იწყება საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა და მცირე დროის განმავლობაში რამდენიმე ნაირი წიგნიც აღბეჭდეს.

ამავე დროს, რუსეთის ეკლესიის წინაშე მსახურებდა იოსებ სამებელი, ეპისკოპოსი, კაცი მწიგნობარი, სამღრთო წერილის კარგათ მცოდნე. შალის ენერგიით დაჯილდოვებული, მას დიდი სიყვარული ჰქონდა საქართველოს და ქართულის მწიგნობრობის, მას დიდათ ენატრებოდა, რომ საქართველოშია დარჩინებულიყო საქირო წიგნების ბეჭდვის ოსტატობა ამ კვალიათვე, როგორც ეს მის დროს რუსეთში იყო. ამის ნატვრა აღრიდანვე ჰქონდა, მიტომ იგი შეუდგა სამხადისს, რასაც ჯამაგირს იღებდა, იქიდან მონარჩენს ქართულის სტამბისთვის ინახავდა. ამ საქმისთვის დიდათ იშრომა და უკანასკნელ მოახერხა მოსკოვში გაღასვლა, იქ ვახტანგ მეფის შეიღებთან დაახლოვება და სტამბის გახსნაზე ცდა. ამ საქმეში ბატონი-შვილებმაც განუზიარეს თანაგრძობა. ბაქარ ბატონი-შვილისაგან ჩამოსხპულ ყალბებით ჩამოსახმევიანა ქართული საქირო ასოები, შეიძინა ორი სტანოკი და 1736 წ. მოსკოვში, ბაქარ ბატონი-შვილის სახლში, უწმინდესის სინოდის დოცვა-კურთხევით, გახსნა ქართული სტამბა, სტამბაში მოთავსებული იყო სუცური და მხედრული ასოები.

ვიდრე სტამბას გახსნიდა, მინამ იოსებ სამებელს წიგნების ბეჭდვის გეგმა შეეღწა. პირველ საბეჭდ წიგნად „დაბადება“ დაენიშნა. ამ პირისავე იყო ბაქარი და ვახუშტიც. როგორც იოსებ სამებელს ესწორებინა ქართული „დაბადება“ რუსულ და ბერძნულ „დაბადებასთან“ ისევე ვახუშტის და ბაქარს ემუშაკნათ „დაბადების“ შესწორებაზე. შემდეგ ამათ ორივე შრომა ერთად შეაერთეს. იოსებ სამებელმა საქმე ისე მოაწყო, რომ ბაქარის მიერ დაფუძნებულ სტამბაც თავის სტამბას შეუერთა და ამ სტამბაში მათ იწყეს ქართულსუცურ და მხედრულ

წიგნების ბეჭდვა. სტამბის ზედამხედველებათ ანუ მუშაკებთან დანიშნულ იქმნენ: ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი და მღვდელი ფილიპე, ეს ფილიპე იმერელი იყო, მოსკოვში მსახურებდა მღვდლად, 1750 წ. დაქვრივებულა, იოსებ სამებელთან უმსახურნია, შემდეგ საქართველოში მოსულა, ანტონ პრეველს ეპისკოპოზათ უკურთხებია, ხოფის კათედრაზე დაუნიშნავს, ოსმალთ აოხრების მეოხებით ეს კათედრა გაუქმდა, ფილიპეც რუსეთში გარდასახლდა, იქ გარდაიცვალა. ამ სტამბაშივე მოღვაწეობდა დავით მღვდელი. ზედა-მხედველათ დანიშნულ იქმნა ვახტანგ მეფის მდივნათ ყოფილი მელიქსედე აბელისშვილი კავკასიძე. სტამბის გახსნაში თავის საფასით დიდათ ეხმარებოდა ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამისშვილი.

1735 წ. დაარსებულს სტამბაში, წიგნების ბეჭდვა მხოლოდ 1736 წ. დაიწყო. ხუცეს-მონაზონ ქრისტეფორე გურამიშვილმა თავის შრომათ გამოსცა შემდეგი წიგნები: მარხვანი, ზატიკი და ანბანის წიგნი. ეს მღვდელი ქრისტეფორე გურამიშვილი ყოფილა მარჯვენა ხელი იოსებ სამებელისა. ამ სტამბის დაარსების ისტორიას აი რაგვარ მოგვითხრობს თვით დამაარსებელთვე კაპამი: — „ოდეს იშურებდა და განსაკება კეთილად გამკებელი, კეთილ-მორწმუნე და თვით მშურებელი სრულიად რუსეთისა დიდი ხელმწიფე იმპერატორს ანა იოანესა, მას უამსა იგულისმოდგინა ყოვლად სანატრელმან არქიეპისკოპოსმან კლადუკისმან და არხიმანდრიტმან ურეკისმან, კართა მდივან მწიგნობართ უხუცესს ქობულის თამაზის ძემან, სამკებელმან იოსებ და მიბრძანა მე, ყოვლად უდიდესსა გურამის-შვილს მკვდელ-მონაზონს ქრისტეფორეს, სტამბის გაკეთება და გაკეთებისათ დიდის გულის მოდგინებით და წარკე-

ბიას საფასვითა მისითა, და დაბეჭდა დაკითხნი, წატიკა და
სახარება.“ ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ქართული სტამბის
დაარსების ნატვრა ქართველთ გარდა ორს უცხო ტომის
სასულიერო პირთაც დიდად სურვებიათ. ამათ შემდეგ ამავე
სტამბაში გამოუცია სხვა-და-სხვა წიგნები ქრისტიანთა
გურამისშვილს. იმავე დროს, კახეთის მეფის არჩილის
ასულის კარის დეკანოზს გიორგი ლამბარაშვილს დაუბეჭ-
დია „მარხვანი“. ამის გასწორებაზე ამათაც დიდათ უმუ-
შაკნიათ. ამაზე აი რას სწერს თვით დამბეჭედი:— „ძალითა
ღვთისათა, ვაშრომეთ და ვაღვაწეთ წმინდასა ამის „მარხვა-
ნისა“ მე, უღირსმან ქრისტიანთა, კახეთის მეფის არჩილის
კარის დეკანოზმან გიორგი ლამბარაშვილმა და სხვათა ვკეთნ
მოწმობათა და შეწვენათა მოკიდეთ რუსულა „მარხვანი“ და
ათხა ჩვენის ენისა, და როგორც რუსულ „ტიბეკანს“ და
რეგი უჩნდა ისე იმ რუსულ „მარხვანზე“ გასწორეთ და ისე
შეკვრებეთ ნუსხათა“. შემდეგ მოთხრობილია, რომ რაც
ჩვენში აკლდა იმას რუსულით გიორგი ლამბარაშვილი
სთარგმნიდა და მით ვავსებდითო, ასეთი შევსებულო და-
ბეჭედეთო. ჩვენ, თფილისში, დაბეჭდილი „მარხვანიც“
გვეკავაო. ეს მარხვანი მეორეთაც დაბეჭდეს 1741 წ. ამა-
ვე წელს იოსებ საბებელმა დააწყებინა ბეჭდვა ქართულის
„დაბადებისა“ ვრცელის ზომის, ამის შემუშავებაზე დიდი
შრომა მიუძღვისთ ვახუშტის, ბაქარს და ნამეტურ იოსებ
სამბებელს, გამოსაცემი ხარჯი თვით ამისი იყო. ეს „და-
ბადება“ დამთავრდა და გამოიცა 1743 წ. გამოცემის
ბოლოში ვახუშტის წერილი აქვს მოთავსებული, იგი
მოგვითხრობს „დაბადების“ გასწორების, შეცდომების
სწორების და ბეჭდვის ისტორიას. „დაბადების“ შემდეგ
ზოგიც სხვა წიგნები გამოიცენ განმეორებით. ყველა ამ
წიგნებს სწრაფათ გზავნიდნენ საქართველოში და აერც-

ლებდნენ სამღვდლოებაში. ამიოზაში მოახლოვდა 1750 წლები, იოსებ სამებელი საქართველოში აპირებდა გადმოსვლას და თან სტამბის გადმოტანასაც, მაგრამ ეს მას ვერ მოუხდა, იგი გარდაიცვალა 1750 წ. და ყოველივე მისი აზრები ჩაფუშულ იქნა. უნდა ვსთქვათ, რომ იოსებ სამებელს რომ თფილისში თავის სტამბა გადმოეტანა, მაშინ აქ ძრიელ ბევრი წიგნები დაიბეჭდებოდნენ. იგი სტამბა მდიდარი იყო და მეორე თვით იოსები და მისი მომხრენიც გამოცდილნი იყვნენ წიგნების ბეჭდვაში. საეკლესიო წიგნებს გარდა იგინი უსათუოდ საერო წიგნების ბეჭდვასაც დაიწყებდნენ. თფილისში მაშინ ეს მეორე ქართული სტამბა იქნებოდა, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა.

იოსებ სამებელი თავადის შვილთაგანი იყო, გვარად ქობულაშვილი, თავის დროს კვალით საკმარისად განათლებული, მკოდნე რუსულის, სლავიანურის და ბერძნულის ენების. იოსებ სამებელი სტამბა დარჩა მოსკოვის სამუდამოთ. მის ზედამხედველობა ბაქარ ბატონიშვილს და რამდენიმეც სხვა მღვდელ-მთაფრებს ებარათ. იოსებ სამებელის სიკვდილის შემდეგ იქ შესწყდა წიგნების ბეჭდვა. 1755 წ. ტფილისიდან განდევნეს რუსეთს ანტონ საქართველოს კათალიკოზი. ეს მივიდა რუსეთის კარი სადმი, უკანასკნელ იგი დანიშნულ იქმნა ვლადიმერის და იეროპოლის ეპისკოპოზათ. ამან იმეცადინა და 1759 წ. იოსებ სამებელის სტამბა ვლადიმერს გადაატვიჩა, დაძინებული სტამბა იქ გააღვიძა, იქ გამართა და 1760 წ. წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო. სხვათა შორის გამოსცა „კლდე საწმუნებების“ ვახუშტის ნათარგმნი. „თვენი“ მეორეთ. ქართულ-რუსულ-ლათინურ ბერძნულ ანბანი და ზოგიც სხვა წიგნები. ანტონის საქართველოში დაბრუნების შე-

მდეგ ეს სტამბა დახურულ იქმნა. ანტონის სტამბის გარდა 1761 წ. მოსკოვში მეორე სტამბა გახსნა ტფილელ მიტროპოლიტ ათანასე ამილახვარმა. ეს ათანასე 1759 წ. მეფე ერეკლესაგან რუსეთში ელჩათ იქმნა გაგზავნილი, ეს თანამომხრე იყო ვახტანგის ოჯახის და წინააღმდეგი ერეკლეს, ამიტომ რუსეთიდან აღარ დაბრუნდა, რუსის ქვეშევრდომობა მიიღო. მეფე ერეკლემ რუსის მთავრობას ორჯელ სთხოვა ამ მიტროპოლიტის დაბრუნება, მაგრამ საქმე ვერ მოხერხდა. ამან თავის სტამბაში გამოცა შემდეგი წიგნები: სამოციქულო, დავითნი, ლოცვანი, ჟამნი, დაუჯდოქელი და 1767 წ. „პარაკლისი“ და ანბანის წიგნები. ანტონ კათალიკოზის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ვლადიმერის სტამბაც ამ ათანასემ შეიძინა, მოსკოვს გადაატანიდა და თავის სტამბას შეუერთა. ამისვე დროს დაიბეჭდნენ რამდენიმე საერო ლექსნი და იამბიკოები ბაქარ ბატონისშვილისა. ათანასე მიტროპოლიტი გარდაიცვალა 1774 წ. და დასაულავდა დონის მონასტერს. ამის შემდეგ სტამბა კარგა ხანს არსებობდა, იქ სხვა-და-სხვა წვრილი სასულიერო წიგნები იბეჭდებოდა. უკანასკნელ ყველა ეს სასტამბო იარაღები და ნივთები მოსკოვის უწმინდესის სინოდის საკუთრებად გახდა, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა მოსკოვს გადაიტანეს, ეს ძველი სტამბა განახლეს და იქ დაიწყეს ბეჭდვა. მოსკოვში ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა გაგრძელდა 1860 წლებამდის. ამ დროთა სტამბის მმართველთ მოღვაწეობა იქამდის უფერულია, რომ მასზე საუბარი ჩვენ აქ მეტად მიგვაჩნია.

XVIII საუკუნის ნახევრიდან, რუსეთში, ქართველთა საზღვდელეობამ ერთობ ხშირათ იწყეს გამგზავრება, ხსე-

ნებულ საუკუნის მესამე ნახევარამდის, ქართველთა შიშის მოსკოვი შეადგენდა, შექდევ კი მათ პეტერბურგშიაც იზინეს თავი, ნამე ზურ ეკატერინა იმპერატრიცა მეორეს დროიდან. სხვათა მრავალთა შორს, პეტერბურგში იმ დროს, სცხოვრებდა ქართველი ეპისკოპოსი, გრიგოლ ხარჭიაშენელი. ამანაც იღვაწა და 1786 წ. პეტერბურგში გახსნა ქართული სტამბა, სადაც სხვათა შორის 1789 წ. დაბეჭდა ქართული სახარება. სხვა წიგნების ბეჭდვაც მქონია ამ ეპისკოპოსს დაწყობალი, ძაგრამ დამთავრება ველარ შესძლებია. მის შემდეგ ეს სტამბა მიითვისა ვარლამ არხივასკოპოზმა, საქართველოში პირველ ქართველთა ეგზარხოსათ ყოფილმა, სტამბა განაახლა და განავრცო. აქ დაბეჭდა მან ქართული „თვენი“ სახარების ახსნა და ზოგიც სხვა წიგნები. 1815 წ. იქვე დაიბეჭდა ლექსად: „ქეთევან დედოფლის წამება“. შედგენილი დიმიტრი ბაგრატიონისა, 1812 წ. რუსთა ლაშქრის მხედარ მთავრის ბაგრატიონის ძის. ვარლამ ეგზარხოსად ყოფილი პეტერბურგის ქართული სტამბის გახსნის საქმეს ასეთის სახარუხაულის ლექსს კილოთი შეამკობს:

„ღვთის შეწვენითა, ზესთა ზენითა,
 მოსკოვს შემზადდა სტამბა ქართული.
 ქსნის ერისთვისა, დავითის ძისა,
 ვარლამ ღვაწლი კმა გამართული.
 ვინ იყო ძველად, ახტალის მწყემსლად,
 აწ რუსთ სინოდის წევრათ შართული,
 გიძღვნესთ ივერთა, ამერ-იმერთა,
 წიკნს ღღესასწაულ მბეჭდველი სრული,
 მასთან იონა, ვინ არ იონა,
 შრომის მოყვარე ცენზორობითა;
 მიტროპოლიტმან გამშინჯ-გამბეჭდვრტმან,
 გედეონის ძემ ძველ გვარობითა

ნიკიფორითა მკითხეს სწორითა,
იგულს მოდგინეს საკმარობითა,
კეთილ შობილმან პაიჭაძემან,
მესტამბემ ყოვლით სახმარობითა.

ამ სტამბის გახსნით იწყება საფუძველი პეტერბურგში ქართულის სტამბის გაძლიერებისა, თვით სამეცნიერო აკადემიის სტამბის ნიადაგის განმტკიცებაც ამას მიეწერება, რომელ სამეცნიერო აკადემიის სტამბაშიაც ბროსემ და ჩუბინაშვილმა გამოსცეს 1840—1863 წლებამდე „ქართლის ცხოვრება“ ვახუშტის გეოგრაფია, ქართულ-რუსულ-ფრანგული სლავარი, ქრისტომატიები, როანე შეთელის „საპასექო ცხრილი“ „ვეფხისტყაოსანი“ რამდენჯერმე, „სიბრძნე სიკრუე“ ქართული გრამატიკები, „ჩონგური“ ლექსთა კრება კ. ლორთქიფანიძისაგან 1865 წ. და 1869 წ. „კაცია ადამიანი“ ილ. ჭავჭავაძისა და რამდენიმეც სხვა წიგნები. უნდა ესთქვათ, რომ მოსკოვის ქართული ასოები და პეტერბურგისა ერთმანერთისაგან დიდათ განირჩევიან. პეტერბურგის უფრო მოსაწონია, მის ყალიბები XIX საუკუნეშია შედგენილი და მოსკოვისა კი ძველათ. დღევანდელ ჩვენ აკადემიურ ასოების ყალიბებს ნათესავობა 1712 წ. თბილისში გამოცემულს „ვეფხისტყაოსნის“ ასოების ყალიბებთან აქვს. მოსკოვის კი მეტათ განკერძოებულის თვისებისა არის, მათ რამდენიმე ქართველთ სასულიერო წოდების პირთა სახის ბეჭედი ატყვია. ეს უფრო რთული სამზერ საკითხია, პეტერბურგის კი მეტათ მარტივი, კონტა, ნამეტურ წვნიკი ასოებია. პეტერბურგის სტამბაში პაიჭაძეს შემდეგ მეტათ მცდელი ხელოსანი ყოფილა მესტამბე ტაბიძე, რუსეთში მყოფ ყველა ბატონიშვილების მომსწრე. რაც-კი პეტერბურგს ან მოსკოვს XIX საუკუნეში ხუცური და მხედ-

რული წიგნები დაბეჭდა, სულ ამ ამომწყობლის ამოწყობილი ყოფილა. 1841 წ. გამოცემულს „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოზე მარი ბროსესაგან მიბეჭდილია შემდეგი ტაეპი, სადაც მოიხსენებენ ტაბიძეს ასე:

„სვიმონ მესტამბე ტაბიძე, ბეჭდვაზე იყო მცდელია, დაეჭედეთ წიგნი აწ ახლად, განახლდა ძველის-ძველია“. და სხვანი. ზემოხსენებულ სტამბებს გარდა რუსეთში, კრემენჩუგსაც გამოიცა ქართული წიგნები. აქ ვიტყვით ამაზეც მცირედ.

XVIII საუკ. ბოლოს, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების ხანა უკვე ახლოვდებოდა. ამისთვის გამართული იყო მიწერ-მოწერა. ორივე მხარეში საქირონი იყვნენ რუსულ-ქართულ ენების კარგად მცოდნე პირები. ერთი ასეთაგანია გაიოს ნაცვლიშვილი, მოწაფე ანტონ კათალიკოზისა, რომელმაც სწავლა მოსკოვის აკადემიაში დაამთავრა 1768 წ. შემდეგ საქართველოში დაბრუნდა და 1781 წ. თელავის სემინარიის რექტორი იქმნა დანიშნული, ამ დროს იგი არქიმანდრიტად იყო. მცირე ხნის შემდეგ რუსეთის მთავრობის დავალებით მან რექტორობას თავი გაანება და რუსეთში გადასახლდა, იქ ეს დიდის პატივით მიიღეს, დანიშნულ იყო უცხო ქვეყანათა კოლეგიის ნაწილში ქართული ენის მთარგმნელათ. შემდეგ გარემოებამ კრემენჩუგს გასტყორცნა. იქ ეს ამაოდ არ დაშთა, იქაურს ერთს სტამბაში მოაპოვებინა ქართული ასოები და 1793 წ. გამოიცა 1) „ქართული გრამატიკა“, 2) 1798 წ. „საციკრო ლოცვანი“, 3) „მცნება ვასილის ბერძენტ მეფისა“ და რამდენიმეც სხვა წვრილი წიგნები. წვრილ წიგნებისამ ჩვენ დრომდის ვერ ნოადწიეს. მიზეზი წიგნებთა მცირე რიცხვის ბეჭდვა უნდა ჩაითვალოს. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების

შემდეგ, გაიოს ნაცელიშვილი ეპისკოპოსის მოხლოების და ყიზლარის კათედრაზე გადმოიყვანეს. ესევე განაგებდა ოსეთის სამქადავებლო კომისიის საქმესაც. აქ, ეპისკოპოსობის დროს, ყიზლარშიაც გაუხსნია ქართული სტამბა და ორი თუ სამი წიგნი დაუბეჭდია, ამ წიგნების მოპოვება ერთობ იშვიათია. პ. უიკაშვილის სიტყვით, სამეცნიერო აკადემიის წიგნთ-საცაკში ინახება მხოლოდ ორი წიგნაკი. სხვაგან არსად არაფერი დაშთენილა. ამ სტამბის ისტორია ჩვენთვის უცნობაა არის დაშთენილი, თუმცა გაიოსის ცხოვრების შესახებ ნიკოლოზ მთვარელიშვილისაგან საკმარისად საფუძვლიანი მონოგრაფია გვაქვს ქართულს მწერლობაში.

რუსეთის სტამბების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოხსენებულს სტამბებს გარდა პეტერბურგს და მოსკოვს სხვა-და-სხვა უცხო ტაშთა სტამბეაშიაც მოიპოვებოდა ქართული ასოები, სადაც ქართულს წიგნებს თუმცა არა ხშირად, მაგრამ ხანდისხან მაინც ბეჭდავენ. ასეთი იყო ფირალოვის, მეფე გიორგის მდივანთ ყოფილის, ქართული გამოცემანი და ზოგიც სხვა მწიგნობართ ქართველთა, მაგრამ ამ სტამბებთა ცნობებს ჩვენ არ ვეხებით, რადგანაც მათს არსებობას ჩვენის ისტორიის მასალებთან დიდ რამ კავშირი მაინცა და მაინც არა აქვსთ, ამიტომ აქ ამით ვათაყებთ საუბარს და გადავდივართ XVIII საუკ. იმერეთის სტამბის აღწერაზე. 1709 წ. თფილისში გახსნილი სტამბა და ქართული წიგნების საქმე მთელს საქართველოში ელვასავებ მოიფინა. იგი მრავალთათვის გახდა სარკეთ და საყურადღებოთ, ნამეტურ ყურადღება მიაქციეს ბერძენ-იმერთა. დაბეჭდილი წიგნების რიცხვი უცბათ იყლაპებოდა. რაც თფილისს 1709—1713 წლ. წიგნები გამოიღვენ, იგი მარტოთ იმერეთის ერს არ ჰყო-

ფნიდა. მიტოპ მოხდა ხსენებულ წიგნების მეორე, მესამე, მეოთხე და მეხუთე გამოცემაც-კი საქართველოს გარეშე მოსკოვს და პეტერბურგსაც. წიგნების დიდი მოთხოვნილება ისმოდა, წიგნები-კი მცირე იყო, ერის თხოვნას ვერ აკმაყოფილებდნენ მბექდაენი, ქალაქის სიძვირის გამო ყოველთვის ცოტას ბეჭდავდნენ. ასეთმა გარემოებამ იმერთ დიდებულთა და მცარებულთ შორის უადვილესათ გამოარკვია ჰაზრი და ნატვრა იმერეთში სტამბის დაარსების და წიგნების ბეჭდვის, ამისთვის იმერთა თფალისში გამართეს მიწერ-მოწერა. იგინი თფილისის სტამბის გამკეთ სთხოვდნენ საქმას მოწყობაში მხოლოდ ხელის შეწყობას. თუ რამ სტამბის იარაღი გაქვსთ მეტო, შეგველეთ და დაგვითმეთო. მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა, საბეჭდი სტანოკი რუსეთიდან მოიტანეს, ხუცური და ხედრული ასოები-კი თფილისში ჩამოასხმევინეს. ბევრის შრომის შედეგ, 1785 წლებში, ქ. ქუთაისს გაიხსნა უკვე პირველი ქართული სტამბა. სტამბა მოაწყო თფილისიდან წასულმა რომანოზ ზუბაშვილმა, სტამბის კარგმა ხელოსანმა, ვალახილამ მოსულ ოსტატებთაგან განსწავლულმა. ამ ხელოსანმა ამოწყობაც იკოდა და ბეჭდვაც. სტამბის მართვის საქმეში დიდის ენერგიით აღმოსწნდა გენათის არქიმანდრიტი ზაქარია. ხელოსნობაში, ზუბაშვილის მარჯვენა ხელი ეს არქიმანდრიტი ყოფილა, ამასვე უსწორება წიგნები დასაბეჭდათ, კორექტორიც ეს ყოფილა. მხნე ოსტატმა სტამბის გახსნის უმაღლ რამდენსამე იმერთ ახალგაზრდებს აწყობა და ბეჭდვა შეასწავლა. მალე ამოწყობა და ბეჭდვაც დაიწყეს, 1787 წელს უკვე გამოიცა პირველად იმერეთში ქართული წიგნი, შექმნენ პირველის სხვა-და-სხვა წიგნებიც აღიბეჭდნენ, ყველა გამოცემის ზედაპარზე დაბეჭდილია მოხსენება იმერ-

თა მეფისა და კათალიკოზისა ი'ევე, როგორც ეს მოხდა
ლისში იქმნა შემოდებული თვით ვახტანგ მეექვსის დრო-
დგან. ლოცვაში, ეკლესიაში მოსახსენებლათ, თავს
ალაგას მოიხსენებდნენ მეფე, მათი უახლოესი ნათესავი და
კათალიკოზი. საეკლესიო წიგნებს გარდა XVIII საუკ.
დამლევამდე რამდენჯერმე ქართული ანბანი წიგნაკებიც
დაუბეჭდავთ ლოცვებით.

იმერეთის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობები
მალე მოიფინა სამეგრელოს მთავრებს და ერს შორის,
გურიაში, სვანეთში და სხვა ასეთ დაშორებულ კუთხე-
ებშიაც. მაგალითის მიხედვას ყველანი აპირებდნენ, ამაო-
ბაში მოახლოვდა XIX საუკ. დასაწყისი და მას თან მო-
ჰყვა სხვა-და-სხვა შინაური და გარეული ცვლილებანი,
რამაც ზემოხსენებულ მთავრებს ხელიდამ გაშოაცალა მი-
მბაძობის ჰაზროვნება. იმერეთში, ქართული სტამბა აღ-
რიდგანვე გაიხსნებოდა, რადგანაც ამის საქარობას იმერ-
თა დიდებულნი, როგორც ზემოთ ვსთქვით, XVIII საუკ.
დასაწყისიდანვე გრძნობდნენ, მაგრამ ეს მათ ვერ უხერ-
ხდებოდათ, რადგანაც იმერეთზედ სასტიკათ მძლავრობ-
დნენ მტრები, ამ ხანებში უძლურის სპარსელთაგან იმდენ-
ნი ვაება ქართლსა და კახეთს არ აღვა, რაც ძრიელის
ოსმალეთისაგან იმერეთს. შედარებასაც ვერ გავხედავთ,
აღა-მამად-ხანი რომ 1795 წ. იმერეთს დასცემოდა, მე
დარწმუნებული ვარ, რომ მაშინ ეს უძლურნი ვერას გა-
აწყობდნენ, იმერნი პოლათ დაელოტდნენ მათ, მგონი ერ-
თი სპარსიც ვერ წასულიყო აქედამ ცოცხალი, მაგრამ
მათ ეს ასე არ მოუხდათ, მათ გაილაშქრეს უძლურს
ქართლზედ, სადაც 80 წლის მოხუცი მეფე მეფობდა და
მისი მიძიმე და ბერულის მიმართულებების ბევრის ჭამია გი-
ორგი. თამამათ ვიტყვი, რომ იმერთ მძლავრის ოსმა-

ლის დაშიშმინებისა და მარჩილებას მეოხებით იმოდონი საქვენები ჰქონდათ, რომ მათ სტამბის და მწიგნობრობის პატრონობისთვის სრულიად აღარაფერი დრო ჰქონდათ, რომ ეზრუნათ. როგორც კი მოიპოვეს მათ მარჯვე დრო, აკი მაშინათვე მარწყვენ სტამბის საქვენს.

რადგანაც სტამბის არსებობა, ხარჯი და წიგნების ბეჭდვა დიდს ძალას ითხოვდა, ამიტომ მეფე სოლომონის ბრძანებით სტამბის ზედამხედველ პატრონათ და გამგეთ დაინიშნა სარდალი ზურაბ წერეთელი. რამდენიმე ხნის შემდეგ, იმერეთში ეპი გაჩნდა, ამის მიზეზით სტამბა რაქაში გადიტანეს, სოფელს წესს და იქ გამართეს და წიგნები ბეჭდეს. მაგალითებრ ქუთაისში სოფრონ ეპისკოპოსისაგან დაწყობილ „სადღესასწაულოს“ ბეჭდვა წესს დაუმთავრებია ზურაბ წერეთელს 1811 წ. აივე სოფელში დაუბეჭდავთ „დაუჯდომელი ღვთისმშობლისა“ და ზოგიც სხვა წიგნები. რუსთაგან იმერეთის დამორჩილების შემდეგ სტამბა მაინც არ მოსპობილა, ზურაბ წერეთელს თავის მამულს საჩხერში გადუტანია და იქ უბეჭდავს წიგნები. მაგალითებრ საჩხერეში გამოუციათ „სახარება“ 1817 წ. სახარების ბოლოს მიბეჭდილია შემდეგი ცნობა:— „უფალსა და ძმანსა, მომისსენეთ მე მდაბალი და უღირსი არსამანდრითი გაუნათისა, ცოდვილი ზაქარია, რომელმან ფრად შრომა თავს ვადეკ წმიდა ამის სასარებასათვის და მრავლათა ღვაწლათა აღკასრუდე“ პირველ გვერდზედ მარბეჭდილია შემდეგი:— „დაბეჭდა ესე საღმთო სასარება საჩხერეს, სასახლესა სასლთსუცის წერეთლისას“ ქ. ქუთაისა, 1807 წ. დაბეჭდილს „დავითნზე“ მიწერილია შემდეგი:— „დაბეჭდა ღვთავ სულაერი წიგნი ეს ფსალმუნთა სამეფოსა ქალაქსა ქუთაისს, ჰალატსა სამეფოსა უხუცესობითა თავადის სასლთსუცისს ზურაბ წერეთლისათა, ხე-

ღითა მესტამბე რაზმაძე რომანოზ ზურაბიშვილისათა. კამ-
გებელი და ზედამხედველი სტამბისა ამის მდებარე არსიან-
დრიტი ზაქარია, ფრად მშრომელი მუშაკობითა ვილენკო,
რათა მომასსენებდეთ“. აქ მოხსენებულ მესტამბე ზურაბის-
შვილს ზოგს წიგნებზე ზუბაშვილათ მოიხსენებენ, ნამე-
ტურ თფილისში დაბეჭდილს წიგნებზე. ამ ზუბაშვილს
გარდა იმერეთის სტამბაში სხვა ამომწყობნი და მბეჭდავ-
ნიც ყოფილან, ხოლო მათი ვანობის ჩვენ არაფერი ვი-
ციოთ. როგორც სჩანს, ეს სტამბა 1820 წლების შემ-
დეგ დახურულა. საზგადოდ კი უნდა ვსთქვათ, რომ
იმერეთის სტამბის ისტორიის შესახებ ჩვენ ერთობ მცი-
რე მასალები გვაქვს.

ზემოთ, ტფილისის სტამბების საუბარში ჩვენ ს.
დოდაშვილის სტამბის მოხსენებაზე შევჩერდით. უნდა
მოგახსენოთ, რომ XIX საუკ. დამდეგიდან ტფილისში,
ერთი სტამბა არსებობდა, ჩვენის შეფენების დროიდან და-
შთენილი. ამ სტამბაში ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა,
თუმც იშვიათად. 1814 წ. გამოიცა ქართული სახარება
და პატარა წიგნები. 1829 წ. გახსნილ ს. დოდაშვილის
სტამბამ დიდხანს ვერ გაძლო, ამ სტამბაზე 5000 მან.
ფული დაიხარჯა დედელ მონაზონ ივანე ხელაშვილისა,
დამაარსებელთ დიდი სამზადისი ჰქონდათ, ამ სტამბაში
უნდა აღბეჭდილიყვნენ ყველა საჭირო სახელმძღვანელო
წიგნები, ის წიგნები, რაც კი 1817 წ. გახსნილ სემენა-
რიაში იქმნებოდა სახზარებლად საჭირო და ისევ იმ
დროის „კეთილშობილთ სასწავლებელში“. ამავე სტამ-
ბაში გამოიცა გაზეთი „ტფალისის უწყება“ 1829 წ. და
თვითრი ქუჩნალი 1832 წ. ამ წლის მეოთხე თვეს მო-
სპობილ იქმნა ეს სტამბა და მას გამგე-პატრონი რუსეთში
გარდასახლებული სამუდამოდ, იგი რუსეთიდან საქარ-

თველოში ველარ დაბრუნდა. ამ სტამბის შემდეგ ტფილისში გაიხსნა სხვა სტამბა, აშტარხანელ სომხების ძმათა არზანოვების, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს. ამ სტამბაში პ. იოსელიანმა დაბეჭდა შავთელის და ჩახრუხადის პოემები. ეს სტამბაც მცირე ხანს დაშთა. აქ ნდა ესთქვათ შემდეგი: ხსენებული სტამბის პატრონნი სომეხები იყვნენ.

საქართველოში პირველად ამ სტამბაში დაიბეჭდა სომხური წიგნი, ესე იგი 1833 წ. მინამდის საქართველოში სომხური წიგნების ბეჭდვის საქმე კი არა, ხსენებაც კი ქაქანებათ არ ყოფილა. პირველი მაგალითი იყო ეს, მათ დასტამბეს სომხური ლოცვის წიგნები და სასწივლებელი წიგნები, სხვათა შორის მათ დაბეჭდეს „ნქრსესას ღოცვებიც“ ქართულის ასოებით, ხოლო სომხურის სიტყვებით, რათა ამით იმ დროის საქართველოს ქართველ გვარის სომხებში სომხური ენა უადვილესათ განეცრკოთ. ამით იგინი არ შეცდნენ, მათ ბრწყინვალე დარი დაუდგათ, საქართველოში აღდგინეს სომხური ენა, რაც შეეხება წიგნების ბეჭდვას, ესეც ხომ ყველასთვის ცხადია, ვგონებთ საუბარი და მტკიცება არავის მოუნდება, ყველაფერი თვალთ სჩანს, თუ ჩვენ ქართველთ დაკვირვება და შედარება გვექმნება. ქართული ბეჭდვის ისტორია საქართველოში 1707 წ. იწყება და სომხებისა 1833 წ. აბა ახლა ჩვენი დღევანდელი ბეჭდვის საქმე მათსას შევადაროთ, მათი ჩვენზე ბევრათ ბევრი გამოვა. ზემო ხსენებული სტამბის დახურვის უმაღლ შეძენილ იქმნა იმ დროის სომხებთ ნერსესიანის სემენარიისაგან, რომელ სემენარიაც პირველად გაიხსნა საქართველოში 1830 წ. ამ დრომდის, საქართველოში არამც თუ სომეხთ სემენარიის ხსენება, არამედ უბრალო სამრევლო სასწივლების ქა

ჭანებაც კი არსად იყო. მაგრამ აბა დღევანდელ ჰოიებს ჰკითხეთ ამის შესახებ, თქვენ ნახავთ იგინი რა პასუხს მოგცემენ: ანთ ქალაქის კედლები ლამის მცხეთას აღაგონ, ჰაოსის საფლავსაც ტფილისში სძებნიან. მიტომაც გადააკეთეს ქართულ დედა-ქალაქ ტფილისის სახელი—ტუზისად და ახალციხე —ახსიხათ.(!)

ხსენებულს სემენარის სტამბაშიაც იყო მოთავსებული ქართული ასოები, აქაც ბეჭდადნენ ქართულს ენაზე სხვა-და-სხვა განცხადებებს, ქართული წიგნები კი არა დაბეჭდილა-რა, ერთეულად სომხურს წიგნებს ბეჭდადნენ. ამ სტამბამ ჩაუღვა საქართველოს სომხობას სული, თორემ მინამდის სომხები საქართველოში ცარიელ ჩონჩხს წარმოადგენდნენ. 1865 წ. ეს სტამბაც მოისპო. 1846 წ. საქართველოში მოვიდა ვორონცოვი. 1850 წლებში, ქართველი შორის ასტყდა საუბარი ქართულის დრო-გამოშვებითი გამოცემის შესახებ. გამოცემას მრავალნი ნატრობდნენ. ვორონცოვმა მალე დართო თვიური „ცისკრის“ გამოცემის ნებართვა. 1852 წ. გ. ერისთავის რედაქტორობით „ცისკარმა“ იწყო გამოსვლა. ჟურნალის გამოსაცემად რედაქტორმა ჩუქებით სტამბის იარაღიც შეიძინა იმ დროის მთავარ-მართველის სტამბიდან, „ცისკრის“ დაწყებისთანავე სტამბაც გახსნა, მაგრამ „ცისკარი“ 1854 წ. ბოლოს მოსპო და 1855 წ. სტამბაც დახურა. 1856 წ. „ცისკარი“ ივ. კერესელიძემ განაახლა, სტამბაც ნისიათ იყიდა 900 მ. 1857 წ. ამ სტამბაში დაიწყო „ცისკრის“ გამოცემა. ერთ წელიწადს 300 მ. უნდა მიეცა, მეორე წელიწადს 600 მ. მაგრამ ვეღარ მისცა. გიორგი ერისთავმა სტამბა დაუბეჭდა, „ცისკრის“ გამოცემა ერთ თვეს შეუჩერა! ივ. კერესელიძემ დიდის წვალებით ფული იშოვნა და გ. ერისთავს ჩააბარა, სტამბა განთავი-

სუფლდა. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ეს სტამბა გ. ერისთავის ვორონცოვის წყალობით მუქთათ ეჩუქა მთავარ-მართველის სტამბიდან, სტანოკი ხისა ყოფილა, მესამე წელიწადს გატეხილა. მერე სხვა რკინის სტანოკი გამოუწერია. ამაზე აი რა მიაგმო ივ. კერესელიძემ:

„სტამბის შექმნის მესამე წელს სტანოკი გამოტყდა, აღარ ვარგოდა, მის ვალისაც 300 მ. გარდასახდელი მქონდა. ეურნალი მიჩერდებოდა. ერთ საღამოს ჩემს სახლში დავპატიჟე გრ. ორბელიანი, გ. ერისთავი, გ. მუხრანსკი, ივ. მუხრანსკი და ბევრიც სხვა ქართველი გენარლები. დანიშნულს დროს, ფაიტონი ფაიტონზე გრილით მოდიოდა, პოლიციასაც შევატყობინე, რომ მგზავრთათვის სახლის გზა ეჩვენებინათ, შეკრების შემდეგ მე მათ სტანოკის შექმნაში დახმარება ვსთხოვე. ეს მათ მომიხერხეს. ძალე სტანოკი გამოვიწერეთ და სტამბა განვახლე.“ ივ. კერესელიძემ ამ სტამბაში ბეჭდა „ცისკარი“ და ყველა თავის გამოცემანი. ეს სტამბა მას კარგა ხანს ებყრა. 1873 წ. ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძეს მიჰყიდა, ექ. ხელაძის სტამბა დღესაც არსებობს. ამ სტამბას საკმარისი დეაწლი მიუძღვის ქართულს მწერლობაზე. ამ სტამბაში დაიბეჭდნ ძირელ ბევრი საისტორიო წიგნები. აქ დაიბეჭდნ ისეთი წიგნებიც, რომელნიც ქართულს მწერლობაში პირველად იქმნენ აღბეჭდილნი. მაგალითებრ: — «ქალიღა და მანა», გამოც. გრიგოლ გურიელისა, «ვისრამიანია», «შხა შეტყველება» და ბევრაც სხვა წიგნები. ამას კარდა აქვე იბეჭდებოდნ ქართული დრო გამოშვებითი გამოცემანი, გაზეთები და ეურნალებიც, დღესაც ბევრი წიგნები იბეჭდება ამ სტამბაში.

ბ. ექვთიმე ხელაძის სტამბას ერთი დიდი სამსახურიც მიუძღვის ქართველთა წინაშე, ნამეტურ ქართველ

გამომცემლებმა, რომელთაც-კი ქართული წიგნების გამოცემა იწყეს 1873 წ. შემდეგილამ. ან ერთი, თვით მე, ექ. ხელაძის სტამბა რომ არ ყოფილიყო მაშინ, იქმნება წიგნების გამოცემის მოხერხებაც ვერ შემძლებოდა, რადგანაც მაშინ თფილისში სულ ოთხი სტამბა იყო, სამს სტამბაში ჩემისთანა ღარიბი კაცი ფებს ვერ მიღვამდა, რადგანაც ყველა ამ სტამბებში წიგნების საბეჭდს ფასს ისე იღებდენ, როგორც რუსეთის ქალაქებში. ჩვენ, ახლად დამწყობნი ქართულის სახალხო წიგნების ბეჭდვისა, აბა როგორ მოვახერხებდით ისეთ ფასებითა ძლიევას, მაგრამ ბ. ექვთ. ხელაძემ წაგვახალისა, ამოწყობას და ბეჭდვას ისეთი ფასები დაადო, სხვა სტამბის საბეჭდს ზომიანზე ისე დააბატარავა, რომ ყოველი ჩვენთაგანი ადვილათ ჰკიდებდა რამე წიგნის გამოცემას და ბეჭდავდა. ბ. ექ. ხელაძის მიხედვით შემდეგ სხვა მესტამბეებმაც დააკლეს ბეჭდვის ფასებს.

ესე რომ არ მოხერხებინა ბ. ექვ. ხელაძეს, მაშინ ჩვენ, ქართველი გამომცემელი, ბევრს ვერას გავაწყობდით. პირველი: მაშინ საბეჭდი ქალაქდიც ძვირი იყო, რასაც მაშინ ოზმას 4 მან. იყიდულობდით, დღეს ის 2 მან. ღირს, გარდა ამისა წიგნების ბეჭდვაც ახალი საქმე იყო, საქართველოში სახალხო წიგნების ბეჭდვა პირველი მაკალიათი იყო, ჯერ საიმისოდ არა იყიდებოდა-რა, თითო გამოცემა რამდენსამე წელიწადს რჩებოდა, რის წვალებით და ვაივავლახით ვრცელდებოდა, ზოგი მუქთათ რიგდებოდა სოფლებში, ზოგი აქა-იქ ქალაქებში იგზავნებოდა და იქაც იკარგებოდა ისე, რომ გამომცემელს ყოველთვის სხვა საქმეებიდამ უნდა ელო ფულები ზ ახალ-ახალ გამოცემებზე უნდა ეხარჯა, წიგნები კი ხალხში მუქთათ უნდა ერიგებინა, რომ ამის მეოხებით სა-

მერმისოდ ხალხში წიგნების კითხვის სიყვარული აღ-
ძინებულიყო, თუ ეს არა, უმისოდ არა გაკეთდებოდა-
რა. იგიო ბ. ექვ. ხელაძემ ბექდავდა ქართულს სხვა-და-
სხვა წიგნებს. იგი ღღესაც ბექდავს საკუთარს გამოცემებს.
მე კარგათ მახსოვს, რომ 1875 წ. 3. უმაკაშვილმა და
ექ. ხელაძემ, სეცტის-ცხოელობის ღღესასწაულ ღღეს
თფილისილამ ერთი ტომარა ქართული წიგნები წაიღეს
გასასყიდათ, მაგრამ იქ სულ 3 მან. ვერ გაეყიდნათ, ისიც
ნაცნობებს ეყიდნათ. ხალხი ამას არ მისდევდა. ასეთი
იყო მაშინ ჩვენი მწიგნობრობის და გამომცემლობის მდგო-
მარეობის საქმე. ამას რომ ექ. ხელაძის სტამბა არ მოვ-
ლენოდა, იგი მაშინ საკმარისად შეფურცებული დაშთე-
ბოდა და იქნება ბევრს ველარც-კი გამოეცა წიგნი.

ამ სამარადისოდ მოსაგონარ საქმეს გარდა ამ სტამ-
ბას და მის პატრონს ერთი სხვა სამსახურიც მიუძღვის
ჩვენს ტომის და ნამეტურ სამღვდელოების წინაშე, მა-
გალითერ: 1887 წ. თფილისის უმაღლეს სამღვდელო
პირებთ შორის აღიძრა კითხვა ქართულის საეკლესიო
წიგნების ბექდვაზედ, რადგანაც იმ დრომდის საეკლესიო
წიგნებმა ველარ მოაღწიეს, აღრე მოსკოვში დაბექდილნი
ეკლესიებში ხმარებისაგან გაცვდენ, მთლად დაიფხრიწ-
ნენ. გარდა ამისა ეკლესიების შენებაც გამრავლდა. საქმე
კინალამ ისე მოხერხდა, რომ ამ წიგნების ბექდვა აღრინ-
დებულათ მოსკოვში უნდა გადაეტანათ, სადაც ვინ იცის
რაგვარ და რანაირათ დაბექდებოდენ. ეს გარემოება
ბევრს ეწყინა, განა ღღეს ჩვენი სტამბები იმოდენად არ
უნდა იყოს დაჯილდოვებული, რომ თფილისში მოვახერ-
ხოთ საღმრთო წერილის წიგნების ბექდვაო! ეს რასა
ჰგავსო. მრავალნი უკულმართნი ისეთ აზრების იყვენენ,
რომ ვითომც თფილისში ვერ გამოსცემენ ისე, როგორც

მოსკოვსო. ამ გარემოებას მკაცრათ აღუდგა წინ ექვ. ხელაძემ, რუსეთის სტამბების ფასს საკმარისად დაუკლო და საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა მან ითხოვა, ზოგმა ექვი განუცხადეს, ვერ გამოსცემო. ამან პირობა მისცა ასე: პირველი—იაფათ დაბეჭდავ, მეორე—თფილისში უფრო კაი კომისია შესდგება, რომ წიგნების კორექტურა კარგათ შესწორდეს. მესამე—თვით ღვედებიც შეიძლება გაუმჯობესდეს და განხილულ იქმნეს მკოდნე პირებთაგან, მეოთხე—ამისთვის მე გირავნობას შემოვიტან სინოდის კანტარის წინაშე, რომ თუ ყოველივე ასე არ აღსრულდეს, თფილისში უფრო უკეთესად არ გამოაცეს ქართული საღმრთო წერილის წიგნები, მაშინ მე ჩემს გირავნობაზე ხელი ავიღო, ჯაჩიმაც გადავიხალო. ბევრის შრომის და სჯის შემდეგ დაადგინეს, რომ ქართული საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა თფილისში იქმნეს დაწყობილი და არა მოსკოვს, როგორც ეს მანამდის უნდოდათ ზოგიერთ პირებს.

ამ საქმის წინაშე სამსახურს გარდა ბ. ექ. ხელაძემ ქართველთ ამომწყობლებსაც კაი სამსახური გაუწია, რომ ასეთი დიდი საქმე თფილისში მათ გასაკეთებლად გახადა. საღმრთო წერილის წიგნების ამომწყობის და მუშაობის ფული რამდენსამე ხელოსანს ქართველს საყოველთაოთ დაარჩენს ცოლ-შვილით. დღეს ქართულის საღმრთო წერილის საბეჭდ სამკვიდრო ბინათ თფილისის სტამბები ითვლება.

ამასიან ბ. ექვ. ხელაძემ ბევრი სოფლელი ყმაწვილებიც დაზარდა, სტამბის ხელობის ცოდნა მათ საუკეთესოდ შეასწავლა. ყველა სტამბებში დღეს ამისაგან დასდილი შეგირდები ამწვენებენ თავიანთ საქმეებს და მასთან ქართულ წიგნების ბეჭდვასაც. უნდა ითქვას, რომ ზოგს მათგანს საკუთარ სტამბაც აქვს, თავიანთ საქმეებსაც კარგათ უძღვებიან, ხანდისხან ქართულ წიგნებსაც ბეჭდავენ.

ბ. ექვთიმე ხელაძის სტამბის გახსნამდე თფილისში არსებობდა ებრაელის დუბელირის სტამბა, მერე ეს სტამბა გიორგი წერეთელმა შეიძინა და „კრებული“ და „დროე-

ბა“ იქ იბეჭდებოდა. ეს სტამბა გიორგი წერეთლის ხელში რამდენსამე ხანს დარჩა, შემდეგ ისევ პატრონის ხელში გადავიდა. მერე ეს სხვამ შეიძინა, ავლაბარში გადაიტანეს და იქა ებეჭდავდით წიგნებს. ამათსავე დროს ტფილისში არსებობდა ქუჩნალ „მნათობის“ სტამბაც. მაგრამ იგი მცირე ხანს დარჩა.

1860 წლებში ქართველთ თვალი გაახლეს, მათთან მათ საქიროთ დაინახეს „ცისკარს“ გარდა სხვა ქუჩნალის გამოცემაც, ქუჩნალისთვის სტამბაც იყო საქირო, ივ. კერესელიძის სტამბა ყველას ვერ აკმაყოფილებდა, სტამბის გახსნა-კი ძნელი საქმე იყო, ამიტომ 1862 წელს მეწიგნე ეფანჯიანცის ძმამ თავის სტამბაში ქართული ასოებიც მოათავსა, 1863 წ. აქ გამოიცა „საქართველოს მოამბე“. დღეს ეს სტამბა ტ. როტინიანცს ეკუთვნის, სადაც „კვალი“, „ჯეჯილი“ და სხვა და სხვა ქართული წიგნებიც იბეჭდება. „საქართველოს მოამბის“ დაქურვის შემდეგ ქართველთ გაზეთის გამოცემაზე დაიწყეს თათბირი. გაზეთის გამოსაცემად სტამბაც იყო საქირო, ამიტომ რამდენიმე კაცი შეიყარა ერთათ: დ. ბაქრაძე, ე. თულაშვილი, დ. ყიფიანი, სტეფ. მელიქიშვილი და რამდენიმეც სხვა პირნი და 1865 წ. თფილისში სტამბა გახსნეს, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს, გაზეთისთვის სულ ახალი ასოები ჩამოასხმევიანეს და 1866 წ. მარტადამ „დროების“ ბეჭდვაც დაიწყეს. ამ სტამბაშიაც ბევრი წიგნები და ქუჩნალ-გაზეთები იბეჭდებოდა. დღეს ეს სტამბა „ქართველთ წიგნთ გამომცემელს ამხანაგობას“ ეკუთვნის, სადაც დაიბეჭდენ აკაკის ნაწერები, ილ. ჭავჭავაძისა, ყაზიბეგის, პეტრიაშვილის და ბევრიც სხვების. დღეს „მოამბე“ და „ცნობის ფურცელი“ აქ იბეჭდება.

რაც ნელ-ნელა დრონი მიფრინავდენ, მით დამძინებული ქართველებიც გამოფხიზლებას ეძლეოდენ, მწერ-

ლობაც შესაფერს სულსა და ხორცს ისხავდა, რიგიან მწერლებმაც მრავლათ იწყეს თავის ჩენა წიგნების ბეჭდვაც გაჩნირდა, ამ სიხშირეს სტამბის უქონლობა და საჭიროებაც თვალ-ხილულათ ემჩნეოდა. 1884 წლებში, თფალისში გაიხსნა ახალი ქართული სტაბა გრ. ჩარკვიანი, არ. კალანდაძის და ალ. დრევიჩის. სტამბის მოწყობილება ძველი იყო, მაგრამ საქმეს მაინც უძღვებოდნენ. ამ სტამბაში დაიბეჭდა ვახუშტის ისტორია, დიმ. ბაქრაძის რედაქტორობით, საბა ორბელიანის ლექსიკონი და ბევრიც სხვა წვრილი წიგნები. ერთ დროს გაზეთი „დროებაც“ აქ იბეჭდებოდა, უკანასკნელ სტამბის საქმე აირ-დაირია, ამხანაგებმა კინალამ ერთმანერთი დაქამეს, ერთი წელაწადი დაკეთილი იყო, მერე ესენი მოარიგეს დ. ბაქრაძემ, რაფ. ერისთავმა, იოს. ბაქრაძემ და მე. სტამბა ორათ გაიყო: ერთი ნაწილი არს. კალანდაძეს არგუნეს, მეორე გ. ჩარკვიანს. უკანასკნელის დღევანდლამდე არსებობს თფილისში—აქ იბეჭდება სხვა და სხვა ქართული წიგნებიც. მეორე ნაწილი დეკანოზმა დავით ლამბაშიძემ შეიძინა და ქუთაისს გადაიტანა, სადაც დღევანდლამდისაც არსებობს ეს სტამბა. 1891 წლებიდან კვალად მოემატა ერთი ქართული კარგი სტამბა. ეს სტამბა გახსნეს მაქსიმე შარაძემ და მიამა უანგარო მუშაკ ამხანაგებმა: ესტ. კერესელიძემ, სფ. ლოსაბერიძემ და ვას. გძელიძემ. ამ სტამბის გახსნა და მის უანგარო მუშაკთ ძმათ მეცადინეობამ დიდი სამსახური გაუწია ჩვენს ქართველობას. დღეს ამ სტამბაში იბეჭდება აუარებელა ქართული წიგნები. აქ იბეჭდება იაკობ გოგებაშვილის წიგნები, ჩემი, თვით სტამბის ამხანაგობის და ბევრიც სხვების. აქვე იბეჭდება გაზეთი „ივერია“ და ხანდისხან სხვა და სხვა დრო გამოცემანიც. დღეს თფილისში ოთხი ქართული

სტამბა არსებობს, სადაც ნახევრამდის ქართული წიგნები და საქმეები იბეჭდება. უნდა ესთქვათ, რომ დღეს არც ეს სტამბები ჰყოფნის ქართველთ და ამ სტამბებს რომ ერთი სხვა დიდი სტამბაც მოემატოს, მაშინაც-კი საქმარისი იქმნება მათთვის საქმე, რადგანაც ხშირად ხსენებული სტამბები ვერც კი ასდიან საქმეების შესრულებას.

მაშასადამე მკითხველი აშკარათ მიხვდება, რომ ჩვენში, რამდენიც დრო გადის, იმდენი მწიგნობრობის საქმეც წინ მიდის და სტამბის მოახოვნილებაც ემატება. სტამბა და წიგნის ბეჭდვის საქიროება თფილისს გარეშე საქართველოს სხვა კუთხეებსაც დიდათ დაეტყო, ასეთია ნამეტურ იმერეთი. ქუთაისში მთავრობისაგან გახსნილი სტამბა 1850 წლებიდან არსებობდა, ამ სტამბაში ხანდისხან ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა, მაგრამ ეს არკმაროდა, 1880 წ. იქ გაიხსნა მეორე სტამბა სადაც ქართული წიგნების ბეჭდვამაც კარგათ იჩინა თავი. 1875 წლების შემდეგ იმერეთს უფრო ემცნეოდა წიგნების ბეჭდვის მოთხოვნების საქიროება, იმერთ შორის ზოგიერთებმა იწყეს სხვა და სხვა წიგნების გამოცემა ქ. ქუთაისს. ამ გარემოებამ სხვა სტამბის გახსნაც მოითხოვა, მალე გაიხსნა იქ მ. გამრეკელის სტამბა, სადაც ერთ დროს გაზეთ „შრომაც“ იბეჭდებოდა. აქვე დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“ სახალხოთ, ახალის სახის მექონ ასოებით, რომლის ყალიბების ჩამოსხმა და ასოების შემოღება კლორთქიფანძის ეკუთვნის. ეს ასოები დაწუნებულ იქმნა ქართველთაგან, ამიტომ იგი დაშთა უხმარებელ. ერთის შეხედვით ეს ასოები ბერძნულ ასოებს ჰგავს, კაცს თვალს უჭრელებს; ამას ბევრათ სჯობია ის ახალი ასოები, რომლის ყალიბები ნიკოლოზ ნიკოლაძემ პარიზში გააკეთებინა, ასოებიც ჩამოსხმევიდა და საბეჭდათაც ვცა-

დეთ, მაგრამ ვერც იგი აღმოჩნდა ჩვენს ფარსავათ. შე-
დარებით-კი ეს უნდა სჯობდეს ზემოხსენებულს და ქუ-
თაისში შემოღებულს. ეს სტამბა შემდეგ გადავიდა პ. წუ-
ლუკიძის ხელში. ხსენებულ სტამბას მოჰყვა ბ. ფერაძის
სტამბა, სადაც ქართული ასოებიც მოათავის და წიგნე-
ბის ბეჭდვაც დაიწყო.

იმერეთში ყველაზე დიდი შრომა და ამაგი გამოი-
ჩინა დეკ. დ. ლამბაშიძის სტამბამ, სადაც დღევანდლამდე
იბეჭდება სასულიერო გაზეთი „მწყემსი“ და აკაკის თვი-
ური ჟურნალი „კრებული“. აქვე იბეჭდება სხვა და სხვა
სასულიერო დიდრონი წიგნები, ხშირათ წერილი წიგ-
ნებიც, სახალხო, კაპეიკილამ დაწყობილი 10 კაპ, ზოგი
ჩვენის ისტორიილამ და ზოგიც საღმრთო სჯულის ისტო-
რიილამა. სტამბის დაარსებამ და წიგნების ბეჭდვამ დიდი
საქმე, დიდი სამსახური დათესეს, იმერეთის ერში წიგ-
ნების კითხვა და სიყვარული უადვილესათ აღაფრთოვა-
ნეს, თფილისის მაწანწალა ვაჭრების წიგნებსაც იქით
გზაში გადაეღობნენ. ამ სტამბის შემდეგ ქუთაისში გაი-
ხსნა ივ. კილაძის და იოს. ხელაძის სტამბა, სადაც იბე-
ჭდება დრო და დრო ქართული წიგნები. აქვე გამოიცენ
ქუთაისის ამხანაგობის გამოცემანი. ქუთაისის ოთხ სტამ-
ბას მალე მეხუთეც მოემატა, ეს იყო ილ. ჭყონიას სტამბა,
სადაც იბეჭდებოდა გაზეთი «მეურნე». სხვა და სხვა გარე-
მოების მეოხებით ამ სტამბამ დიდხანს ვერ შესძლო არსე-
ბობა და მიტომ იგი შექენილ იქმნა ბ. ბ. კილაძისა და
ი. ხელაძისაგან, დღეს ქუთაისში სულ ოთხი სტამბა არსე-
ბობს, ქუთაისში ამსზე მეტი ეგონებთ ჯერ საჭიროც არ
იქმნეს. რადგანაც იმერთ შორის ყოველს დაბასა და ქა-
ლაქშიაც იღვიძებს სტამბის გახსნის საჭიროება, მაგალი-
თად, საქმე და მიმბაძობა რე წავიდა მათ შორის, რომ

1887 წ. კოწია ჩითანის ძე თავართქილაძემ თვით ოზურგეთშიაც გახსნა ქართული წიგნის საბეჭდი სტამბა. ამ სტამბის გახსნის საქმეს გრ. გურიელი დიდის სიხარულით მიეგება. პირველ დღესვე შებრძანდა სტამბაში და ასოთ-ამწყობს ასე უთხრა:— „რას ვსედავ ამას, იმასაც მოაკესწარ, რომ გურიაში, ოზურგეთში, სტამბა ვნასე. ოჰ, თქვენს მარჯვენას ვა ვენაღვალე, თქვენს მარჯვენას, რათაც-გი მისურ-ნებთ და დამავალებთ, მე მზათა ვარ, რომ ყოველთვის გემ-სასურათ.“ ამ სტამბაში გამოცა „ვეფხისტყაოსანიც“— კი. სხვა და სხვა წვრილი და დიდრონი წიგნებიც, გურულები ჩქარა შეეჩვივნენ სტამბის საქმეებს. მათში მალე ჩვეულებათ წაკიდა ქორწინების და მიცვალებულთა ამბების განცხადებათ ბეჭდვა. კ. თავართქილაძემ ამ სტამბის გახსნით დიდი სამსახური გაუწია კერძოთ გურულებს და საერთოთ ქართველებს. ეს ენერჯიული კაცი მარტოთ ოზურგეთის სტამბას არ დასჯერდა, იგი გადავიდა სამეგრელიოში და დ. სენაკშიაც გახსნა ქართული წიგნების საბეჭდავი სტამბა, სადაც მრავლად იწყეს წიგნების გამოცემა. კ. თავართქილაძის გარდა სტამბის ადვილათ პოვნის მეოხებით სხვებმაც იწყეს დრო და დრო წვრილი წიგნების გამოცემა. სენაკს შემდეგ ამავე პირმა და ალფ. მიქელაიშვილმა ბათუმშიაც გახსნეს ქართული წიგნების საბეჭდავი სტამბა, სადაც პირველად გამოიცნ ქართული წიგნები. ჩვენს ძველებს რომ სმენა ჰქონდესთ, მაშინ იგინი ბათუმში ასეთი სტამბის გახსნით მგონი გაიხარებდენ. ამათ სტამბის გახსნამდის ბათუმში მახარაძესაც ჰქონდა სტამბა, სადაც მცირედ ქართული ასოებიც იყო, იგი უფრო რუსულ საქმეების კეთებას მისდევდა. კ. თავართქილაძის სტამბის გახსნამ ბათუმში ბევრნაირათ იმოქმედა, იმედია იქ წიგნების გამოცემლობაც წარმატებას მი-

ეცემა, ამის ნიშნები ჩვენ უკვე ვნახეთ: წიგნთ გამოცემულ ამხანაგობა „გლენმა“ პირველად ბათუმში ამ სტამბილამ დაიწყეს გამომცემლობა,

ზემო ხსენებულ სტამბებთ გარდა ფოთსაც ეღირსა სტამბა და 1890 წლებში, იქ გახსნა სტამბა ლაფრენტი ტულუშმა. ამანაც მოათავსა ქართული ასოები, ქართული წიგნებიც გამოასცა. მ:გალითად იქ დაიბეჭდა ვრცელთ საეკიმო წიგნი „სიმრთელის კილობანი“, ორი წიგნი ქართულის პიესებისა და რამდენიმეც სხვა წვრილი წიგნები. ამავე სტამბის პატრონმა პატარა სტამბა ზუგდიდშიაც გახსნა, სადაც ღღევანდლამდე არსებობს. ზუგდიდის შემდეგ სოხუმშიაც გახსნეს სტამბა, სადაც სანატრელია, რომ ქართული წვრილი წიგნების ბეჭდვაც დაიწყონ. ასეთსავე საქიროებას შეადგენს ახალციხეში ქართული სტამბის დაარსება და წიგნების ბეჭდვა. ეს არის რიცხვი ღღევანდელის იმერეთის სტამბების და რაც დრო გადის მით მათი მოთხოვნილებაც ერთი ათად მატულობს. ქართლსა და კახეთში კი ეს ასე ვერ მიდის, თუმცა ქვეთივე ხელაძის წყალობით პატარა სტამბები თელავსა და სიღნაღსაც გაიხსნა, სადაც ღღევანდლამდინაც არსებობს, ორივე ქალაქის სტამბებში წიგნებიც დაიბეჭდა ადრე, ჩვენ გვეგონა, რომ იქ სხვა-და-სხვა გამომცემლობებიც იჩენდნენ თავს, მაგრამ რამდენიმე წიგნაყების გამოცემის შემდეგ იქ სხვა არავინ გამოჩნდა, არავინ რა დაბეჭდა. ხსენებულ ქალაქების საქმეთა მოწყობას არც გოროზიან-მორჩა, აქ სტამბა გახსნა არ. კალანდაძემ, ეს სტამბა ღღესაც არსებობს, ქართული ასოებიც აქვს, პირველ წიგნათ აქ გამოიცა „მიბაძვა ქრისტესი“ თომა კემფელისა, თარგმანი პატროს ანსელმოს მღვდრიშვილისაგან. ჩვენ სრული იმედი გვქონდა, რომ ამ სტამბიდან სხვა

წიგნებიც გამოიცემოდნენ, მაგრამ ეს ასე არ იქმნა, იქ ხსენებულის წიგნით შეჩერდა გამოცემა. უკანასკნელს წლებში, თვით კავკავის ქართველთაც იგრძნეს ქართული ასოების საჭიროება, კავკავის ერთმა უცხოელმა მესტამბემ ქართული ასოებიც გაიჩინა და იქ ორი ქართული წიგნაკიც დაბეჭდა. იმედია შემდეგ სხვებიც მიბაძვენ ამ სამაგალითო საქმეებს და წიგნების გამოცემას განაგრძობენ. სხვა-და-სხვა გარემოებამა და შემთხვევებმა ქართული სტამბების დახსნის საჭიროება საქართველოს გარეშე, უცხო ქვეყნებშიაც იქმნა გამოწვეული. მაგალითებრ: 1850 წ. ვენეციაში, წმ. ლაზარეს მონასტერში, სადაც არსებობდა სომეხ-კათოლიკეთა მხითარისტების სტამბა, იქვე პეტრე ხარისჭირაშვილის მეოხებით ჩამოსხმულ იქმნა ქართული ასოების ახალი ყალიბები, მით ახალი ასოები და იმავე დროს წიგნების გამოცემაც იწყეს. შემდეგ ეს ასოები იქიდან პ. ხარისჭირაშვილმა კოსტანტინეპოლს გადმოიტანა, თავისაგან აღშენებულს მონასტრის ზღუდეთა შორის ერთს სახლში მოათავსა 1870 წ. ეს სტამბა დღევანდლამდე არსებობს. კოსტანტინეპოლის შემდეგ, პ. ხარისჭირაშვილის მეთაურობით ახალი ქართული სტამბა მონთობანშიაც მოათავსდა (ფრანცია), სადაც ქართველ კათოლიკეთ ბერების მეოხებით რამდენიმე ქართული წიგნებიც გამოიცენ. როგორც ვიცით, დღეს ამ სტამბებში წიგნების გამოცემის საქმე შეჩერებულია, პეტრე ხარისჭირაშვილის სიკვდილით საზღვარი მიეცა ასეთ საქმეთა წარპატებას. სამწუხაროა ასეთი დიადი საქმის მომავალში დაკნინება. ამ აღგილებთა გარდა 1832 წ. პარიზში აკადემიკმა მარკ ბროსემ ქართულ-ფრანგულის ასოებით ლიტოგრაფიულის ბეჭდვით გამოსცა ქართლის ცხოვრების ნაწილი, რომელსაც ჩვენში ამ ისტორიას

„პარიჟის ქრონიკა“ ეწოდება. 1845 წ. ტრიესტში, ლითოგრაფიულის ბექტდვით, გამოიცა ქართული წერის დედანი, შედგენილი ტარასი არქიმანდრიტისაგან, ვისი გამოცემა არის ამისი ჩვენ არა ვიცით-რა.

XVIII საუკ. სტამბებთა აღწერაში ჩვენ არ ავნიშნეთ შემდეგი: 1795 წ. უბედურების შემდეგ, როგორც ნათქვამი გვაქვს ზემოთ, თფილისში, ქართული სტამბა მალე განახლდა ისე, რომ 1796 წ. თფილისში ორ-სამი ვრცელი ქართული წიგნიც გამოიცა. განახლებულის სტამბისთვის რუსეთიდან გამოიწერეს სტანოკები და ზოგიც სხვა იარაღი. ერთი სტანოკი, მეფის ბრძანებით, თფილისიდან სომეხთ კათალიკოზს ლუკაზს გაეგზავნა საჩუქრათ, რადგანაც 1795 წ. მტრისაგან ეჩმიაძინის სომეხთ სტამბაც იქმნა შემუსვრილი. ამ სტანოკის გაგზავნის შესახებ პ. იოსელიანსაც აქვს ცნობა.

მეფე ერეკლეს და სომეხთ კათალიკოზს ლუკაზს (1780—1799 წ.) შორის დიდი მეგობრობა ყოფილა გამართული, ამათ ერთმანერთისთვის ხშირად წერილები უგზავნიათ. ხანდისხან ერთმანერთს დახმარებიან კიდევც. უამისობა, რასაკვირველია, არც შეიძლებოდა. ამ უკანასკნელ წლებში, ეჩმიაძინის სომეხთ კათალიკოზის ძველ წიგნებთა მდივან ხანაში აღმოჩნდა დიდძალი წერილები მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოზის ერთმანერთთან მიწერილები. ყველა ეს წერილები ერთათ შეკრიბა სომეხ მოძღვ. აღნიანმა და 1899 წ. თფილისში ცალკე ტომად დასტამბა. ამას ეწოდება «მდივანი სომეხეთის ისტორიისა» (1780—1800) სხვათა მასალებთა შორის აქ მოიპოვება შემდეგი ცნობაც ჩვენი სტამბის შესახებ.

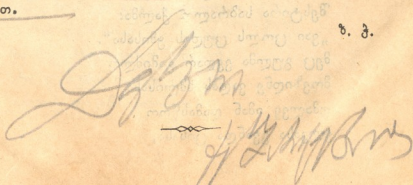
მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოზს ისეთი მეგობრობა ჰქონიათ ერთმანერთთან, რომ ლუკა კათალი-

კოხს ვითომც მეფე ერეკლესთვის ეჩმიაძინის სტამბილამ ერთი კარგი სტანოკი გამოეგზავნოს ფეშქაშათ. ცნობები მოგვითხრობს, რომ ვითომც დასაბეჭდს ქალაქსა და მეფეს კათალიკოზი უგზავნიდა ეჩმიაძინილამ. ამის შესახებ ჩვენში არათფერი ცნობებია დაშთენილი. გარდა ამის ცნობები გვაუწყებს, რომ სომეხთ კათალიკოზს ამსტერდამილამ (ჰოლანდია) სხვა და სხვა ენების ლექსიკონები გამოეწეროს და ყველა ესენი მეფე ერეკლესთვის მიერთმოს დეშქაშათ. ეს თუ მართალია, მაშინ, ჩვენის ფიქრით, იგი 1785 წლებში უნდა ყოფილიყოს. ცნობა არს, რომ ესევე კათალიკოზი შუაზღვომლობდა შახრიმიანთან მიწერ-მოწერაში, რომელიც მეფე ერეკლეს და მის შორის აღიძრა 1780 წლებში. ჩვენს ქართველთ სტამბის გამართვის ისტორიაში არსად არის მოხსენებული ეს სომხური ცნობები, რომელთა სიმართლეში ჩვენ ეჭვი გვაქვს.

სასიამოვნო იქმნება, რომ ხსენებულ საქმეებთა შესახებ ცნობები შეიკრიბოს, ჰუმმარტებით კითხვა გამოირკვეს.

აი, ეს გახლავთ ანგარიში და ისტორია ყველა იმ სტამბების, რაც კი 1625—1900 წლამდე საქართველოს და მის გარეშე ქვეყნებში დახსნილან და წიგნები უბეჭდავთ.

ზ. პ.

ხალხური ლექსები

(შეკრებილი სოსიკო მერკვილაძისაგან)

შეეიყარენით ძმობილნი,
სამზღვარს მუხრანის გზისასა,
ჰური მთხოვა და ვაჭამე
ვურჩევდი თათუხისასა,
ხორცი მთხოვა და ვაჭამე
ვურჩევდი ხოხობისასა,
ღვინო მთხოვა და ვასმევდი
ვურჩევდი ბადაგისასა.
ცოლი მთხოვა და ვერ მივეც
ბიძყვანდა სიდღერისასა.
ან კი ცოლს როგორ მივცემდი
შვილსა გაზდილსა სხვისასა.
ხელი მოჰხვია, აკოცა,
მოზიდნა ნაწნავს თმისასა.
შესტირა საბრალო ქალმა:
„ვაი ცოლს ცუდის ყმისასა“.
მეც გულმა ველარ გამიძლო
მოვზიდნე ვადას ხმლისასა,
უმაღვე იმან დამასწრო
ელვასა გვანდა ცისასა,

მაგრამ დაუცდა მუხანათს,
ვენაცვალე მადლსა ღვთისასა,
ახლა მე შემოუქნიე,
ვენდე მადლს ლაშრის ჯვრისასა,
გავქერი ცხენი და კაცი
წვერიც მომიხვდა ქვიშასა.
არ იყო ღირსი, მოშორდა
ცქერას ნათელის მზისასა,
ცოლი სიდედრსა მივგვარე,—
ის კი იქა სკამს ქვიშასა.

დავით გიორგელას შვალო
თავადო ახმეტისაო.
ვინ მოგცა მებალახობა
ყუდროსი, ბოქორმისაო,
ერიდღე ფშაველ ხუმარა:
არის შენი ქვეყნისაო,
იმისი ხმალი რკინისა
როგორც თოვლს ისრე სჭრისაო.

ხუმარამ დაეიჯი მოკლა
მცარცვაფი ფშაველთ ცხვრისაო.
იკურთხოს იმის მარჯვენა,
ვინც სისხლი გვასვა მტრისაო.

რას გეშინიან ხე შარავ,
რა სხვა-სხვა ფერი გდისაო,
არა გეშურს თითო მანეთი
თითოს თიკანი თხისაო.

შეგირცხვეს აქიმიშვილო
ომში გაწირული ჩოხანი,
ვინც მოკვდა ღმერთმა აცხონა
შენ რათ მოხვედი ცოცხალი?

წითელ ღვინოს ლოყა გიგავს
ქიქაშია მოელვარეს,
სასუფუველი რათ უნდა
მაგ შენს მკლავზე მწოლიარეს.

საწყალსა კაცსა ვინ მისცემს
აღების ღამეს ღვინოსა,
მქადი ქამოს და წყალი სვას
დაწვეს და დაიძინოსა.

მცხეთას მამალმა იყივლო,
ავქალასა ვარიამა,
რა კარგი გოგო დამდგარა
ჩვენებიანთ მარიამა,
რო შავხედე მის წიგნ კითხვას,
გამეხარდა, გულის იამა.

ახმეტასა და უტოსა
წყალი ჩამოდის ორვილი
ზამთრივ და ზაფხულ მუდმისად
მთები აქვს ჩამოთოვლილი.

Handwritten signature and scribbles at the bottom of the page.

ა ნ დ ა ზ ე ბ ი

- ომში რა სჯობიაო და რაც ხელში მოგხვდესო.
- კინკრაქას ახედ-დახედე და პოზანი (ბარკალი) ისე აირთვიო.
- მომრევის, მომრევი არ დაილევიაო.
- ურჩიას ღარი ემძიმებოდა და გოქიც ზედ წაუდღესო.
- ქიანი კბილი კაკალს ვერ გატეხსო.
- კარგ მშოვებელს კარგი შემნახავი სჯობიაო.
- მწიფეს ესვროდნენ და მკუხე ცვიოდაო.
- თავ ზეით ძალა არა მაქვსო.
- ყველა ქაში რომ ჩააფურთხო, რომელი წყალი უნდა დალიო.
- ქაჩალი კიდევ მივა მექუდესთანაო.
- ნუ აფურთხებ წყაროში, თორემ კიდევ მოგწყურდებოა.
- სალამოსას დილის შარი სჯობიაო.
- ქათმის მომჩივანს ინდოური კალათში უნდა გყავდესო.
- ძაღლმა კბენა არ იცოდა და კაცმა ასწავლაო.
- ქორს აფრენა უნდოდა და ხელის აქნევას უყურებდაო.

— ეირი ქორწილში დაჰპატივეს და წყალი კი მაინც
იმას აზიდვინესო.

— თივა და ცეცხლი ერთად არ დაიდებო.

— წამწყმიდა წახედულობამ.

— უცებ მოსულ მტერს იმითი დახვდებიან, რითაც
შეხვდებიანო.

— უპატრონო ეკლესიას ეშმაკები დაესიაო.

— უბრალო ტირილი მკვდარს ფეხს გააქნევენბსო.

— კაცმა კაცის დარდი არ იცოდა და შუალამისას
ნანას ეუბნებოდაო.

— კაცი გულით ხარობს, ცეცხლი კი უგულოთო.

— ცოცხალი რომ არ გიყვარდი, მკვდარს რაღას
შემეფარები.

— ახლოსა ხარ წვერებს მგლეჯავ, გამშორდები რა
იქმნები.

ზ მ ა

ადებია — მიღებია
ნახე იმას რა აბია!
მოვა ბია მოამბია
რაც შენ გინდა ის აბია,
სულ იმაზე აღძრულია
თათარი და არაბია.